

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2023

*Valoda
dažādu kultūru
kontekstā*

**XXXIII Zinātnisko rakstu krājums
Proceedings of Scientific Readings
XXXIII**

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2023

VALODA – 2023. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXIII Zinātnisko rakstu krājums.
Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”,
2023. 188 lpp.

Rakstu krājumā „**Valoda – 2023. Valoda dažādu kultūru kontekstā**” iekļauti Humanitārās fakultātes XXXIII Zinātnisko lasījumu materiāli.

Krājumā publicēti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diahroniskie, sinhroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Atbildīgā redaktore

Svetlana Polkovņikova (Daugavpils Universitāte)

Redakcijas kolēģija

Inna Adamsone (Tallinas Universitāte)

Ina Druvieta (Latvijas Universitāte)

Oļga Jermačkova (Trnavas Sv. Kirila un Metodija universitāte)

Zaiga Ikere (Daugavpils Universitāte)

Rūta Kazlauskaite (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)

Jeļena Koņicka (Viļņas Universitāte)

Jelizaveta Kostandi (Tartu Universitāte)

Anatolijs Kuzņecovs (Daugavpils Universitāte)

Regīna Kvašīte (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)

Ilze Oļehnoviča (Daugavpils Universitāte)

Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte)

Literārie redaktori un korektori

I. Oļehnoviča (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.),

V. Šaudiņa (lietuviešu val.), A. Kuzņecovs (krievu val.)

Māksliniece: S. Kukle

Maketētājs: SIA “RA Drukātava”

Redakcijas adrese

Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija

e-pasts hf@du.lv

Kopš 2013. gada rakstu krājums „**Valoda. Valoda dažādu kultūru kontekstā**” iekļauts „EBSCO Publishing” Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē (Humanities Source International Database).

LANGUAGE 2023. Language in Various Cultural Contexts. Proceedings of Scientific Readings XXXIII. Ed. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2023. 188 p.

“Language 2023. Language in Various Cultural Contexts” contains Proceedings of Scientific Readings of the Faculty of Humanities XXXIII.

This selection is devoted to the phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

The articles are evaluated by anonymous reviewers.

Editor

Svetlana Polkovņikova (Daugavpils University)

Editorial Board

Inna Adamson (Tallinn University)

Ina Druviete (Latvian University)

Olga Iermachkova (University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava)

Zaiga Ikere (Daugavpils University)

Rūta Kazlauskaitė (Vilnius University Šiauliai Academy)

Jelena Konicka (Vilnius University)

Elizaveta Kostandi (Tartu University)

Anatoly Kuznecov (Daugavpils University)

Regina Kvašytė (Vilnius University Šiauliai Academy)

Ilze Oļehnoviča (Daugavpils University)

Vilma Šaudiņa (Daugavpils University)

Editorial Address

Humanitārā fakultāte, Vienības iel, 13, Daugavpils, LV-5401, Latvia

e-mail hf@du.lv

Collection of scientific articles **“Language. Language in Various Cultural Contexts”** is indexed in “EBSCO Publishing” Humanities Source International Database since 2013.

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

- Юрий ХРАМОВ.** Балтийские и славянские примеры в работах В. И. Шерцля: этимологический аспект (Baltic and Slavic examples in the works of Čeněk Šercl: the etymological aspect) 7
- Igors KOŠKINS, Tatjana STOIKOVA.** Исследования Марии Семёновой в области языкознания (Maria Semyonova's research in the field of linguistics) 12
- Elga SKRŪZMANE.** Daudzveidīgā *uguns* G. Manceļa "Postillā" frazeoloģiskā aspektā (II) (Diverse phrases with *uguns* 'fire' in the "Postill" by G. Manzel: the phraseological aspect (II)) 20
- Anna STAFECKA.** Par dažiem savvaļas augu nosaukumiem Nautrēnu izloksnē (On some wild plant names in Nautrēni subdialect) 26
- Валентина ЩАДНЕВА.** Традиционные нормы и их воплощение в бытовом поведении и в языке старообрядцев Западного Причудья (Traditional norms and their embodiment in everyday behaviour and in the language of the Old Believers of the Western Peipus) 33

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

- Andrejs DAŅILINS.** Četri aizmirstie Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā (Four forgotten Russian translations of Aspazija's poetry) 40
- Ольга ЕРМАЧКОВА.** Динамические процессы в современном русском и словацком языках (Dynamic processes in modern Russian and Slovak languages) 48
- Jānis SĪLIS.** Tulkojumzinātniskās historiogrāfijas pētījumi Austrumeiropas un Baltijas valstu translatoģiskajās publikācijās (Research in historiography of translation studies in translatoģical publications of East European and Baltic States) 55
- Marija VĒŽIENĒ, Virginija TUOMAITĒ.** English Borrowings in Everyday Lithuanian: A Case Study of Higher Education Student Perceptions (Anglų kalbos skoliniai kasdienėje lietuvių kalboje: aukštųjų mokyklų studentų suvokimo tyrimas) 65
- Franziska ZWERG.** В поисках инвариантов. О художественном переводе с русского языка на немецкий (The search for invariants. About literary translation from the Russian Language into German) 73

SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOČISKAIS UN SOCIOLINGVISTISKAIS ASPEKTS

- Laimutė BUČIENĒ.** Teaching of Lithuanian as a Foreign Language in a Digital Environment (Lietuvių kalbos kaip svetimiosios mokymas skaitmeninėje terpėje) 80

Jana BUTANE-ZARJUTA. Neoficiālo personvārdu nostādnes mūsdienu socioonomastikā: teorētisks ieskats terminu interpretācijā (Principles of informal personal names in modern socio-onomastics: theoretical insight into the interpretation of terms).....	88
Ina DRUVIETE. Valodu kontakti globalizācijas apstākļos: jaunu jēdzienu un terminu aktualizēšana latviešu valodā un valodniecībā (Language contacts in the era of globalization: new concepts and terms in the Latvian language and linguistics)	91
Елизавета КОСТАНДИ. Метаязыковой дискурсе диаспоры: самоидентификация (Metalinguistic discourse of the diaspora: self-identification)	100
Dīte LIEPA, Velga POLINSKA. Latviešu tautas teikas vieglajā valodā: sintakses analīze (Latvian folktales in easy language: syntactic analysis).....	106
Anna VULĀNE, Veronika DUNDURE. Priekšvārda deminutīvi ar piedēkli <i>-uk-</i> (Diminutives of personal names with the suffix <i>-uk-</i>).....	116
SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS	
Laura KARPINSKA, Dace LIEPIŅA. The Fate of Loans in Latvian Probation-Related Terminology (Aizguvumu liktenis ar probāciju saistītajā terminoloģijā latviešu valodā)	124
Sintija ĶAUKĪTE. Emodzi elektronisko saziņas līdzekļu reklāmās (Emojis in electronic media advertising)	130
Evija LIPARTE. Par sejas aizsegu nosaukumiem Covid-19 pandēmijas laikā: leksiski semantiskais aspekts (On face cover names during the COVID-19 pandemic: the lexical semantic aspect).....	140
Ilga MIGLA. Savvaļas putnu nosaukumi latviešu valodas frazeoloģismos (Names of wild birds in the phraseology of the Latvian language)	148
Virginija STANKEVIČIENĒ. Nauju reiškmių atsiradimo atvejai akademinuose tekstuose (Cases of new meaning occurrence in academic texts).....	155
Viktorija TATAUROVA, Jekaterina MARTINOVA, Diāna IVANOVA. Case Study: Frame Semantics-Based Approach to Administration of Customs and Taxes Terminology Research (Freimu semantikā balstīta pieeja muitas un nodokļu administrēšanas terminoloģijas izpētē)	161
Anna VULĀNE. Beku rindas sēņu nosaukumi latviešu valodā: derivatīvi semantiskais raksturojums (The titles of the Boletaceae fungi family species in Latvian: a derivational and semantic description).....	169
Daiva ZAVISTANA VIČIENĒ, Viorika ŠESTAKOVA. A Few Insights into Peculiarities of Terms of Architecture (Arhitektūros terminų ypatumai).....	175

Юрий ХРАМОВ

(Рижский технический университет)

Балтийские и славянские примеры в работах В. И. Шерцля: этимологический аспект

Summary

Baltic and Slavic examples in the works of Čeněk Šercl: the etymological aspect

The author of the article considers examples from the Baltic and Slavic languages in the works of the Russian and Czech linguist Čeněk Šercl from the point of view of etymology. The author comes to the conclusion that an attempt to etymologize some words of the Latvian language had been made by Šercl before the appearance of Mühlenbach and J. Endzelīns' dictionary and in many cases this fact is confirmed by the data of the modern science of etymology. Latvian *puppikis* 'hoopoe' – onomatopoeia, after the cry of this bird ("In German, the cry of this bird is depicted through *hurrpurrpurr*, compare with the following names of hoopoe: Latin *urupa*, Latvian *puppukis*, French *puput* <...> Persian *būbū*"). In the Mühlenbach and J. Endzelīns' dictionary we find: "*puputis* der Wiedehopf. Onomatopoetisch <...>". Šercl also actively uses examples from the Slavic languages and in many respects anticipates their etymological interpretation (see, for example, Šercl's arguments about the Slavic lexeme **perper-* and the data of the EDSL).

Key words: Čeněk Šercl, *etymology*, *historical lexicology*, *typological method*, *Slavic languages*, *the Latvian language*, *languages of the world*

*

Мы продолжаем серию наших публикаций, связанных с популяризацией работ чешского и русского лингвиста В.И. Шерцля (1843–1906) [Храмов 2006: 401–406; Храмов 2008: 73–78], в сегодняшней статье мы коснёмся его примеров из балтийских и славянских языков с точки зрения этимологии.

В.И. Шерцль в своих построениях активно пользуется материалом из балтийских языков. На некоторые слова латышского языка в работах Шерцля мы уже обращали наше внимание (см., например, *perpe* /≠ *pepe*/ и *tēvs* [Храмов: 2021: 255–260]). Далее применительно к другим словам латышского языка мы сопоставим выводы Шерцля и этимологические версии, представленные в словарях Мюленбаха-Эндзелина и Карулиса.

Латыш. *puppikis* 'удод' – звукоподражание, по крику этой птицы («В нем. крик этой птицы изображается через *hurrpurrpurr*, ср. с этим следующие названия удода: лат. *urupa*, латышск. *puppikis*, франц. *puput*, валлонск. *boutbouboutt*, норманск. *рири*, персидск. *būbū*, джагатайск. *hörreriš*» [Шерцль 1885–1889: 161]). В словаре Мюленбаха-Эндзелина находим: «*puputis* der Wiedehopf (*urupa* *epops* L.). Onomatopoetisch, vgl. *Suolahti Deutsche Vogeln. 12*» [М-Е 1923–1932, III: 415].

У Шерцля читаем: «Ц е л о в а т ь часто изображается через *bi* или *ri*: персидск. *būsiden*, шведск. *russa*, верхненем. *bussen*, лит. *bičioti*, латышск. *bičōt*, польск. *buzia*, *buziak* (поцелуй – ср. лат. *basium*, франц. *baiser*, итальянск. *bacio*), исп., порт. *buz*, гельск. *bis* (зуба, рот, поцелуй), албанск. *pođ*, суагильск. *busu* (поцелуй), фаворлангск. *babassus*» [Шерцль 1885–1889: 185]. У Карулиса находим: «*bičā*; *patatā ide. *bu-* ‘lūpa’ no skaņu atdarinājuma (saspiēžot lūpas un velkot gaisu uz iekšu, pēc tam atverot lūpas). Valodās ir parasta semantiskā asociācija ‘lūpa (s)’ → ‘mute, vaigs’ → ‘skūpstis’. (Sal. la. *mut(ī)re* ‘skūpstis’...). Buck, 1114, M-E, I, 344, Pok, 103, ЕСУМ, I, 283, ЭСБМ, I, 424, ЭССЯ, III, 103» [Karulis 1992, I: 150]. Вопрос опять решается в сторону определения звукоподражательной природы слова, только предпринимается это на фоне индоевропейских и неиндоевропейских языковых данных (см. также, например, [Sławski 1952, I: 52], где этимологизируются польск. *buzia*, *buziak*).

Шерцль: «*Вещество, которое надымается, пухнет, растёт, принималось за что-то «дующее» и оттого... существительные, означающие опухоль, пузырь, почки и др., часто происходят от звукоподражательных *pi*, *fa*, *fu* и под. Так объясняются напр. следующие слова, означающие «надыматься»: русск. **пухнуть** (в связи с **пахнуть**), лит. *purpti*, латышск. *purpt*, *raupt*, польск. *richnąć*, новогреч. *φουσκώνω*, нордск. *bülka*, баварск. *bausen*, *rausen*, датск. *bulne*, голл. *raf* (надутый, распухший), эстонск. *ründuma*, Акра: *fufui*, самоанск. *fufula*, новозел. *pirūhi*, корейск. *pirheuta*, Гидатса: *ria*, ашантийск. *riduw* и *homan*, (пухнуть; *hote* значит «дышать»)» [Шерцль 1885–1889: 178]. Карулис: «*ripa*, lš. *ripā*, pr. *ripa (vietv. *Pipkaum*, *kur kaymis* ‘ciems’). *Pamatā ide. *pū-* ‘pūst; *uzpūsts*, *uztūcis*’ (no *kā arī pūst*, sk.) ar *daļēju saknes reduplikāciju*. No *tās pašas saknes arī pups*. *Skaņumijā ide. *pou-* > *b. pau-*, no *kā la. arv. praupt* ‘tūkt, pampt’ (M-E, III, 128). Buck, 370, M-E, III, 414, Pok, 848, T, 23» [Karulis 1992, II: 89–90]. Карулис: «*pūpols*... *Tās pašas cilmes kā pupa*. *Pamatā ide. *pū-* ‘pūst; *uzpūsts*, *uztūcis*’ ar *daļēju saknes reduplikāciju*. E, I, 348, M-E, III, 448, Pok, 848» [Karulis 1992, II: 90] (о русск. **пухнуть** см. также [Фасмер 1986–1987, III: 414]).*

Авторы современных этимологических словарей постулируют определённый и.-е. корень (**pū-* ‘дуть; раздутый, опухший’), однако, на наш взгляд, пока нет оснований не видеть в этом корне звукоподражательной природы, о которой пишет В. Шерцль. Разумеется, тут необходимы дальнейшие исследования.

Заслуживают пристального внимания исследователей т.н. «интеръекциональные группы» В. Шерцля, в которых междометия разных языков мира он рассматривает в сравнительно-типологическом плане: 1) “*ai* выражает чаще всего крик, боль” (русск. **аукать**); 2) “*ai* (*ei*, *oi*) есть восклицание удивления, радости но еще чаще страха, боли” (малорусск. **айкати**); 3) “*ah* (*eh*, *oh*, *ih*) в качестве интеръекционального элемента изображает удивление, страх, ужас, вздыхание” (русск. **ахать**, **охать**); 4) “*va*, *ve*, *vi*, *vi*, *vai* и подобные интеръекциональные группы рисуют страх, испуг, горе, несчастье и др.” (в этой группе слов Шерцль этимологизирует латышск. *vaidēt* ‘стонать’, которое в современной науке объясняется как образование от междометия *vai* [Karulis 1992, II: 468; M-E 1923–1932, IV: 434; Pokorny 1959: 1110]); 5) *fi*, *fe*, *fo*, *fu* означают “отвращение, негодование, ненависть, гнев, страх и пр.” (русск. **тьфу!**); 6) звуковые группы, обозначающие утвердительные и отрицательные частицы («да» и «нет»): у перуанцев и в языках Моска и Паэзес «да» выражается посредством интеръекционального *ai!* [Шерцль 1885–1889: 105–118].

Не всегда версии Шерцля подтверждаются современной наукой. Шерцль пишет: «См. также лит. *braškėti* (= латышск. *brakšket*) ‘трецать’, но *brekšti* ‘рассветать’, тасманск. *lanena* ‘свет, день’ возводится к глаголу *lane* ‘бить, ударять» [Шерцль 1885–1889: 232].

Однако, по данным этимологических словарей XX–XXI вв., лит. *braškėti*, латышск. *brakšket* [*brakšket*], лит. *brėkšti* располагаются в разных словарных статьях, то есть не связываются (см., например, [LEW 1962–1965: 35, 55; Smoczyński 2007: 69, 71; ALEW 2015: 63, 65–66]).

Перейдя к славянским примерам, рассмотрим, как обстоит дело с названием перепела. В. И. Шерцль пишет: «Названия *п е р е п е л а* часто выражаются посредством оноματοпического изображения перепелиного крика, с соблюдением собственного ему окантиля: лит. *putpela*, *putperle*, персидск. *kerkerək*, сардинск. *čircurì*, среднелат. *quaquara*, среднеголландск. *quakele*, казанск. *bytbyldyq*, венгерск. *pittypalaty* (произносится *п и т ь – п о л о т ь*), перуанск. *рикрика*, нубийск. *furfures*, зырянск. *kvaitpalič*, австралийск. (аделаидск.) *kurkintja*, эстонск. *tutpeler*, волофск. *pikerik*, эфиопск. *phorphorath*. <...> В лат. *coturnix* и нем. *Wachtel* ‘перепел’ трудно усмотреть оноματοпическое происхождение; тем не менее, оба слова звукоподражательны и состоят кроме того между собою в родственной связи. Нем. *Wachtel* возводится к древнему *quahtila*, примыкающему в свою очередь к среднелат. *quaquadra*, тогда как *coturnix* изменено из звукоподражательного *quocturnix*» [Шерцль 1885–1889: 172]. См. также лтш. *putpēlava*, *puspēlēda*, *puspēlava*, *purpēlava* [М-Е 1923–1932, III: 431, 442]. По мнению некоторых исследователей, русск. **перепел** восходит к **perpel-/perper* как обозначению особого перепелиного крика /Фасмер, Миклошич, Махек/ [Фасмер 1986–1987, III: 238–239; ЭССЯ 2021, 42: 257, там же см. литературу по вопросу] и в конечном счёте соотносится с гипотезой Шерцля.

У Шерцля выстраивается огромное множество синонимических рядов, причём привлекаются данные не только славянских, индоевропейских, но и неиндоевропейских и редких языков. В работе «Основные элементы языка и начала его развития» Шерцль по различным тематическим группам и многочисленным подгруппам (одна только тематическая группа названий животных состоит из 14 подгрупп!) представляет типологию звукоподражательных слов, излагая словарный материал более чем на 50-ти страницах [Шерцль 1885–1889: 170–229]. Далее мы обратим внимание на некоторые названия животных из упомянутой тематической группы и соотнесём данные В. И. Шерцля (звукоподражательная природа лексем) с работами исследователей XX–XXI вв.:

- 1) кошка (нем. *Mieze* «*das Kosewort für Katze hat sich aus dem Lockruf mi-mi-mi entwickelt*» [Duden-Herkunftswörterbuch 2001: 525]/, итальян. *micio*, испанск. *micho*, турец. *mişik* и др.).
- 2) Бык (ст.-слав. **быкъ**: «*Of imitative origin, reproducing the bull's sound*» [RED 2011, I: 154]).
- 3) Петух (русс. **кочот**: «звукоподражательное название» [Фасмер 1986–1987, II: 283]).
- 4) Ворон, ворона (санскрит *kākaḥ*: «*ein Onomatopoeticum*» [KEWA 1956–1980, I: 193]).

- 5) Кукушка (чешск. *kukačka*: «*Onom. původu (nápodobna hlasu)*» [Rejzek 2001: 320]).
- 6) Сова, филин, сыч (в.-луж. *kwikawa* из *kwikać*: «*Lautnachahmende Bildungen, den Schrei des Käuzchens nachahmend*» [Schuster-Šewc 1982, 10: 753]).
- 7) Лягушка, жаба (в.-луж. *kunkawa* из *kunkać*: «*Onomatop. Verb, das Schreien der Unke nachahmend*» [Schuster-Šewc 1982, 10: 727])
- 8) Сверчок (см. латыш. *circenis*: «*Pamatā ide. *ker-: *kr̥- skaņu atdarināšanai*», «*vārdā circenis ir daļēja saknes reduplikācija*» [Karulis 1992, I: 179]).

Итак, попытка этимологизации некоторых (в том числе и региональных) слов латышского и других языков предпринята В. И. Шерцлем до появления словарей Мюленбаха-Эндзелина, Фасмера, Ю. Покорного, других этимологических словарей славянских и балтийских языков и во многих случаях подтверждается данными современной этимологической науки.

ЛИТЕРАТУРА

- Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. т. 1–4. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Храмов, Ю. О забытых работах В. И. Шерцля. *Acta Linguistica*. Sofia: Eurasia Academic Publishers, 2008, Vol. 2, № 2, с. 73–78.
- Храмов, Ю. О семасиологических исследованиях В. И. Шерцля (1843–1906): к 100-летию со дня смерти ученого. *Slavia: Časopis pro slovanskou filologii*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i. and Euroslavica, 2006, roč. 75, seš. 4, с. 401–406.
- Храмов, Ю. Региональные варианты слов русского, латышского и других языков в работах В.И. Шерцля: лексикологический и этимологический аспекты. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest: Akadémiai Kiadó, izdevniecība, 2021, с. 155–160.
- Шерцль, В.И. О конкретности в языках. *Филологические записки*. Воронеж: Типография В.М. Исаева, 1884.
- Шерцль, В.И. Основные элементы языка и начала его развития. *Филологические записки*. Воронеж: Типография В.М. Исаева, 1885–1889.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков*. вып. 1–42. Москва: Наука, 1974–2021.
- ALEW – Hock, W. (Hrsg.) *Altltauisches Etymologisches Wörterbuch*. Hamburg: Baar, 2015.
- Duden: Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2001.
- Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Avots, 1992.
- KEWA – Mayrhofer, M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1956–1980.
- LEW – Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. B. 1-2. Heidelberg: C. Winter, 1962–1965.
- M-E – Mīlenbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Sēj. 1–4. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Pokorny, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. vol. 1–2. Bern, Munich: A. Francke, 1959.

RED – Orel, V. *Russian Etymological Dictionary*. vol. 1–4. Calgary: Theophania Publishing, 2011.

Rejzek, J. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.

Schuster-Šewc, H. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. B. I–IV (L. 1–24). Bautzen: Domowina-Verlag, 1978–1989.

Sławski, Fr. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. t. 1–5. Kraków: Nakł. Tow. Miłośników Języka Polskiego, 1952–1983.

Smoczyński, W. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, 2007.

Igors KOŠKINS, Tatjana STOIKOVA
(Latvijas Universitāte)

Исследования Марии Семёновой в области языкознания¹

Summary

Maria Semyonova's Research in the Field of Linguistics

The research by Maria Semyonova is related to the study of such issues as the Russian language and its varieties in the history of the Latvian language situation, Russian dialects in Latvia, Slavic borrowings in the Latvian language and interference processes in the contact of two languages, the reflection of the contact in the language of Russian journalism in different historical periods, the language of a multilingual city, as well as various aspects of the comparative grammar of Russian and Latvian languages and the Russian-Latvian translation.

The article discusses the significance of M. Semyonova's works on the study and description of the Russian dialects of Latvia, mainly Latgale. The vocabulary of these dialects, on the one hand, is characterized by various dialectal features of the Russian language, on the other hand, it reflects linguistic contacts, primarily the influence of the Latvian language.

Key words: *Russian dialects of Latvia, Latvian, languages contacts, Maria Semyonova, Slavic linguistics*

*

1. Введение

Лингвистическое наследие Марии Фоминичны Семёновой (*Marija Semjonova*) – филолога-слависта, преподавателя Латвийского университета – связано с изучением различных вопросов сопоставления и контактирования русского и латышского языков. Научная и педагогическая деятельность М. Семёновой (1910–1988) связана с Ригой – городом, где она родилась, закончила школу (в 1929 г.), затем университет² (в 1946 г.), в котором работала в качестве доцента, читая учебные курсы по русской диалектологии, сопоставительной грамматике русского и латышского языков, по теории и практике латышско-русского перевода, по современному русскому языку и ономастике. Будучи автором большого количества научных и учебно-методических работ, М. Семёнова всё ещё остаётся тем исследователем, чей вклад в изучение русско-латышских языковых связей, вопросов лингвистической регионалистики Латвии до конца не оценён.

Исследовательская проблематика М. Семёновой в области языковых контактов касалась таких вопросов, как русский язык и его разновидности в истории

1 Referāts sagatavots ar valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

This work is supported by state research programme “Letonika – Fostering a Latvian and European Society” project “Diversity of Latvian Language in Time and Space” (№ VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

2 М. Семёнова поступила в 1942 году на филологический факультет (специальность славяно-русской филологии) Латвийского университета, который в то время назывался Рижским университетом (Universitāte Rīgā, Universität in Riga). В дальнейшем университет носил название – Латвийский государственный университет (Latvijas Valsts Universitāte, сокращённо LVU).

языковой ситуации Латвии, русские старожильческие говоры Латвии, славянские заимствования в латышском языке и процессы интерференции при контактировании двух языков, отражение контактов в языке русской публицистики различных исторических периодов, язык мультилингвального города, а также различные аспекты сопоставительной грамматики русского и латышского языков и русско-латышского перевода.

2. Русские старожильческие говоры Латвии и исследования М. Семёновой

Большое внимание в работах М. Семёновой было уделено изучению русских старожильческих говоров Латвии. В 1976 г. была опубликована её статья, посвящённая идее создания словаря старожильческих говоров [Семёнова 1976: 291–296]. Словарь должен был охватывать лексику нескольких говоров, которые были распространены главным образом на территории Латгале (Восточной Латвии). Начиная с 1970 г. было издано (на ротапринте) несколько выпусков по результатам диалектологических экспедиций студентов и преподавателей бывшей кафедры русского языка филологического факультета Латвийского университета: «*Материалы для словаря русских говоров Латвийской ССР*» [Материалы 1970–1977]³. Лексический материал относился к территории таких населённых пунктов, как Алуксне (Alūksne), Лудза (Ludza), Резекне (Rēzekne), Краслава (Krāslava), Даугавпилс (Daugavpils) и др. Выпуски задумывались как первый этап в подготовке сводного словаря русских старожильческих говоров Латвии. В упомянутой выше статье освещены принципы лексикографической обработки диалектного материала. М. Семёнова охарактеризовала данный словарь как региональный, дифференциальный, толково-переводный, сравнительно-диалектный [Семёнова 1976: 295]. К сожалению, идея создания задуманного словаря не суждено было воплотиться в жизнь; сохранились только материалы и та информация по характеристике русских говоров Латвии, которую можно найти в опубликованных работах М. Семёновой. Тем не менее традиция лексикографической обработки русской диалектной речи Латгале была продолжена: были изданы два тома «*Диалектного словаря староверов Латгалии*»; автором словаря является латвийский языковед Елена Королёва (Jeļena Korolova) [Королёва 2017–2020]. Староверы (латыш. *staraveri*) представляют собой этноконфессиональную группу с почти трёхсотлетней историей проживания на территории Латвии [Заварина 2019: 15 – 69]. И материалы для словаря, собранные и составленные под руководством М. Семёновой, и упомянутый диалектный словарь староверов являются свидетельством того, что на территории Латгале как особого культурно-исторического региона были распространены говоры русского языка, особенности которых должны быть предметом научных исследований.

Под русскими старожильческими говорами в работах М. Семёновой понималась диалектно окрашенная разговорная речь той части русофонов (носителей русского языка) Латвии, которые были по большей части потомками русского населения Латвии, появившегося на этой территории до середины XX в. Территорией наиболее интенсивного распространения старожильческих говоров являлась Восточная Латвия, так как именно здесь сформировалась исторически первоначальная зона

3 В дальнейшем указываются номер выпуска и страница.

балто-славянских и русско-латышских языковых контактов. С этнолингвистической точки зрения содержание этнонима *krievi* (*krīvi*) включает в себя и обозначение тех, кто был потомками русских, переселившихся в Латгале перед Первой мировой войной, и кто считал себя местными жителями, латгальцами (латыш. диал. *latgalīši*) [Kļavinska 2012: 313–315].

Собранный под руководством М. Семёновой диалектный материал важен для изучения русско-латышских языковых контактов. В лексике отмечается много заимствований из латышского языка. Сама М. Семёнова в упомянутой статье о словаре старожильческих говоров отмечает такие заимствования, как *мистра* ‘мешанина, смесь’, ср. латыш. *mistrs* ‘смесь’, *mistrojums* ‘смесь, помесь, смешение’; *дундырь, дундарь* ‘овод’, ср. латыш. *dundurs* ‘овод’ [Семёнова 1976: 296]. Материалы для словаря содержат и другие примеры латтицизмов:

кάλивка, кáлица, кáлика ‘брюква’ [Материалы 1970–1977 I: 27, II: 12, IV: 7; V: 29, VII: 31], ср. латыш. *kālis* ‘брюква’;

лáпина ‘заплата’ [Материалы 1970–1977 II: 14, IV: 8; V: 29], ср. латыш. *ielāps* ‘заплата, заплатка’, *lāpīt* ‘чинить; штопать; латать’;

лúпата ‘тряпка, лоскут’, *лúпоты* ‘тряпки’ [Материалы 1970–1977 V: 37, VII: 46], ср. латыш. *lurata* ‘тряпка’;

мúша ‘муха’ [Материалы 1970–1977 V: 40], ср. латыш. *muša* ‘муха’;

цúмбы ‘рукавицы’, *цúмба* ‘варежка’ [Материалы 1970–1977 IV: 26; VI: 80], ср. латыш. *ciimdi* ‘перчатки’;

мúрник ‘каменщик; печник’, *мурúть* ‘муровать’, *мúрницкая (работа)* ‘работа печника, каменщика’, *на мурáх* ‘на стройке’ [Материалы 1970–1977 I: 37, II: 15, V: 40, VII: 49], ср. латыш. *mūris* ‘каменная или кирпичная стена’, *mūrēt* ‘строить (из камня или кирпича); складывать печь’, *mūrnīeks* ‘каменщик, печник’;

пáлаги ‘простыни’ [Материалы 1970–1977 VII: 59], ср. латыш. *palags* ‘простыня’;

мáксла ‘искусство’ [Материалы 1970–1977 VII: 46], ср. латыш. *māksla* ‘искусство; мастерство’.

Приведённые заимствования свидетельствуют о том, что русские старожильческие говоры, находясь в иноязычном окружении, испытывали влияние латышского языка. Опубликованные диалектные материалы в то же время позволяют увидеть сложную картину языкового контактирования в регионе. К отдельным лексемам необходим историко-лингвистический комментарий. Например, в материалах к словарю отмечено слово *избá* в значении ‘комната’ [Материалы 1970–1977 II: 12] и приведён соответствующий контекст употребления – *Пер’эдн’ыйу избú пахáт’ нáда* ‘переднюю комнату подметать надо’. Как известно, в русском литературном языке слово имеет значение ‘деревянный крестьянский дом в деревне’. Диалектное словопользование можно трактовать и как семантическое заимствование под влиянием латышского языка (латыш. *istaba* ‘комната’), и как реликт древней семантики славянского слова, развившего в славянских языках и диалектах и значение ‘дом’, и значение ‘комната’; ср. словац. *izba* ‘комната’, русск. диал. *избá* ‘отдельное помещение в доме, комната’ [СРНГ: 85–89]. Необходимо отметить, что само латыш. *istaba* является древним славизмом, относящимся к периоду контактов древних латышей с восточными славянами [Karulis 1992 I: 346]: *istaba* ← древнерусск. *истъба* / *istūba*. Этимологическое значение праславянского слова **jъstьba*, которое в самом прасла-

вянском языке является германизмом, связано с обозначением отапливаемого помещения с печью, бани; В. Махек (V. Machek) считает, что славяне первоначально этим словом называли комнату, в которой находится печь [Machek 1971: 230]. Ср. также русск. диал. *изба́* ‘отапливаемая часть жилища’ [СРНГ: 87]. Понятно, что рефлексам указанного этимологического значения праславянского слова могут быть оба значения – ‘дом’, ‘комната’. В период заимствования восточнославянского слова в древнелатышские диалекты оно могло иметь синкретичную семантику, т.е. обозначать однокомнатное жилище с печью.

Как можно видеть, в материалах к словарю русских старожильческих говоров есть примеры так называемых «обратных» заимствований, когда заимствуется слово из латышского языка, которое по своему происхождению является славизмом, т.е. ранее было заимствовано из языка восточных славян. Например, приведённая выше лексема *nālagi* ‘простыни’; ср. латыш. *palags* ← русск., белорусск. *пóлог* [Karulis 1992 II: 12], древнерусск. *пóлогъ* ‘то, что положено, брошено сверху (о ткани, служащей покрывалом, чехлом, занавесом вокруг постели)’ [Сл РЯ XI–XVII вв.: 235].

Для изучения региональных языковых контактов важное значение имеет описание путей проникновения конкретных слов в лексику русских старожильческих говоров, характеристика употребления этих слов. Например, довольно частотным, судя по материалам к словарю, составленным М. Семёновой, является употребление в русской диалектной речи Латвии слова *му́рник* ‘каменщик; печник’ и однокоренных слов – *мури́ть* ‘муровать’, *му́рницкая* (*работа*) ‘работа печника, каменщика’ и т.п. (см. выше). Данные производные слова соотносятся с существительным *мур* ‘каменная стена’, также зафиксированным в местном русском языке, например, в языке Риги второй половины XIX в. [Кошкин 2012: 60–61]. Коррелятивные существительные представлены не только в латышском языке (ср. латыш. *mūris* ‘каменная или кирпичная стена’), но и в других языках, выступавших на территории Восточной Латвии в качестве контактирующих языков (ср. польск. *mur* ‘каменная стена’, белорусск. *мур* ‘каменная стена’). Очевидно, что и в латышском, и в польском языке данные слова являются германизмами: латыш. *mūris* ← средненижнем. *mūre* [Karulis 1992 I: 609], польск. *mur* ← древневерхнем. *mūre* [Boryś 2005: 342]. Однако для аналогичных слов-заимствований *мур*, *мури́ть*, *му́рник*, *му́рницкая* в местной русской речи, в том числе в говорах, в качестве языка-посредника выступал латышский язык. Для существительного *му́рник* это подтверждается также и на формальном, словообразовательном уровне: слово является калькой по отношению к латыш. *mūrnieks*, ср. другие суффиксы в структуре польск. *murarz* ‘каменщик’, белорусск. *муля́р* ‘каменщик’.

3. Русский язык в истории языковой ситуации Латвии и исследования М. Семёновой

Исследования Марии Семёновой не ограничивались составлением и описанием лексических материалов к словарю русских старожильческих говоров. Она старалась анализировать все особенности местной русской речи, описывая и русское городское просторечие, и язык русской публицистики [Семёнова 1973, Семёнова 1977: 192–214]. Приведённые в её работах факты и положения позволяют реконструировать языковую ситуацию в разные исторические периоды.

В ходе формирования этнического меньшинства русофонов региональный вари-

ант русского языка с точки зрения функционирования и языковых особенностей был представлен тремя разновидностями. К ним можно отнести русскую диалектную речь (старожильческие говоры на территории Латвии), русскую городскую речь – городское просторечие, местный вариант русского литературного языка. Каждая разновидность функционировала в своей собственной социальной среде, т.е. была социально маркирована. О носителях русских старожильческих говоров речь шла выше. Вариант, представленный городским просторечием, использовался как средство устной коммуникации теми слоями населения, которые занимали невысокие позиции в социальной иерархии общества [Кошкин 2012: 53–64]. Это были крестьяне, занимавшиеся в городах отхожим промыслом, в том числе латгальские «староверы-бурлаки» [Заварина 2019: 334–348], рабочие, мелкие торговцы, работающие в качестве прислуги, извозчики (ср. соответствующие заимствования из русского языка – латыш. *izvoščīks* ‘извозчик’, *kučieris* ‘кучер’) и т.п. Русский литературный язык использовался представителями интеллигенции, он был отражён в том числе в языке русской публицистики. Как показала М. Семёнова, длительное функционирование в условиях языковых контактов привело к формированию фонетических, лексических и грамматических особенностей местной разновидности русского литературного языка. [Семёнова 1973: 15–76]. Необходимо отметить, что особенно ярко отличительные особенности этой разновидности проявились и стали развиваться в период существования самостоятельного национального государства – в период первой Латвийской Республики, когда представители интеллигенции считали себя хранителями традиций русского литературного языка. В своём учебном пособии «Русско-латышские языковые связи» автор могла посвятить этому периоду только две страницы [Семёнова 1973: 38–39], поэтому актуальным является всестороннее изучение особенностей местной разновидности русского литературного языка в первой половине XX века.

Важную роль в изучении специфики языковой ситуации, особенно в отдалённые исторические периоды, занимают источники сведений о русском языке того времени. М. Семёнова уделяла большое внимание проблеме источников. Она была первым исследователем, которая начала использовать богатый языковой материал, собранный краеведом Иваном Мокеевичем Желтовым и опубликованный в статье «О русском говоре в Риге», помещённой в журнале «Филологические записки» за 1874 г. В статье, посвящённой истории языковых взаимоотношений в городе Риге, М. Семёнова приводит разнообразные примеры заимствований в речи местного русского населения, на которые указал И. Желтов [Семёнова 1977: 205]. В наше время статья И. Желтова, давно ставшая библиографической редкостью, была опубликована вновь [Желтов 2011], было продолжено изучение этого важнейшего источника сведений по русской городской речи прошлых эпох [Кошкин 2012: 53–64].

Исследования М. Семёновой в области русско-латышских языковых связей позволяют сопоставить различные разновидности регионального варианта русского языка. Например, по отношению к русским старожильческим говорам и русской городской речи могут быть выявлены как общие, так и отличительные черты. Общим для обеих разновидностей является не только наличие латтицизмов, но и наличие так называемых регионализмов – слов, которые широко не употреблялись в русском языке метрополии, а также яркая диалектная окраска речи.

К регионализмам, отмеченным в говорах и в городском просторечии, можно отне-

сти такие слова, как *кóрфа*, *кóрфик* (ср. нем. *Korb* ‘корзина’), *ма́йка* (ср. латыш. *māja* ‘дом’) и др.: *корфа* ‘корзинка с дужкой’, ‘корзина’ [Материалы 1970–1977 II: 13, VII: 38], *корфа* ‘корзина’ [Желтов 2011: 21]; *майка* ‘маленький плохой домишко’ [Семёнова, Немцева 1967: 5], *майка* ‘избушка, устроенная на стругах[□] для хозяйского приказчика; флигель, надворное строение’ [Желтов 2011: 23]. Некоторые регионализмы имеют соответствия в языках и диалектах, граничащих с территорией Латвии. Например, лексема *кóрфик* в значениях ‘плетёная корзина для рыбы, а также для других надобностей’, ‘специальная корзинка или ящик с гнёздами для бутылок’ зафиксирована в псковских говорах [ПОС: 287]; эквивалентное слово отмечено в эстонском языке – *korv* ‘корзина’ [VES I: 595]. Слово *майка* можно найти и в региональных двуязычных словарях, что говорит о степени распространённости данного слова в местной речи. Например, оно зафиксировано в русско-латышском словаре Екабса Дравниека (J. Dravnieks): *майка* ‘strūgas mājiņa [небольшой домик на струге]’ [Dravnieks 1913: 369], в русско-немецком словаре И. Павловского (I. Pawlowsky): *майка* ‘das Häuschen auf einer Struse [небольшой домик на струге]’ [Pawlowsky 1900: 652].

В приведённых примерах слова *кóрфа*, *кóрфик* являются германизмами, сам И. Желтов в своей публикации указал на связь с нем. *Korb*. Однако в лексике самих старожильческих говоров, судя по словарным материалам, не так много германизмов. И это отличает русское городское просторечие от старожильческих говоров, что можно объяснить характером языковой ситуации. Так, в материалах диалектологической экспедиции в Лифляндскую (Видземскую) губернию 1893 г. отмечается, что местное русское население сельской местности отзывается о городах губернии следующим образом: «там бо́льши немецком языком говоря» [Бобров 1908: 394]. Надо отметить, что М. Семёнова в своих исследованиях о русско-латышских языковых связях всесторонне анализировала влияние немецкого языка на местную русскую речь; многочисленные примеры германизмов и случаев интерференции немецкого языка можно найти в работах [Семёнова 1973, Семёнова 1977: 192–214].

В работах М. Семёновой содержится ценный и полезный для дальнейших исследований комментарий диалектных особенностей как русских старожильческих говоров, так и русской разговорной городской речи в прошлые исторические периоды. Русская речь Риги была названа ею «своеобразным полудиалектом» [Семёнова 1977: 214]. М. Семёнова справедливо указала на то, что наличие диалектных особенностей на всех уровнях языка является общей чертой двух разновидностей регионального русского языка, а также дала характеристику происхождению просторечно-диалектных особенностей. Говоря о языке города Риги, она отмечает: «Большинство... особенностей имеют диалектный характер и встречаются в русских старожильческих говорах Латгале. С точки зрения современных данных о диалектном членении русского языка – это черты северо-западных и западных средне- и южнорусских говоров, а также западной зоны русских говоров» [Семёнова 1977: 206]. Выяснение природы просторечно-диалектных особенностей местной русской речи остаётся актуальной проблемой изучения контактов русского и латышского языков. Данные, в том числе и находящиеся в разных материалах лексикографического характера, указывают на смешанный характер русскоязычного городского населения, в частности, жителей Риги; см. подробнее [Кошкин 2012: 53–64].

Внимание М. Семёновой было также обращено на изучение древних контактов

латышского языка с языком восточных славян, с древнерусским языком. Интерес представляет её статья «По поводу слова *pagasts*» [Семёнова 1963: 269–274] о славизме латышского языка, заимствованном в доливонский период истории Латвии: латыш. *pagasts* < восточнослав. *погѣсть* / *погѣстѣ*. В латышском языке слово распространилось как обозначение административно-территориальной единицы в округе (в Латвии с 1866 г. по 1949 г.). М. Семёнова совершенно правильно утверждала, что слово было заимствовано в своём историческом значении, т. е. не как название административно-территориальной единицы или название церковного прихода с церковным старостой (значения слова *pagasts* в современном латышском литературном и диалектном языке), а как название налога, подати (во время стоянки и угощения восточнославянского князя и т. п.). При этом большое значение имеет отсылка к языку латышского фольклора, где данное слово уже в переносном значении обозначает дары, пожертвования гостей на свадьбах, крестинах. Примечательно, что, рассуждая об исторической семантике слова *pagasts*, М. Семёнова пришла к тем же выводам по поводу возможного первичного значения заимствования, что и известный русский лингвист Б.А. Ларин, который проанализировал развитие значений у слова *погост* в истории русского языка [Ларин 1977: 87–88]. По мнению учёного, эвфемистическое значение *погост* ‘(церковное) кладбище’ является более поздним, а первичное значение – ‘место меновой торговли племени’. Затем слово стало обозначать место, где останавливался князь-завоеватель для сбора дани, для судебного разбирательства; в ходе семантической эволюции развились дальнейшие значения – ‘место, где стоит церковь с постройками для церковных лиц’, ‘место административного управления’, ‘административно-территориальная единица’ [там же].

В лингвистическом наследии Марии Семёновой получили отражение самые разные аспекты изучения языковых контактов на территории Латвии. В данной статье освещена проблематика лишь части её работ: были рассмотрены вопросы, которые касаются области русско-латышских языковых связей. Актуальным и значимым для дальнейших исследований в этой области является представленный в работах М. Семёновой разнообразный языковой материал. Несомненно, в будущем будут проанализированы и другие работы М. Семёновой – замечательного исследователя, выдающегося филолога, внесшего вклад в развитие славянского языкознания в Латвии.

ЛИТЕРАТУРА

- Бобров, В. Материалы к познанию русских говоров Лифляндской губернии. *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1908, с. 389–395.
- Желтов, И. О русском говоре в Риге. *Рижский старообрядческий сборник. Материалы по истории староверия, 2. Rīgas vecticībnieku krājums. Materiāli vecticības vēsturē, 2*. Rīga: Latvijas Vecticībnieku biedrība, 2011, 5.–43. lpp.
- Заварина, А.А. *Латгальские староверы. Историко-этнографические очерки разных лет*. Rīga: Grebenščikova vecticībnieku draudze, 2019. 368 lpp.
- Королёва, Е.Е. *Диалектный словарь староверов Латгалии*. Тома 1–2. Rīga: Latvijas Vecticības institūts, 2017–2020.
- Кошкин, И. Языковые контакты и русский язык Риги второй половины XIX века.

Latvijas Universitātes Raksti. 772. sēj. (Valodniecība: krievu un slāvu valodniecības aktuālās problēmas). Atb. red. I. Koškins, T. Stoikova. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 53.–64. lpp.

Ларин, Б.А. Из истории слов. *Буй – погост. История русского языка и общее языкознание. (Избранные работы)*. Москва: Просвещение, 1977, с. 83–89.

Материалы 1970–1977 – *Материалы для словаря русских говоров Латвийской ССР*. Пособие для практических занятий со студентами по курсу “Русская диалектология”. Составитель М.Ф. Семёнова. 7 laidienos. Rīga: LVU, 1970–1977.

ПОС – *Псковский областной словарь с историческими данными*. Выпуск 15. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та. 2004. 348 с.

Семёнова, М.Ф. По поводу слова *pagasts*. *Latviešu valodas jautājumi. Вопросы латышского языка*. Zinātniskie raksti, XXXV sējums. Rīga: LVU, 1963, 269.–274. lpp.

Семёнова, М.Ф., Немцева, Л.И. *Работа над диалектными ошибками учащихся в школах с русским языком обучения*. Рига: «Звайгзне», 1967. 35 с.

Семёнова, М. *Русско-латышские языковые связи*. Учебное пособие. Рига: ЛГУ им. П. Стучки, 1973. 100 с.

Семёнова, М.Ф. Из истории языковых взаимоотношений в городе Риге. *Контакты латышского языка*. Rīga: Zinātne, 1977, 192.–214. lpp.

Семёнова, М.Ф. О слове русских старожильческих говоров Латвийской ССР. *Acta Baltico-Slavica*, 9. Wrocław: Ossolineum, 1976, 291.–296. lpp.

Сл РЯ XI–XVII вв. – *Словарь русского языка XI–XVII веков*. Ред. Г.А. Богатова и др. Выпуск 16. Москва: Наука, 1990. 295 с.

СРНГ – *Словарь русских народных говоров*. Ред. Ф.П. Филин, Ф.П. Сороколетов. Выпуск 12. Ленинград: Наука, 1977. 368 с.

Boryś, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005. 863 s.

Dravnieks, J. *Krievu-latviešu vārdnīca. Русско-латышский словарь*. Rīga: J. Brigadera apgādībā, 1913.

Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sējumi. Rīga: Avots, 1992.

Kļavinska, A. Kļīvi. Криви. *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca. Лингвотерриториальный словарь Латгалии I*. Galv. red. Ilga Šuplinska. 2 sējumos. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2012. 876 lpp.

Machek, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia – Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1971. 866 s.

Pawlowsky, I. *Russisch-Deutsch Wörterbuch*. 3., vollständig neu bearbeitete, berichtigte und vermehrte Auflage. *Русско-немецкий словарь*. Третье, совершенно переработанное, исправленное и дополненное издание. Rīga: Verlag von N. Kummel, 1900.

VES – *Vene-eesti sõnaraamat*. Teine, parandatud trükk. 1–2. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2000.

Сокращения

белорусск. – белорусский, диал. – диалектная форма / диалектное слово, древневерхненем. – древневерхненемецкий, древнерусск. – древнерусский, латыш. – латышский, нем. – немецкий, польск. – польский, русск. – русский, словац. – словацкий, средненижненем. – средненижнемецкий.

Elga SKRŪZMANE

(LU Latviešu valodas institūts)

Daudzveidīgā *uguns* G. Manceļa “Postillā” frazeoloģiskā aspektā (II)¹

Summary

Diverse phrases with *uguns* ‘fire’ in the “Postill” by G. Manzel: the phraseological aspect (II)

The lexeme *uguns* ‘fire’ appears as a component in fixed word combinations including phraseological units. In general, the phraseological simile *kā uguns* (lit. “as a fire”) characterizes an action or a trait of high intensity.

The phraseological similes with lexical component *uguns* may be classified into three groups: the first two groups are connected with direct meanings of the word *uguns*, ‘light’ and ‘heat’, and point at striking and relatively monosemic comprehension of the named process or feature (1. ‘bright’, 2. ‘quickly’); the third group is connected with the intensity delineation of the transferred shade of meaning. In a longer stretch of the text it is possible to identify and distinguish context-determined non-typical shades of meanings of phraseological units and their occasional variations (3. ‘speaking of intensity of a process/ an expression’).

Alongside traditional phraseological units, in G. Manzel’s “Postill” there appear occasional words as well as archaic phraseological units and their variations. From the historical viewpoint, they mainly attest language economy tendencies; they are of special interest due to lexical extensions.

Key words: *phraseological unit, stylistic expression, context, semantics, shades of meaning, archaic vocabulary*

*

Georga Manceļa (*Georg Mancelius*) sprediķu krājumā “Lang-gewünschte Lettische Postill” (1654; “Ilgi gaidītā latviešu postilla”²) saistošs ir autora valodas stils, vērtējot māksliniecisko izteiksmes līdzekļu izvēli un sprediķa radīto kopiespaidu. Iepriekš leksēma *uguns* apskatīta kā komponents defiskopās, stilistiski spilgtu blīvējumu vārdrindās un vienkāršās vārdkopās, tā arī stabilos vārdu savienojumos tiešās un pārnestās nozīmes lietojumā, tostarp frazeoloģismos (piem., *uguns lec no acīm*). Šajā rakstā analīzei izvēlēti frazeoloģiskā salīdzinājuma *kā uguns* varianti.³ To daudznozīmību nosaka valodas elementu nozīmes nianses un stabilie sakari, kurus tieši iespaido “Postillas” un tās pirmavota – Bībeles – konteksta semantiskās īpatnības, kas ietekmē konkrētu vārdu savienojumu izpratni un piederību frazeoloģismu kategorijai.

Uguns tiešā nozīme (*uguns* ‘redzamās gaismas un siltuma starojums..’ [Tezaurs.lv]) frazeoloģiskā vārdu savienojumā transformējas atsevišķa komponenta vai visa vārdu savienojuma nozīmes pārnesumā. Frazeoloģiskos salīdzinājumus iespējams fiksēt un grupēt atbilstoši nozīmju iedalījumam un/vai nosacītā pakāpeniskuma secībā. G. Manceļa

1 Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta “Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

2 Turpmāk rakstā – “Postilla”.

3 Šajā rakstā nav iekļauts *elles uguns* raksturojums.

sprediķos ir pietiekami plašs konteksts, lai konstatētu gan sakarības, gan atsevišķas īpatnības.

"Postillas" frazeoloģiskie salīdzinājumi iedalāmi trīs atsevišķās grupās: divas pirmās saistītas ar tiešajām nozīmēm 'gaisma' un 'karstums', trešā – ar pārnestās nozīmes nianšu intensitātes raksturojumu, bet dažviet tās ir cieši savijušās un nodalāmas nosacīti, ievērojot atsevišķus konkrētus kritērijus un kontekstu.

Frazeoloģiskais salīdzinājums *kā uguns* ar nozīmi 'spožs, spoži'

Frazeoloģiskajā salīdzinājumā komponents *uguns* ietilpst salīdzinātāja daļā un attiecas uz intensīvu, augstu darbības vai īpašības izpausmes pakāpi, raksturojot un vienlaikus ekspresīvātāti konkretizējot. To diktē saistība ar *uguns* nozīmēm; frazeoloģiskā salīdzinājuma nozīme ir sinonīmiska adjektīvam 'spožs', turklāt kā tiešā ('stiprs gaismas kairinājums'), tā pārnestā nozīmē ('psihiski un emocionāli ļoti ietekmīgs un iedarbīgs' [Tezaurs.lv]), uzskatāmi ilustrējot atziņu, ka "... semantiski būtisko izsaka apkaime" [Laua 53]). Savukārt "Postillā" ietvertā norāde par dievišķo kā jēdzienu un dievišķās gaismas metafiziskumu veido vienojošu pretstatu un pāreju no tiešās uz pārnesto nozīmi, sākotnēji akcentējot vizuālo aspektu. Sk. piem.:

(atspīd) kā uguns 'gaišs, ļoti spožs, žilbinošs'

[Tas Kungs lika] .. *šatziet teem Ghanneem .. zaur weenu Engheli / ap katru Deewa Spohfchums kahrt kahrtim fpiedeja / wiß Laux by fpohsch und atfpiedeja ka Vgguns*.⁴ (LP1 54, 16–18)

(spožs) kā uguns 'ļoti spožs, žilbinošs'

Taß Proweets Efaias rāds Engelus / kattri tick fpohfchi ka Vgguns lukojahß [izskatās].. (LP2 283{263}, 16–17)

Citādu papildu ekspresiju "Postillā" piešķir tieši specifiskā saistība ar Bībeles kontekstu, kas rosina okazonālu frazeoloģismu plašāku lietojumu, vienlaikus vairojot gan emocionālo iedarbīgumu, gan paplašinot frazeoloģismu nozīmi ar neparastākām niansēm. Sk. piem.:

[kāds] (ir) kā uguns 'žilbinošs, pārļaicīgs, pārpasaulīgs'

Taß Swähzt Gharrs gir ka kads Vgguns / taß strahda allašch šawu Darrbu / taß nhe duß. (LP1 35, 7–8)

"Postillā" šim frazeoloģismam īpaša nozīmes nianse, jo attiecināts uz reliģisku simbolu – Svēto garu, ne cilvēku, tāpēc īsti nav piemērojami vārdnīcās atrodami nozīmes skaidrojumi ('1. ļoti dedzīgs, temperamentīgs, straujš, nevaldāms; ļoti dusmīgs'; daļēji atbilst 2. nozīme: 'saka, raksturojot augstu darbības vai īpašības pakāpi' [LFV 1278] un Tēzaura 1. nozīme: 'darbīguma, spēka palielināšanās izjūta' [Tezaurs.lv]).

Frazeoloģiskais salīdzinājums *kā uguns* ar nozīmi 'ļoti] ātri'

Cita nozīme 'ātri' (vai tās nianse 'ļoti ātri' – atkarībā no konteksta) vieno "Postillas" piemērus, kuros akcentēta saistība ar *uguns* nozīmi 'karstums, kvēle' (arī pārnestā nozīme 'emocionāla aizrautība, dedzība'). Nozīmes izpratne izriet no karstuma īpašības, kas akcentē tieši uguns izraisītu reakcijas ātrumu, lai izvairītos no nelaimes. Sk. piem.:

(atlec) kā uguns 'ātri': [Citas sievas] ..*Eekarošchana attlätz no tahß / ka kahds Vgguns*.. (LP2 293{273}, 23–24)

4 Piemēri saglabāti tīmekļa vietnes <http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp> rakstībā, tikai § [Ješus] aizstāts ar f [Jefus]. Aiz piemēra norādīts "Postillas" daļas, lappuses un rindas kārtas numurs.

(**zeļ, apmaitā**) **kā uguns** ‘ātri’: *Jhten tha Deews nhe schälohß tohß / kattri ka Nahtres .. pehtz feļļ ka Vgguns / apmaita irr taißnus Zillwäkus..* (LP2 166, 6–8)

Nedaudz citādāka un ekscentriskāka nozīmes nianse saskatāma frazeoloģisma *iten kā uguns uz galvas* lietojumā, kas ir frazeoloģisma *kā uguns* paplašināts variants (3. nozīme: ‘ļoti ātri, neapturami’ [LFV 1279]; *kā no uguns* – parasti savienojumā ar .. *bēgt* ‘saka, ja no kā ļoti baidās, vairās’ [LFV 1276; arī LKFV 487; SISV 252]; *bēgt kā no guns* [KIV 340]), somatisks frazeoloģisms cilvēka attieksmes raksturošanai, turklāt arhaisms [sk. Skrūzmane 2021: 42]. “Postillā” arhaiska leksika un izteiksmes veids (protams, vērtējot no mūsdienu skatpunkta) regulāri pastiprina semantiskas un neparastākas emocionālas nokrāsas iespaidu. Sk. šo un citus piem.:

(**bēg**) **iten kā uguns uz galvas** ‘ļoti ātri’

[Mācieties] .. *juhß / kattri wähle nahk Bafniza` / und tick ee=ghajußchi / tudeļļ atkkal bähg ara / ihten ka buhtu teems Vgguns us Ghallwas bijis.* (LP1 134, 18–20)

(**skrien**) **kā uguns liesmas pār rugājiem** ‘ātri’

Tick atkieli [naski] irr mehß buhßim / aifto tee [mācekļi] Taißni škreēß ka Vgghuns Lähßmi par Rughajeem. (LP1 441, 18–19)

Stabils vārdu savienojums (*skrien*) *kā (viens) uguns* ar norādi par ironiju un precizētām nozīmes niansēm ievietots Sinoles vārdnīcā (‘strauji, ļoti ātri, neapdomīgi’ [SISV 253]), iespējams, “Postillā” senāka frazeoloģisma forma – frazeoloģisma variants ar paplašinājumu *liesmas pār rugājiem*:

kā uguns apēd salmus ‘ātri’

Iespējams, frazeoloģisms laika gaitā mainījies valodas ekonomijas procesa dēļ. Nozīmes akcents no rezultāta pārvietojies uz procesa norises ilgumu, t.i., ātrumu. G. Manceļa lietotais vārdu savienojums sasauca ar mūsdienās zināmo frazeoloģismu *kā salmu uguns* (‘saka par islaicīgām, ātri pārejošām izjūtām’ [LFV 1277]).

Ka Vgguns ap=ähd tohß Šallmus / tha Deewa dedßigha Dußmiba töw [grēcinieku] ap=ehdieß. (LP1 490, 24–25)

kā uguns pakulas iededzina ‘ātri, viegli, bez pretestības’

Šis frazeoloģisms no iepriekš minētā atšķiras ar nozīmes niansēm, kuras nosaka ne frazeoloģisma apkaime, bet tieši konteksts, kura dēļ frazeoloģisms iegūst netipisku papildu nozīmes niansi un izceļ tā arhaiskumu (mūsdienās šo frazeoloģismu vairāk saista ar dūsmām): ne tikai ‘ātri’, bet arī ‘viegli’. Sk. piem.

Bährni und jauni Łaudis dßirrd nhekaunighus Wahrduß und Dßeßmas / rāds nhelabbu Darbu. Ka Vgguns Pakulas ee=düdfena / tick lähte kļuhft jauni Łaudis py Meeßas unnd Dwehßseles maitati. (LP1 230, 10–13)

“Postillā” izmantota arhaiskāka paplašināta forma *kā uguns pakulas iededzina*. Mūsdienās pazīstamais frazeoloģisma variants *kā uguns pakulās* arvien plaši pārstāvēts dažādās vārdnīcās, no frazeoloģismiem ar atslēgas vārdu *uguns* – visplašāk (*kā uguns* .. ‘ļoti ātri, neapturami’ [LFV 1278]; *kā uguns pakulās* (retāk *pie pakulām*) sar. ‘saka, ja kāds pēkšņi sadusmojas, ir ļoti sašutis vai ja sākas tracis’ [LFV 1238; līdzīgi Tezaurs.lv; VĪV 282; minēts arī ME IV: 295; LKFV 487; VIV 453; KIV 341; KñIV 600; ĒIV 586–587]). Velta Rūķe-Draviņa fiksējusi savdabīgu un retāk sastopamu senatnīgu frazeoloģismu *kā uguns pie biszālēm* (‘naida, spēja sašutuma cēlonis, iemesls, kas liek aizsvilties dūsmās’ [VĪV 282]) – to leksisko komponentu un nozīmes dēļ iespējams uzskatīt par sinonīmisku frazeoloģisma (*kā uguns pakulās*) laikabiedru.

Frazeoloģiskais salīdzinājums *deg kā (liels) uguns* ar nozīmi 'īoti intensīvi'

"Postillā" verbālais salīdzinājums *deg kā uguns* ir atsevišķs semantiski nedalāms veselums – frazeoloģisms, kura sastāvā ietilpst iepriekš apskatītajos frazeoloģiskajos salīdzinājumos par apkaimi uzskatītais komponents *degt* un kura raksturošanai svarīga gan metaforiski saliedētā glezna, gan patstāvīgā nozīme. Frazeoloģisma nozīmes izpratnei sprediķos atbilst konkretizējama daļa no vārdnīcās ievietotā vispārīgā vairāknozīmju skaidrojuma, piem., (*dedzina*) *kā dzīva uguns* 'saka par spēcīgu, asu, dedzinošu sāpju vai karstuma **sajūtu**' [SISV 253] [izcēlums mans – E. S.], nekā turpat definētais pierastāka frazeoloģisma *deg kā uguni(s)* jēdzieniskais saturs 'just lielu karstumu..'

G. Mancelis, aprakstot reālas un labi zināmas dabas parādības, veido spilgtus salīdzinājumus un neizmanto konkrētus krāsu nosaukumus, oranžas un/vai sarkanas nokrāsas debesis raksturojot ar frazeoloģismu *deg kā uguns*. "Postillā" nav apzīmējumu *ugunīgi sarkans, ugunssarkans, ugunssārts*. Radniecīga nozīme, bet ne par sinonīmisku uzskatāms frazeoloģisms *kvēlot kā ugunis* 'būt tumši sarkanam, piesarkušam' [VĪV 283].

Frazeoloģisms *deg kā uguns* norāda uz nosauktā procesa darbības vai pazīmes paaugstināto intensitātes pakāpi, vienlaikus izceļot kādu konkrētu tās niānsi un sašaurinot nozīmi: iekļautā daudznozīmīga vārda sekundārās nozīmes lietojums vairo frazeoloģisma kā valodas vienības nozīmes izteiksmīgumu, konkrētajam kontekstam to precizējot, piem.:

1) vizuālo iespaidu – 'īoti spilgts, sārtos mainīgā stiprumā [debesu krāsas]'

..rādʃam .. *daʃchadas Leetas Padebbeʃies! Tahʃ Debbeʃ daʃchareis dāgg ka Vgguns / Ńhauða ka ar għarʃeem Schkāpeem / brahckʃch ka leelas Biʃsas / .. leeli Wehji kautz..* (LP1 16–17, 31–4)

2) sāpju sajūtu – 'īoti sūrst, sāp' (par sūrstošām, dedzinošām sāpēm [ĒIV 586; līdzīgi SISV 253])

..Deews tohʃ Bāhrnus Jʃrael no=šohdija ar tahms Vggunighamhs Tʃchuhʃkams / winjo **Kohdums dedʃe ka Vgguns..** (LP1 345, 12–14)

3) emocionālo fonu – 'rosina spēcīgas jūtas'

Frazeoloģisma nozīme sākotnēji balstās tradicionālajā skaidrojumā ('īoti ātri, neapturami' [LFV 1279]), bet akcentus maina tieši pastiprinātā pazīmes intensitāte, kas izriet no frazeoloģisma apkaimes – emocionālos stāvokļus (bardzību, dusmību; ticību) nosaucošiem jēdzieniem. Sk. piem.:

O Kungs / zick illghe għribbi tu tōw pašlepteeʃ / unnd tawu Bāhršibu ka Vgguni lickt deckt? (LP1 468, 9–11); ..*daʃche reis gir Deews šawu Duʃmibu ka Vgguni litzis deckt / nogħruʃdams to Wällu no Debbeʃes Elles=dʃiʃluma..* (LP3 28, 29–31; sk. arī LP2 355{335}, 8); ..*winja Titziba eešahk deckt / ka leels Vgguns / Wings tiz ar wiʃšu šawu Šaim / ka JĒʃus Ćhrifus patteeʃ Deews..* (LP2 366{346}, 1–2)

Šī izteiksme saglabājusies gadiem. Piem.: *Jo ta Besdeewiba irr eededʃinata ka Ugguns / un aprihs Ehrkšchķus un Dadʃchus..* (VD Jes 9:18); *Jo bezdievība dega kā uguns, kas aprij ērkšķus un čūkslājus..* (Bīb. .); *Cik ilgi vēl degs Tava bardzība kā uguns?* (Bīb. .)

Daudzie frazeoloģismu varianti apliecina ne vien "Postillas" sprediķu autora G. Mancela runas un rakstu mākslas pārvaldīšanu, bet arī latviešu valodas resursu bagātību un dažādību vēstures posmos. Turklāt frazeoloģismi – stabilas un daiļrunības piesātinātas valodas vienības – ir iedarbīgi intereses rosināšanai par latviešu valodu kopumā; kā frazeoloģismu stabilitāte, tā laika ritējuma izraisītās frazeoloģismu semantiskās un strukturālās izmaiņas

liecina par vispusīgu valodas attīstību un dzīvīgumu, jo “..procesī un attieksmes sakarā ar domāšanas, izziņas procesa un valodas attīstību var radīt pavisam cita veida asociācijas, kas savukārt izraisa pārmaiņas arī izteiksmes līdzekļu līmenī.” [Nītiņa 83].

Secinājumi

Leksēma *uguns* ir sastopama stabilos vārdu savienojumos, tostarp frazeoloģismos. Kopumā frazeoloģiskais salīdzinājums *kā uguns* raksturo augstas intensitātes darbību vai īpašību.

“Postillas” frazeoloģiskie salīdzinājumi ar leksisko komponentu *uguns* iedalāmi trīs grupās: divas pirmās saistītas ar *uguns* tiešajām nozīmēm ‘gaisma’ un ‘karstums’ un norāda uz nosauktā lieluma spilgtu – nosacīti viennozīmīgu – izpratni (1. ‘spožs’, 2. ‘ātri’); trešā grupa saistīta ar pārnestās nozīmes nianse intensitātes raksturojumu; plašākā tekstā iespējams fiksēt un nodalīt konteksta noteiktas netipiskas frazeoloģismu nozīmes nianse un okazionālus variantus (3. ‘sakot par kādas norises/izpaušmes intensitāti’).

“Postillā” līdzās tradicionāliem frazeoloģismiem sastopami G. Manceļa okazionālismi, kā arī arhaiski frazeoloģismi un to varianti. Vēsturiskā aspektā tie lielākoties apliecina valodas ekonomijas tendences un ir interesanti tieši leksisko paplašinājumu dēļ.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Bīb. – *Bībele*. Pieejams: <http://www.bibele.lv/bibele/bibele.php>
- ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca*. 3. sēj. Rīga: Zinātne, 1983.
- Laua 1992 – Laua, A. *Latviešu valodas frazeoloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1992.
- LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2000.
- KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.
- KnIV – Balode, S., Jansone, I. *Kalnienas izloksnes vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017.
- LKFV – Caubuliņa, D., Ozoliņa, Ņ., Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca = Латышско-русский фразеологический словарь*. Rīga: Liesma, 1965.
- LP1, LP2, LP3 – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Available: <http://senie.korpuss.lv/toc.jsp>
- ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis Endzelīns J. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- Nītiņa – Nītiņa, D. Prievara kategorijas funkcionālais raksturs. *Ne tikai gramatika: rakstu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2014.
- Postilla – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Rīga: 1654. Available: <http://senie.korpuss.lv/toc.jsp>
- SISV 2001 – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.
- Skrūzmane 2021 – Skrūzmane, E. *Galvas spožums un posts G. Manceļa “Postillā” frazeoloģiskā aspektā (II)*. *Valoda – 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXXI. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2021, 39.–44. lpp.

Tezaurs.lv – Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv>
VD 1689: 2Ken – Vecā Derība. Otrā Ķēniņu grāmata. *Tā Swehta Gramata Jeb Deewa Swehtais Wahrds, Kas Preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus swehtas Peedsimschanas no teem swehteem Deewa-Zilwekeem, Praweescheem, Ewangelisteem jeb Preezas-Mahzitajeem un Apustuleem usrakstihs: Tahm latweeschahm Deewa Draudsibahm par labbu istaisita.* [J. Fišera uzdevumā tulk. E. Gliks ar palīgiem K. B. Vitenu un M. Klemkenu]. Rīga: Johana Georga Vilkena izdevniecība, 1689. (Vecās Derības latviskojums)
VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.
VĪV – Rūķe-Draviņa, V. *Vārds īstā vietā: frazeoloģismu krājums*. Stokholma: Daugava, 1974.

Anna STAFECKA

(LU Latviešu valodas institūts)

Par dažiem savvaļas augu nosaukumiem Nautrēnu izloksnē

Summary

On some wild plant names in Nautrēni subdialect

The article deals with wild plant names in Nautrēni subdialect of High Latvian dialect; it mainly focuses on lexical dialectisms that are different from the Latvian Standard language.

The motivation of plant names is analysed and etymological notes are provided.

In Latvian, plant names are based on the characteristics of the plants themselves, their appearance, colour, scent and taste, and even sound.

Several plant names are motivated by a reference to where the plant grows. Some plant names are based on associations with parts of the human body. Plant names are based on associations with the animal world, too. The lexemes *dog* and *wolf* are used to express negative attitudes in the names of unsuitable or poisonous plants.

Several plant names are motivated by different material cultural realities and by the colours, smells, tastes and even sounds of plants.

Some plants are associated with various beliefs, mythology, diseases caused by admiration, magic, prediction.

Most of the names associated with wild flora in the Nautrēni dialect are part of the inherited vocabulary. Many names are disappearing (rarely found in the speech of the older generation) or have disappeared altogether.

Key words: *Latvian dialectology, dialectal lexicology, plant names*

*

Latviešu valodas augu nosaukumos izpaužas sena tautas gudrība – nodot nākamajām paaudzēm kodētu informāciju par auga īpašībām, pazīmēm vai izmantošanu ar tā nosaukuma starpniecību [Ēdelmane, Ozola 2003: VII]. Augu nosaukumi ir viena no daudzveidīgākajām leksiski semantiskajām grupām latviešu valodas augšzemnieku dialekta Nautrēnu izloksnē. Tāpat kā citās izloksnēs, te izdalāmas vairākas tematiskās apakšgrupas, kuru motivācijas pamatā var būt dažādas pazīmes. Rakstā sniegts ieskats šajās grupās, izvēloties aplūkot savvaļas augu nosaukumus, galvenokārt no latviešu literārās valodas atšķirīgos nosaukumus jeb leksiskos dialektismus.

Jāpiebilst, ka liela daļa augu nosaukumu izloksnē ir identī ar literāro valodu, piemēram, *rudzi, usne, auzas, pupas*, to fonētiskie pārveidojumi, piemēram, *nātre (nuōtr'ā), staipekņi (stāip'ekn'i), rudzupuķe (rudzupučā), smilga (smylga), vībuotne (v'ēibūt'n'ā), gundega (gūndaga), lupstājs (lupstūojs), niedre (n'īdr'ā) apīņi (ap'eīn'i), kaņepe (kan'āp'ā), kumelīte (kum'el'eīt'ā), liepa (l'īpa), krūklis (krūykl'is'), kārkls (kūorklys), lazda (lozda), uosis (ūs's'), egle (āgl'ā), priede (pr'īd'ā).*

Augu nosaukumos daudz ir fonētiski atšķirīgu vārdu jeb fonētisko dialektismu, piemēram, *aši 'aški', viršņi (v'ieršn'i) 'virši', ēlksnis (ēl'ksn'is) 'alksnis', santene (sān't'en'ā) 'samtene'*. Daudz ir arī augu nosaukumu morfoloģisko variantu jeb morfoloģisko atšķirību salīdzinājumā ar literāro valodu. Tie var būt no literārās valodas atšķirīgi piedēkļi lietvārdu darināšanai, piemēram, augi *ābuls (uōbūls) 'sarkanais*

āboliņš', koku nosaukumi *kļavs* (*kļovs*), *uozuls* (*ūzuls*), *vītuls* (*v'eituls*), izskaņa *-inis*, *-ine*, piemēram, *brūklīne* (*brūklīn'in'ā*), *dzērvīne* (*dz'ārv'in'ā*), *skābīne* (*skuōb'in'ā*), atšķirīgi lietvārdu celmi, piemēram, *papards* (*papařds*) 'paparde', *purins* (*purȳns*) 'purene', *virzs* (*vyřzs*) 'virza'.

Rakstā sniegts ieskats savvaļas augu nosaukumu leksiski tematiskajā grupā Nautrēnu izloksnē, īpašu uzmanību veltot leksiskajiem dialektismiem jeb apvidvārdiem, kas ir plašāk sastopamā dialektismu daļa [sk. Laua 1969: 162–181].

Vietējās tradīcijas, augu īpašības, to augšanas vieta, ziedēšanas laiks, izmantojums un citi faktori nosaka augu nosaukumu motivāciju. To var iedalīt vairākās grupās.

Analizējot augu nosaukumus, konstatēts, ka būtiska ir augam raksturīgā īpašība, pēc tās veidota lielākā daļa nosaukumu [Ēdelmane 1997: 54]. Vairāku nosaukumu pamatā Nautrēnu izloksnē ir **auga ārējais izskats un īpašības**, piemēram, auga nosaukums *smadžī* 'sunīši' (*Bidens*) norāda uz šī auga sēkļiem ar diviem atskabargainiem dzelkšņiem, ar kuriem tie saskaroties pieķeras (drēbēm u. tml.), un ir saistāms ar liet. *smēgti* 'iedurties, list iekšā' [ME III 947], *ciētā zāle* // *ciētīne* (*c'itūo zuōl'ā* // *c'it'in'ā*), 'pļavas dzelzene' (*Centaurea jacea*) liecina par auga cietajām lapām, *vālīte* (*vūol'eit'ā*) 'vilkvālīte' (*Typha latifolia*) – *vūol'eit'ā pa mūork'im aūk, pār vūol'eit'i sāuc, tri(j)lapis* (*tr'ilap's*) 'trejlapu puplaksis' (*Menyanthes trifoliata*) – *tr'ilap's* – *zuōl'ā tr'ejom lopom, pūren'i šļapnā v'itā aūg*.

Visbiežāk augu nosaukumos ietverta krāsas, parasti zieda krāsas, vai smaržas pazīme [plašāk sk. Ēdelmane 1997: 55–56]. Pēc **krāsas pazīmes** veidotajos nosaukumos kā apzīmētāji izmantotas leksēmas *balts*, *dzeltenis*, *melns*, *sarkans* u.c. [plašāk sk. Ēdelmane 1997: 55]. Nautrēnu izloksnē pēc krāsas ir nosaukti, piemēram, *sarkanais āboliņš* (*sorkon'is' uōbūls*, *Trifolium pratense*) un *baltais āboliņš* (*bōlt'is' uōbul'en's*, *Trifolium repens*), *zilā vizbalīte* (*zylūo vyzbal'eit'ā*) 'zilā vizbulīte' (*Hepatica nobilis*), *baltā vizbalīte* (*bōltūo vyzbal'eit'ā*) 'baltais vizbulis' (*Anemone nemorosa*) un *dzeltenā vizbalīte* (*dzaļtonūo vyzbal'eit'ā*) 'dzeltenais vizbulis' (*Anemone ranunculoides*). Baltā ūdensroze (*Nymphaea alba*) un dzeltenā ūdensroze jeb lēpe (*Nuphar lutea*) Nautrēnos ir *baltā* un *dzeltenā laičīne* (*bōltūo i dzaļtonūo laičīn'ā*). Vārdu *laičīne* J. Endzelīns saista ar sakni *laiksn-* < *laiskn-*, kas līdz ar *laiska* saistāma ar *laiksne* [ME II 410–411]. Savukārt EH I 711 no Nautrēniem dots nosaukums *laicine*, bet no Bērzgales, Varakļāniem, Zvirgzdenes – *laičene*. Ar krāsas nosaukumu nereti saistīta tikai vārda sakne, piemēram, *balandas* (*Chenopodium*) nosaukums izloksnē *baluodne* (*bolūd'n'ā*) varētu būt saistāms ar adjektīvu *balts* [Karulis 1992: 99], taču nav izslēgta arī asociācija ar vārdu *baluodis*, tātad – baložpelēka krāsa, kas norāda uz auga pārklājumu ar pelēku apsarmi. Arī *vērmeles* (*Artemisia absinthium*) nosaukums *pelēj(u)mi* (*p'el'eim'i*), ko plaši izmanto tautas medicīnā (*p'el'eim'i* – *pyřmūo zuōl'ā, ka vādārs suōp*), acīmredzot norāda uz pelēko (pelējuma) krāsu.

Auga nosaukuma motivācijas pamatā var būt cita auga īpašība, piemēram, baltā piensula, kas izdalās, pārlaužot tā stublāju. Tā veidots cūkpienes jeb pienenes (*Taraxacum officinale*) nosaukums *pienine* (*p'in'in'ā*), arī saules dievkrēsliņa (*Euphorbia helioscopia*) nosaukums *piena krēšls* (*p'ina krāšlys*), šī auga visas daļas ir ar baltu piensulu (*p'ina krāstu ka rozlaūs's'i, p'ins vydā*). *Rasaskrēsliņa* (*Alchemilla*) nosaukuma *rasine* (*ras'in'ā*) motivācijas pamatā ir rasa, kas šī auga lapās sakrājas rīta stundās.

Vairāku augu nosaukumu motivācijas pamatā ir norāde uz **augšanas vietu**. Rudzupuķes (*Centaurea cyanus*) nosaukums (izl. *rudzu pučā*) norāda uz tās augšanu rudzu

tīrumā, vārpatas (*Agropyron repens*) nosaukums *plavas zāle* (*plovys zuôl'ä*) – uz *plavu*. Miltenes (*Arctostaphylos uva-ursi*) nosaukums *smilktine* (*sm'il'kt'in'ä*) norāda uz šī auga augšanu smilšainos, sausos mežos, priežu silos, izcirtumos. Šaurlapu kazroze (*Epilobium angustifolium*) aug mežu izdegumos, uz tās augšanas vietu norāda nosaukums *guns puķe* (*gùn's'pučä*). Ceļtekas nosaukuma *celmine* (*c'äl'm'in'ä*) pamatā, iespējams, substantīvs *ceļš* un verba *mīt* tagadnes forma *min*, jo tā parasti aug pastāvīgi nomīdītās, sablīvētās augsnēs un iestaigātu taku malās [sk. arī BVA 2013: 142]. Meža zemeņu (*Fragaria vesca*) nosaukums *zemiņas* (*žèmn'eïcys*) norāda uz to īsajiem kātiem un augšanu tuvu zemei. Maura sūrenes (*Polygonum aviculare*) nosaukums *maureņš* (*màur'èn's*) norāda uz tās augšanas vietu – mauru.

Uz saistību ar dārzu norāda tādi augu nosaukumi kā *dārza mirta* (*dùorza mirta*) ‘zilā kāpnīte’ (*Polemonium coeruleum*) un *dārza miezis* ‘*dùorza m'is's*’ (-zis) ‘sarene’ (*Setaria viridis*). Nosacīti šajā grupā varētu ierindot vaivariņu (*Ledum palustre*) nosaukumu *kukuži*, kas, iespējams, veidots ar vārda nozīmes pārnesumu (sal. *kukucis* ‘pika, kunkulis, (mazs) cinis’ [EH I 668; LVDA 1999: 64] – *nu kukužu goļva suôp; Kukužn'ïks – p'i Strodu taïda zama v'ïta*) un norāda uz vaivariņu augšanas vietu – zemu, purvainu, ciņainu vietu.

Visvairāk augu nosaukumu, kā uzskata I. Ēdelmane, radušies uz dažādu asociāciju pamata. Visbiežāk tās ir izskata, garšas, ožas un izlietojuma funkcijas asociācijas. Vairāki augu nosaukumi balstīti uz **asociāciju pamata ar cilvēka ķermeņa daļām**. Tā, piemēram, zilās vizbulītes (*Hepatica nobilis*) nosaukums *spīdacīte* (*sp'eïdac'eit'ä*) veidots pēc asociācijas ar cilvēka acīm (*mùot'ä atn'äs'ä sp'eïdac'eit'is*, *hyka p'i v'inys ac's'i p'i ùtrys ac's'i skâit'äjä: sp'eïd'i, sp'eïd'i, v'ïna act'eņa, sp'eïd'i, sp'eïd'i, ùtra act'eņa! lai loboïk radzātu*). Šķiet, ka te ietverts tautas ticējums. Spilves (*Eriophorum*) nosaukums *mēl(n) galve* (*mâlgal'v'ä*) laikam ietver norādi uz šī auga apziedni, ko veido pavedienveidīgi matiņi, un tumšo augli.

Augu nosaukumi veidoti arī pēc asociācijas ar **dzīvnieku pasauli**. Leksēma, kas nosauc faunas pārstāvi, parasti ir viens no salikteņa vai vārdkopas komponentiem un ir apzīmētāja funkcijā, piemēram, *zaķa kāpusti* ‘zaķskābenes’ (*Oxalis acetasella*), *zaķāuzeņa* (*zacâuz'eņa*) ‘parastais vizulis’ (*Briza media*), *cūku uogas* (*cýuku ūgys*) ‘naktenes’ (*Solanum nigrum*).

Kukaiņu nosaukumi augu nosaukumu veidošanā Nautrēnu izloksnē izmantoti maz, piemēram, *bišu ābūls* (*b'išu uôbūls*) ‘amoliņš’ (*Melilotus*). Pēc asociācijas ar blaktij raksturīgo aso smaku veidots lauku blaktenes (*Ononis arvensis*) nosaukums *plaktine* (*plakt'in'ä*), sal. *plakts* ‘blakts’ (*plakt'in'äi pùdz'en'is' k'eï plac'* (-tis), *nūzagatav'eï, rospl'eïst pa pus'äi*). Savukārt tīruma *naudulim* (*Thlaspi arvense*) ir nosaukums *bāltā plaktinīca* (*bol'tuò plakt'in'eïca*).

Pamīšās pakrēslītes (*Chrysosplenium*) nosaukuma *vardivu purīni* (*vařd'ïvu puryn'i*) pirmais komponents, iespējams, norāda uz to plakanās vairogveida ziedkopas līdzību ar varžu ikriem, bet *purīni* ‘purenes’ – uz mitru vietu, kur tie aug (*vařd'ïvu puryn'i opolòm lap'eņòm*, kur *opori* ‘zemas vietas, kur sakrājas ūdens’ *šlapnoïk'i, čupim i z'it'*).

Reģistrēti vairāki nosaukumi, kuru motivācijas pamatā ir putnu nosaukumi, dažkārt vārdkopnosaukumos izteikta asociatīvā līdzība ne tikai ar faunu, bet ar kādu citu reāliju. Tā, piemēram, tīruma vijolītes (*Viola arvensis*) nosaukuma *bezdelīgu lizīciņa* (*b'ezd'el'eïgu l'iz'eic'eņa*) motivācijas pamatā varētu būt šī auga ziedu izvietojums pa vienam garos kātos, kas varētu atgādināt karoti (sal. izloksnes *lizīciņa* (*l'iz'eic'eņa*) ‘karotīte’), nosaukuma

gaiļa bikses (*Primula veris*) 'gaiļbiksītes' pamatā varētu būt stobrveida pūkainais zieda kauss. Dedestiņas (*Lathyrus pratensis*) nosaukuma *vanadzis* (*vanadz's*) saistāms ar vanaga nosaukumu. Šī auga ziedkopas veidojumam raksturīgi ziedi ar atstāvošiem, pūkainiem ziedu kātiņiem, apakšējie zobiņi garāki par augšējiem.

Ar ziedkopas formu saistāms kaķpēdiņas (*Helichrysum arenarium*) nosaukums *kaķa pēdiņi* (*kaķa p'ied'en'i*), kas raksturo auga ziedkopu, kura atgādina kaķa pēdiņu. Savukārt Kasubijas gundegas (*Ranunculus cassubicus*) nosaukums *kumeļa pēdiņš* (*kum'eļa p'ied'en's*) saistāms ar šī auga lapu formu, kas atgādina zirga pēdu. Leksēma *zirgs* izmantota auga nosaukumā, kas ir lielāks, garāks, salīdzinot ar citiem līdzīgiem augiem, piemēram, *skābenes* un *zirga skābenes* jeb *zyřga skuob'in'is'* (*Rumex confertus*).

Nederīgu vai indīgu augu nosaukumos, paužot negatīvu attieksmi, izmantotas leksēmas *suns* un *vilks*. Leksēma *suns* izmantota lauku mētras (*Mentha arvensis*) nosaukumā *suņa mētra* (*suņa matr'am taıda k'eī matrīs'smoka*). Visas neēdamās sēnes parasti tiek dēvētas par *vilka sēnēm* (*vylka s'en'c'*). Čūskogai (*Paris quadrifolia*) izloksnē ir nosaukums *vilku uōga* (*vylku ūga; fylku ūgys ir četřom lopom, golā pūd'ēja*). Vārnkājas (*Comarum palustris*) nosaukums izloksnē ir *vil(k)kàule* (*vylkàul'ā; fylkàul'is'tai i aūk – st'ipās pa z'am'i*).

Vairāku augu nosaukumu motivācijas pamatā ir dažādas **materiālās kultūras reālijas**. Tā, piemēram, pulksteņīšu (*Campanula*) nosaukums *kubuleņi* (*kubul'en'i*) veidots pēc ziedu kausiņu līdzības ar apaļu, uz augšu nedaudz sašaurinātu koka trauku. Savukārt *maura retēja* (*Polentilla anserina*) nosaukums *trepītes* (*tr'ap'eit'is'*) saistāms ar kāpnēm līdzīgo auga lapu veidojumu. Tīruma zilauša (*Delphinium consolide*) nosaukuma *kākcūši* (*kākc'eiši*) pamatā ir izloksnes vārds *kākcis* 'neliels, ciets izcilnis uz lielāka, cieta priekšmeta virsmas vai nolauzta zara atlikums, kas palicis uz koka' [EH I 600]. Acīmredzot nosaukums saistāms ar zieda formu, kura augšējā apziedņa lapa ir ar garu piesi, kas atgādina āķi. No bērnu rotaļām ar vidējās ceļmalītes (*Plantago media*) ziediem šis augs ieguvis nosaukumu *sāldati* (*sōldot'i*). Bērni salasa vidējo ceļmalīšu ziedus, kas atgādina vārpiņu uz stingra kātiņa, un *spēlē zaldātus*. Katrs no spēlētājiem mēģina nosist pretinieka zieda galviņu. Uzvar tas, kurš pirmais nositis pretinieka ceļmalīšu ziedu galviņas [sk. arī Ēdelmane 1997: 74; BVA 2013: 144].

Ar **smaržas uztvērumu** saistāms mārsila nosaukums *smardelīte* (*Thymus serpyllum*) – *sm'ārd'el'eit'is'lobys čajām, ka koklys suōp; pi gal'is'jūos l'ik*). Asa, nepatīkama, blaktij līdzīga smaka ir lauku blaktenes (*Ononis arvensis*) nosaukuma *plaktine* (*plakt'in'ā*) motivācijas pamatā, sal. izloksnes *plakts* 'blakts'. Daži nosaukumi uz smaržu norāda netieši, pastarpināti. I. Ēdelmane no Nautrēniem dod smaržīgās naktsvijoles (*Platanthera bifolia*) nosaukumu *kupine* (*kup'in'ā*). Šis nosaukums varētu būt radniecīgs liet. *kupinēti* 'kūpināt (parasti ar smaržzālēm)'. Līdzīga motivācija birztalu nārбуļa (*Melampyrum nemorosum*) nosaukumam *kādila* (*kūod'ēila*), kas Latgalē ir *istā jāņuzāle* un kas, pēc J. Endzelīna domām, ar liet. *kodylas* 'vīraks', iespējams, aizgūts no slāvu valodām [EH I 598], sal. baltkr. *kadzila*.

Ar **garšas pazīmi** veidots sūrenes (*Polygonum*) nosaukums *šyur'inā*, skābenes (*Rumex*) nosaukums *skābine* (*skuob'in'ā*). Nosacīti ar garšas pazīmi saistāms arī piparmētras (*Mentha piperita*) izloksnes nosaukums *saltā mātře* (*sol'tiō mātřā*), kas parasti rada vēsu, atsvaidzinošu garšu mutē.

Retumis auga nosaukuma pamatā var būt onomatopoeitisms – atspoguļota **skaņas**

pazīme. Parasti tā ir saistīta ar ‘čabēšanu, čaukstēšanu, paukšķēšanu’ [plašāk sk. Ēdelmane 1997: 60]. Nautrēnos reģistrēts plaukšķenes (*Silene cucubalus*) nosaukums *paukšine* (*pòukšin'ā*), sal. izloksnes *paukšēt* (*pòukšēt'*) ‘radīt īslaicīgu, padobju troksni’. Nosacīti šai grupā varētu ierindot arī pelašķa (*Achillea millefolium*) nosaukumu *žūžērne* (*žyūžārn'ā*), sal. *žūžēt*, *žūžuot*, *žūžināt* ‘čabēt, čaukstēt’ [ME IV 838; BVA 2013: 130].

Augu nosaukumos atspoguļojas **norāde uz to lietojumu**. Lielākā daļa augu ir noderīga **tautas medicīnā**, kaut gan, piemēram, par vairākiem augiem ir ziņas, ka tos izmanto dažādu kaišu ārstēšanai, taču tas neatklājas šo augu nosaukumos. Dažos gadījumos auga nosaukums norāda uz attiecīgās kaites ārstēšanu. Tā, piemēram, atālenes (*Parnossia palustris*) nosaukums *sirds zālīte* (*s'īrds' zuōl'eit'ā*) liecina, ka to lieto sirds ārstēšanai (*s'īrds' zuōl'eit'is' mùot'ā dažu r'āiz'i s'īrd'āi l'ājā*). Strutene (*strut'in'ā*) ir plaši lietojams dezinficējošs un ārstniecības augs, tā nosaukuma motivācijas pamatā acīmredzot ir lietvārds *strutas* (*strut'in'is' d'iēļ' ašņa mājn'eišonois*). Biškrēsliņus (*Tanacetum vulgare*) sauc arī par *cērmju zālēm* (*c'ārmu zuōl'is'*). Aizguvums no slāvu valodām *živakoss* (*živakoss*) ‘ārstniecības tauksakne’ (*Symphytum officinale*) liecina par šī auga izmantošanu kaulu lūzumu gadījumā (*živakoss* (-ts) *lobs, lāi sajaūgtu lauzt'i kauļy*).

Vairāki augi saistīti ar dažādiem ticējumiem, mitoloģiju, spēju ārstēt no noburšanas, apbrīnošanas, no kā ceļas dažādas kaites. Tāpat kā ārstniecībai, augi lietoti arī ļaunuma atvairīšanai, kas saistīta ar buršanu un vārdošanu. Apburšanas, dažādas slimības, pēkšņa izbīļa sekas, bērna slimību, kas atņem bērnam mierīgu miegu, izloksnēs dažkārt apzīmē ar vārdu *pamašas* (*pamašys – datyka pamašys nu brēin'eišonois*), ko J. Endzelīns saista ar vārdu pamest, liet. *pamētē* ‘podagra, slimība’ un la. *pamešas* [ME III 66]. Tas atspoguļojas arī augu nosaukumos, piemēram, pļavas liniņa (*Linum catharticum*) nosaukums *pabrīnes* (*pabr'ein'is'*): *āizd'ādz'ā gūn't'eņu i k'iūpynūoja āi pabr'ein'ām, ka pamašys p'āc' br'einoišonois datyka*. I. Ēdelmane no Viļāniem un Varakļāniem dod formu *pabrīns* [Ēdelmane, Ozola 2003: 466] ‘tūruma zilausis’ (*Delphinium consolida; Consolida regalis; Consolida varvensis*). Savukārt no Nautrēniem reģistrēts tūruma zilauša nosaukums *Jezupa puče* [Ēdelmane, Ozola 2003: 466]. ME III 10 dots nosaukums *pabrīņa zāle* (*Anchusa officinalis*) ar piezīmi, ka tās zied ziliem ziediem. Līdzīga motivācija ir ganu plikstiņa (*Capsella bursa-pastoris*) nosaukumam *nūobaīles zāle* (*nūbaīl's' zuōl'ā*), kas liecina par tā lietojumu pie slimībām, kas radušās no pārbīļa.

Zilauša (*Delphinium consolida*) nosaukums *kuošņu zāle* (*kūšņu zuōl'ā*) liecina par tā izmantojumu pret pārēšanās sekām (sal. *kuošņi* (*kūšn'i*) ‘slimība, kas attīstās pēc pārēšanās un izpaužas kā galvassāpes un spiediens vēderā’ [ME II 350].

Melnās drīgenes (*Hyoscyamus niger*), izloksnē *dr'idžin'ā*, ko mazos daudzumos dažkārt izmanto kā sāpes mazinošu līdzekli, bet lielā daudzumā tā rada intoksikāciju ar halucinācijām, nemieru, vājumu, motivācijas pamatā ir auga īpašība apdullināt, darīt trakulīgu. Vārds *drīgene* radniecīgs vārdiem *drudzis* un *dragāt*. Pamatā ir bijis verbs *drigt* ‘plēst, raut, kratīt’ [Karulis I 229–230]. Ar galvas reiboni saistīts zilenes nosaukums *rēibīne* (*r'eib'in'ā*), jo tā parasti aug kopā ar vaivariņiem, kuru spēcīgā smarža izraisa galvassāpes un reiboni (*kūr r'eib'in'is' aūg, t'īpat' i kukuži*).

Ar zilēšanu un pareģošanu saistīts tūruma matainā āboliņa (*Trifolium arvense*) nosaukums *divredži* (*dýuradži*), sal. *divredzēt* (*dýur'ādz'āt'*) ‘zilēt, pareģot’ (*ka m'ierst z'em'i cýlvāks, dýuredži naplaūkst, lai stūou c'ik ilg'i. iz Jūona d'īnu dýuredžus sprauž gr'istūs*).

Sastopami augu nosaukumi, kuru pamatā ir personvārdi. Tie parasti norāda auga ziedēšanas laiku [sal. arī Genelytė 2005: 51–56]. Nautrēnos reģistrēts bruņinieku pieša (*Delphinium elatum*) nosaukums *Ježupa puķe* (*J'ezupa pučā*), ozoliņa (*Aquilegia*) nosaukums *Jāņa puķe* (*Jūoņa pučā*) un tīruma pēterenes (*Knautia arvensis*) nosaukums *Pītera puķe* (*P'it'era pučā*).

Dieva vārds sastopams nosaukumā *Dieva kūocēņš* (*D'iva kūc'ēn's*) 'dievkociņš' (*Artemisia abrotanum*), iespējams, tā plašā lietojuma dēļ uzskatīts ne tikai par ārstniecisko augu, bet arī par mājas sargu un svēto augu (*D'iva kūc'ēn's smōlkōm, smōlkōm lap'eņōm k'eī kūc'ēņš*).

Velna vārds nereti figurē vairāku indīgu augu nosaukumos, piemēram, dzeloņaino velnābolu (*Datura stramonium*) sauc par *čorta* (< kr. *čepm* 'velns') *padāuzu*.

Dažkārt augu nosaukumu veidošanai kā apzīmētāji izmantoti īpašības vārdi, parasti uz asociāciju pamata ar kādu citu augu. Leksēma *ārīskis* 'pretstats meža vai purva augam' izmantota nosaukumos *ārīskie purīni* 'saulpurenes' (*Trollius europaeus*) un *ārīskais skalbis* (*Accorus calamus*), 'kalme' (*Accorus calamus*). Skopolijas (*Scopolia carniolica*) nosaukums ir *trakāis ūlbīks* (*trok'is' ūl'b'īks*), sal. *ūlbīks* 'kartupelis'; *trok'is' ūl'b'īks ap pūsmaju jau nū'id'iejs*'. Izmantoti arī īpašības vārdi *ciets* (*ciētā zāle*), *liels, lelais papards* (*Pleridium aquilinum*); *iz lelūo papaŗda sagr'īžu p'ierstu, lilā zāle* (*lylūo zuōl'ā*) 'staģes' (*Inula*) (*lylūo zuōl'ā mūogāi loba*), kā arī izmantoti iepriekš minētie krāsu apzīmējumi.

Pamatā savvaļas augu nosaukumi Nautrēnu izloksnē ir mantoti vārdi, retāk sastopami aizguvumi. Viens no tādiem ir salikto nosaukumu komponents *puķe* (*pučā*), ko uzskata par aizguvumu no lībiešu *puk'k* 'zieds' [ME III 406].

Nosaukums *prišīne* (*pr'išīn'ā*) 'divlape (*Listera ovata*), iespējams, saistāms ar vācu *frisch* 'svaigs, spīrgts, mūndrs' (*pr'išīn'is' c'īži dadzinoj, pal'ik skāist'i* 'sārti' *būd'i* 'vaigi').

Sastopami daži slāvismi, piemēram, *čīžmi* 'biškrēslīņi' (sal. liet. *čīžma, čīžmas, čīžmas*, baltkr. *чыжма*, ЛАБНГ, 242. karte, 102. lpp.), *šņitka* (*šn'itka*) 'gārša' (*Aegopodium*) < baltkr. *шнитка, шнытка*, sk. ЛАБНГ, 262. karte, 108. lpp.), *kasteris* (*kast'ēr's*) 'lāčauza' (*Bromus arvensis*) < kr. *костёръ*, bkr. *кацёръ* ЛАБНГ, 250. k., 104. lpp.), sētložņas (*Glechoma*) nosaukums *roskodnieks* (*roskodn'īks*), kas varbūt saistāms ar poļu *rozsadnik* (?), kā arī jau minētie *čorta padauza, kādīla, žīvakosts* u.c.

Tāpat kā citās izloksnēs, Nautrēnu izloksnē pastāv savvaļas augu nosaukumu dažādība. Ar savvaļas augu valsti saistītie nosaukumi Nautrēnu izloksnē ir galvenokārt mantoti vārdi. Daudzi nosaukumi ir zūdoši (sastopami retumis vecākās paaudzes runā) vai zuduši pavisam.

AVOTI UN LITERATŪRA

BVA – *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora / Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora / Atlas of the Baltic Languages. Leksika 1: Flora* (Sastādītājas un ievada autore / Sudarytojos ir įvado autorės / Editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulėnienė. karšu komentāru autori / žemėlapių komentarų autoriai / map commentaries by: I. Jansone, A. Stafecka, R. Bakšienė, A. Leskauskaitė, V. Meiliūnaitė, S. Ambrazas, R. Kregždys. Karšu datorvariantus veidojuši / žemėlapių kompiuterinį variantą parengė / map computer

- graphics by I. Akmentiņa, L. Geržotaitė, L. Markus-Narvila, E. Trumpa). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas /The Institute of the Lithuanian Language, LU Latviešu valodas institūts, /Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2013.
- Ēdelmane, Ozola 2003 – Ēdelmane, I., Ozola, Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga: SIA Augsburgas institūts, 2003.
- Ēdelmane 1997 – Ēdelmane, I. Latviešu valodas augu nosaukumu leksiskā motivācija. *Linguistica Lettica*. 1, 1997, 53.–75. lpp.
- EH I–II – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai”* 1–2. Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; 2, Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.
- Genelytė 2005 – Genelytė, A. Augalų pavadinimai, nurodantys augalo kilmę, augimo vietą ir ̓dydėjimo ar vegetacijos laiką, bei jų sinonimai. *Lituanistica*. T. 62. Nr. 2. p. 46–57.
- Gritėnienė 2006 – Gritėnienė, A. *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
- Karulis 1992 – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2*. Rīga: Avots, 1992.
- Laua 1969 – Laua, A. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1969.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*, elektroninis variantas. Red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Available: <http://www.lkz.lt>.
- ME I–IV – *K[ārļa] Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca 1–4*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. Том 1. Раслінны і жывельны свет*. Минск: Фонд фундаментальных даследиванняў Рэспублікі Беларусь, 1993.

Валентина ЩАДНЕВА
(Тартуский университет)

Традиционные нормы и их воплощение в бытовом поведении и в языке старообрядцев Западного Причудья

Summary

Traditional norms and their embodiment in everyday behaviour and in the language of the Old Believers of the Western Peipus

The article analyses the behavioural norms characteristic of the worldview of the Old Believers, their implementation in everyday life and reflection in speech of the Old Believers of the Western Peipsi area. In addition to confessional behavioural norms (venerating God's temple, observing fasts, the presence of male and female pectoral crosses, praying when entering someone else's house), confessional marriage prohibitions and everyday behavioural norms are also considered (separation of dishes into Christian and secular, rules to cover water, pray before eating, etc). Norms in the upbringing of children, confessional food prohibitions and moral behavioural norms are also touched upon. As a result of studying the speech material, explicit and implicit ways of expressing behavioural norms have been revealed / identified.

Key words: *dialect, Old Believers, prohibitions, prescriptions, dialectology*

*

Основой системы правил в старообрядчестве являются библейские каноны, устанавливающие единые для всей конфессии христианские ценности, приверженность к которым подтверждают исследования разбросанных по всему миру региональных старообрядческих общин [Данилко 2006: 98–108; Свалова 2019: 71–79; и др.]. Хотя реализация отдельных частных норм в данных **этноконфессиональных** сообществах порой отличается [см. там же], регуляция религиозного и бытового поведения староверов по-прежнему обеспечивается общими для всех предписаниями и запретами. Под **предписаниями** понимаются инструкции, которые следует соблюдать в рамках традиции (как надо делать), под **запретами** — обязательные для выполнения требования, налагаемые традицией (как не надо поступать). С учетом этого разграничения в статье рассматривается осуществление на практике характерных для миропредставления старообрядцев Западного Причудья поведенческих норм и их отражение в речи.

Традиционные древлеправославные нормы обращены и к духовной составляющей, и к повседневным делам и поступкам. Комплекс значимых для староверов норм весьма велик, поэтому в статье невозможно осветить все запреты и предписания. Особенности сугубо религиозного поведения в моленной, на похоронах, на кладбище в публикации не затрагиваются, ибо анализ сосредоточен на нормах, которые связаны с повседневным бытом (дом, баня, работа) и отражают отношение к родителям, детям, другим людям и самому себе. Так как все нормы пронизаны религиозным началом, то в рассказах староверов о каждодневном образе действий разграничивается светское (мирское) и сакральное (христианское, по мнению староверов).

Поскольку приверженцы старой веры берегли свои традиции и в религиозной жизни, и в быту, тематика многочисленных поведенческих запретов и предписаний весьма разнообразна. По этой причине речевые иллюстрации содержат разные микротемы одновременно, в результате чего строгая систематизация вербальных примеров невозможна.

1. Религиозно-конфессиональные поведенческие нормы

1.1. Почитание Божьего храма, соблюдение постов

В социально-религиозной концепции староверов значимо единство повседневного труда и усердного служения Богу.

(1) *Летом с отцом уезжали на строительство, а зимой — на рыбном промысле на озере, но храм Божий не забывали.* Новая Казепель, 2001.

(2) *Старые по́стничали, и молодёжь вся по́стничала, ребятишки все по́стничали. Вяликий пост был, семь нядёл по́стничали, Рождественский пост был шесть недель.* Воронья, 2003.

1.2. Наличие мужских и женских нательных крестов

Религиозные книги предписывают староверам различение мужского и женского начал, поэтому старообрядческий крест от обычного православного отличается внешним видом и делением на мужской (с прямыми краями) и женский (с округлыми краями). Древний обычай надевать при крещении на мальчиков и девочек кресты разной формы соблюдается неукоснительно.

(4) *Не должна быть утварь мужска на жане́. У нас разные крясты́ для мужчин и для женщин. Так не бывает, чтоб одному и другому, тот и другой, не. Мужчине свой, нам свой. Вот это женский, вот такой покрой, это женский.* Малые Кольки, 2005.

1.3. Молитва при вхождении в чужой дом

При посещении чужого дома было принято приветствовать хозяев молитвой:

(9) *Раньше входили — помолились, тогда сказали: «Здравствуйте» или «Простите, Бога ради!». Вот так. А теперь только «Здравствуйте» и все.* Большие Кольки, 2014.

(10) *<Иконы в каждую комнату вешали?> Да. Потому что если кто придёт, обязательно надо помолиться на иконы. Как входят, на кухню или куда, то обязательно икона должна стоять. Придут, и ни «Здрасьте», ничего не говорят. Сначала помолятся три раза, тогда поздороваются, и тогда начинается разговор.* Малые Кольки, 2014.

2. Конфессиональные брачные запреты

Будучи убежденными в правильности своей веры, старообрядцы долгое время запрещали межконфессиональные и внутриконфессиональные браки, в том числе с представителями официальной Православной церкви:

(11) *А бабушка — его мать — была красавица. Она была несчастна за красоту. Кто её хотел <сватал>, были другой веры, православные. Тогда строго было:*

родители не отдали, замну́ли её. Воронья, 2003.

Со временем строгие брачные запреты были утрачены, в результате чего при вступлении в брак нередко наблюдались и переход в старую веру, и свобода выбора согласия внутри конфессии.

(12) *А бабушка моя, Марья Павловна, была с русской стороны. Ее перекрестили из православных в староверы.* Желачек, 2010.

(13) *А я-то крещёна в федосеевской. И всё время ходила в федосеевскую, раньше, в детстве. А вышла замуж, и муж был с этой <из поморской>, а муж говорит, нет, будем в нашей моленне крестить. <...> <Родители одобрили, что вы выбрали поморцев?> Это было раньше **запрещено**.* Большие Кольки, 2016.

3. Бытовые поведенческие нормы

3.1. Правило разделения посуды: христианская / мирская.

Древняя традиция разделять посуду на христианскую (староверскую) и мирскую сохраняется лишь отчасти, ибо этого ограничения многие уже не придерживаются.

(14) *И раньше староверы, если куда уезжали, они брали свою посуду с собой. <Чтобы> не обми́ришишиться <не стать мирским>. А то это считалось **грех**. Потому что где он попил, он тогда **должен** идти в моленну, опять же нача́л класть.* Малые Кольки, 2014.

(15) *А если ты где-то пил там у чужих воды с другой кружки или что-нибудь, ты уже мирской, ты **не смеешь** идти. Соблюдалось это. Если я попи́ла, я уже **не смею** называться христианской, я **должна** мирская быть.* Большие Кольки, 2016.

3.2. Правило накрывать воду и всё съестное

Требование накрывать ведро с водой и всё съестное дополняется запретом черпать воду из ведра своей посудой и пить из корца. Это правило соответствует принципам гигиены, хотя сами староверы обычно объясняют свои действия защитой от нечисти:

(16) *<Ведро закрывали?> Ну, конечно. С крышкой, значит. Кто утира́льником закрывал. А то всё мать говорила, что беси, говорит, купаются, **надо** накрыть воду. Еще, бывало, и перекрестит эту воду́ три раз.* Калласте, 2018.

(17) *Вода в ведре, и крышкой ведро всегда было закрыто. Шоб бе́си не купа́лись.* София, 2019.

(18) *Мы еще ничаго́ не знали, нас уже учили молиться, учили, чтобы с вядра́ не пить, с корца́ <ковшика> не пить, чтобы специально была кружечка, в которую наливаемш и пьёшь, назывался: корец — в доме хозяин. А тьяпёрь всё подряд: приедёт невесть какой человек, раз! с корца, а так нехорошо, ведь гигиена тоже должна быть.* Малые Кольки, 2005.

3.3. Правило молиться перед едой

Строго соблюдались правила поведения за столом, например, перед тем, как сесть за стол, обязательно молились — этому учат детей и сегодня.

(19) *Мы **не смели** за стол сесть не помолясь. Три поклона. Бабушка молит-ся утром нача́л и нас всех ставит: «Молитесь все». И если, допустим, кто-то*

неправильно перекрестился, она тут же скажет: «Дети, вот так. Ты неправильно перекрестился. Вот **перекрестись-ка** так, как положено, чтобы до Бога дошла твоя молитва». Кольки, [Кувайцева 2010: 37].

(20) *И сейчас очень не придерживаются, но у нас есть семьи, придерживаются: перед тем как сесть за стол, **обязательно** помолятся, три раза покрестятся. Что у нас один мальчик вот так был, они с папой хорошо <соблюдали правила>. И пришёл к жёничины, она говорит «Садись кушать», а он говорит «Нет», а она говорит «Чего?», а говорит «**Надо** помолиться, и ты садись кушать — не помолилась».* Малые Кольки, 2014.

Попутно отметим, что и в наши дни молодое поколение обычно выражает приверженность к вере предков:

(21) *А внучка сказала вот этой, которая в Тарту живёт: «И зачем мама меня там покрестила, бабушка, почему не в вашу веру?», говорит, расстроилась.* Большие Кольки, 2016.

(22) *А жена другой веры тоже. <Православной?> Ага. Так у неё сын старовер, он не хочет ходить в православную, в староверскую ходит. <...> За столом-то сидели тут недавно, месяца два обратно, так внучка одна сказала: «Свою веру предавать нельзя. И нечего крутиться».* Большие Кольки, 2016.

3.4. Правило садиться за стол на свое место

У каждого члена семьи было свое место за столом, и никто не смел сесть на место отца и матери. Это правило в определенной мере значимо и сейчас.

(23) *Раньше было всё время у родителей за столом сидеть — своё место. И сейчас сохраняется, что **никто не сядет** на место отца и матери.* Малые Кольки, 2014.

(24) *Когда своя семья садилась за стол, у каждого своё определённое место было. Семьи же были большие. <...> И перед едой всегда обязательно молились три поклона. Или вот сел, перекрестись, тогда только ешь. И детей так **заставляли**. Это в старину.* Воронья, [Кувайцева 2010: 39].

3.5. Запреты, связанные с посещением бани

Отношение к бане как к нечистому месту проявлялось по-разному. Собираясь в баню, нательный крест снимали, поскольку нельзя было допустить, чтобы при мытье грязь с тела попала на крест.

(25) *<Когда в баню шли, крест надо было снимать?> Снимать **обязательно!** <Почему?> Не знаю, говорили, крест снять. С бани придёшь, чистой водой умоешься. Там ты моешь всё и лицо, а тут придёшь, умоешься и оденешь крест. И три поклона. <...> Его прямо в доме оставляли и даже в баню не носили.* Калласте, 2016.

Нельзя было мыться в неположенное время: по одной версии — после захода солнца, по другой — после двенадцати ночи.

(26) *Мыться **надо** было до пяти часов в субботу, так как считалось, что Господней кровью моемся. Если уже после, солнце за лес, и пошли в баню.* Малые Кольки, 2005.

(27) *До двенадцати ночи **можно**, а после двенадцати — уже с чертями мыться. Говорят, часы чёрта — с двенадцати до четырёх.* Малые Кольки, 2014.

(28) *Это мать-покойница говорила, что пойдёшь мыться <в субботу поздно вечером>, в воскресенье тоже — это тоже великий грех. Мать-покойница всё говорила: «Кровью обливаться».* Калласте, 2016.

4. Нормы в воспитании детей

Детей с ранних лет приучали к почитанию родителей, к труду. Вседозволенность не допускается и сейчас.

(24) *Все деньги были у отца, вестимо. А когда я иногда выезжал на лошади с луком, продавать, — всё это приносил, отдавал отцу.* Новая Казепель, 2003.

(25) *Так вот пока в школу ходили, отец не разрешал по деревне блудить, покупал пряжу — и вязали кружева.* Воронья, 2003.

Озорников заставляли молиться, а ремнём, скорее, пугали для острастки, как в рассказе об отце, рассердившемся на дочь:

(26) *Отец меня ни разу не вдарил. Вот не было такого. <...> А он собирался в озеро. А я и говорю — как же я сказала?: «Зайца тебе!» А это была примета плохая. Значит урожая не будет, рыбы. Он как схватил ремень — я под кровать! И в самый зад. А он уже справивши, одевши, шчо он поедет тяпёря. И вот он колотит этим. А я сейчас буду плакать, буду кричать: «Аай! Аай!» А он до меня-то и не доходит, он с одного края, а я в другом краю ляжу!* Малые Кольки, 2014

5. Конфессиональные пищевые запреты

Староверы строго соблюдали религиозные предписания в отношении пищи. Её разделение на чистую и нечистую привело к отказу от мяса зайцев, кроликов, рыбы без чешуи, раков. Запрещались блюда с кровью (кровяная колбаса) и пищевые продукты, сделанные с применением крови (сахар). Поэтому сахар стали варить.

(27) *Сахар этот варим, до сих пор варим этот сахар, с давних времён варим. В посты варили на воды, по́стничали-то.* Воронья, 2003.

Хотя под влиянием соседей-эстонцев кровяная колбаса всё же проникла в меню староверов, они предпочитают делать свою колбасу — без крови.

(28) *<Как назывались колбаски?> Рожжественская колбаска... <Ворстики не называли?> Нет, это с кровью. У нас не принято это делать, это в эстонцах. В нас нет.* Малые Кольки, 2005.

(29) *Моя свякрóва, они с крóви никогда ни́тишиво <ничего> не делали, ни вóрсти, это как грех было, они ни ели.* Тихотка, 1997 [Бурдакова 1998: 54].

Ограничения на чужеземные продукты — кофе, картофель («чертовы яйца»), чай — постепенно ушли в прошлое, хотя ещё в конце 19 в. запрещались чаепития как «поганых стран обычай», самовар же воспринимался как «идол языческий, щипящая и дымящая змея, а чашики да стаканы — его дети чертенята» [Шлендухов]. Сейчас причудского старовера невозможно представить без чаепитий, ставших символом домашнего уюта и положительного образа жизни: *Попей чайку, разгони тоску; Пей чай, не сбалуешься.*

6. Моральные поведенческие нормы

Староверы ценят добрые поступки и осуждают лень:

(30) *Я и в клирос ходила, я и училась, я и говорю, что доброе дело — паче молитв молитва и без дел вера мертва. Молись — хоть лоб разбей, но не сделай плохо.* Муствеэ, 2003.

(31) *Я говорю: «Да каких ты болезней боишься?» — «Вино и лени». Вино и лени — это две болезни было.* Желачек, 2011.

Вино и водка, которые в Причудье обобщенно называют вином, долгое время были под запретом. Позднее правила смягчились, но злоупотребление алкоголем осуждается:

(32) *Единая чара у нас допускается, то есть одна рюмка. Это в праздник можно. Конечно, спиртным раньше не полагалось поминать. Теперь по рюмочке наливают: единая чара.* Новая Казепель, 2008.

(32) *И в нас, бывало, поминка — это было **Боже упаси**, щоб вина бы давали!* Новая Казепель, 2011.

(33) *С Пашкой не хочу — в ей только вся речь об вине. Только давай денег в долг, да вина пойдёт принясёт. А тапёрь уже пьёт и, етую, деколон. Спустивши <опустилась> вовсе яна. Докатилась.* София, 2009.

7. Языковая реализация запретов и предписаний

В речевом материале представлены два способа выражения запретов и предписаний. **Эксплицитный** способ реализуется посредством вербальных маркеров в виде лексем и словоформ разных частей речи — как с отрицанием, так и без него. Специализированными языковыми средствами являются: **1)** предикативы: *нельзя, надо, должен, не́чего*; **2)** глагольные лексемы и словоформы: *соблюдали, велели, не смели, разрешали, допускается; запрещено, положено, принято*; **3)** императивные словоформы и экспрессивные выражения, предостерегающие о неприемлемости чего-либо: *Молись — хоть лоб разбей, но не сделай плохо. Боже упаси, щоб вина бы давали!* **4)** отдельные существительные: *грех*; **5)** отрицательные местоимения в совокупности с глаголами будущего времени (в переносном значении): *Никто не сядет...* Наиболее категоричными лексемами-запретами можно признать *нельзя, не́чего, не допускается, запрещается / запрещено*.

Но о запретах и предписаниях староверы нередко говорят и косвенно, рассказывая о том, как обычно поступают в жизни. Хотя при таком **имплицитном** способе вербальные маркеры на поверхностном уровне отсутствуют, содержательно фразы ориентированы на конфессиональные нормы, поскольку по сути своей повествуют о том, что запрещено и не одобряется. Этот способ проявляется двояко: **1)** в описательных фразах со стилистичеки **нейтральными** лексемами: *замнули её; перекрестили из православных в староверы; обязательно помолятся; за общий стол не сажали*; **2)** в осуждающих фразах, которые обычно содержат **эмоционально-оценочные** лексемы: *Спустивши <опустилась> вовсе яна. Докатилась.*

Заключение

Будучи ветвью христианства, старообрядчество имеет объемную систему запретов и предписаний, выступающих как регулятор религиозного и бытового поведения и формирующих структуру конфессиональной и культурной идентичности. Рассмотренный материал позволяет говорить о том, что основополагающие конфессиональные нормы действуют по сей день. Но стремление к культурно-бытовому обособлению у староверов Западного Причудья не означает жесткой нормативности: воплощение традиций носит гибкий характер, и грань между запрещенным и дозволенным не является непроходимой. При этом отступления от правил обусловлены непрерывным развитием общества и прагматическими соображениями. Тем самым конфессиональные запреты и предписания могут быть динамичными: многочисленные нарушения отдельных поведенческих норм способны приводить к становлению новых обычаев, например, таких, как чаепития из самовара, допустимость женитьбы на иноверцах и др.

ЛИТЕРАТУРА

Данилко, Е. С. Социальные механизмы сохранения традиционных ценностей (на примере старообрядческой общины г. Миасса Челябинской обл.). *Этнографическое обозрение*, № 4, 2006, с. 98–108.

Свалова, Е. Н. Запреты и предписания в речевой культуре пермского старообрядчества. *Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология*, 2019. Т. 11, вып. 3, с. 71–79.

Шлендухов, А. Калласте. *Повседневный быт и семья*. 2012. Available: <https://aslend62.livejournal.com/4606.html> (Дата обращения: 01.02.2023)

ИСТОЧНИКИ

Бурдакова, О. *Прибалтийско-финские заимствования в русских говорах Причудья*. Магистерская работа. Тарту. 1998.

Кувайцева, М. В. *Застолье. Кухня староверов Эстонии*. Тарту: Общество культуры и развития староверов Эстонии. 2010.

Andrejs DANĪLINS
(Latvijas Universitāte)

Četri aizmirstie Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā

Summary

Four forgotten Russian translations of Aspazija's poetry

Aspazija (1865–1943) was a prominent Latvian poetess; her personality is considered as one of the most important figures in Latvian literature. Today, Aspazija is remembered as a pioneering figure in Latvian literature and culture, as the translations of her poetry and original works helped to shape the cultural identity of Latvians in the early 20th century. Unfortunately, nowadays first translations of Aspazija's poems into Russian are almost completely forgotten and unresearched. The object of this research is four early translations of Aspazija's poetry into Russian.

These translations were published in J. Vitols' sheet music books "7 dziesmas: vienai balsij ar klavieru pavadījumu" and "Piecas dziesmas vienai balsij ar klavieru pavadījumu". The study presents a detailed comparative analysis of Aspazija's original poems and their translations. As a result, the accuracy and adequacy of these translations have been considered. The secondary task of this research is to provide a brief history of the publication of these books. In addition, brief information about the translators and the publisher is given. The study is important in the context of Russian-Latvian literary relations.

Key words: *Aspazija, poetry translation, Latvian and Russian literary relations, translation techniques*

*

Ievads

Plašākai publikai nezināmi un mūsdienās praktiski aizmirsti Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā bija publicēti muzikālos krājumos „7 dzeesmas: veenai balsij ar klavieru pavadījumu op. 31” (7 романсов: для одного голоса с аккомп. фортепиано) 1903. gadā un „Piecas dzeesmas: veenai balsij ar klaveeru pavadījumu, op. 34” (Пять романсов: для одного голоса с аккомпонентом фортепиано, соч. 34) 1903. gadā. Šie Aspazijas atdzejojumi krievu valodā ir agrākie, kas ir zināmi.

Tulkojumu krājumi ir neparasti, tāpēc tie varētu interesēt gan literatūrzinātniekus, gan mūzikas pētniekus. Krājuma galvenā iezīme ir notis un dzejas teksta adaptācija muzikālām vajadzībām. Šajā krājumā atdzejoti latviešu rakstnieku dzejoļi krievu un vācu valodā. Teksti ir lasāmi paralēli trīs valodās. Aspazijas oriģinālteksts ir publicēts – tas atvieglo dzejoļu identifikāciju (ne visos Aspazijas vēlākos tulkojumos tiek publicēts teksts latviešu valodā; rezultātā joprojām nav identificēti vairāki dzejoļi).

Latviešu rakstnieku dzeja tika veiksmīgi pielāgota notīm, radās dziesmas. Kā redzams no krājuma nosaukuma, dziesmas ir ieteicamas vienai balsij ar klavieru pavadījumu. Kā jau tika minēts, Aspazijas atdzejojumi krievu valodā ir atrodami divos J. Vītola krājumos. Šie vairāksējumu izdevumi pieder vienam monumentālam J. Vītola muzikālajam ciklam, kurā latviešu dzejnieku daiļrade tiek adaptēta mūzikai – solo balsij ar klavierēm. Ciklā ir iekļauti Aspazijas, J. Poruka, F. Bārdas u.c. latviešu literātu dzejoļi un tulkojumi krievu un

vācu valodā. Visi krājumi pēc struktūras, koncepcijas un noformējuma ir līdzīgi, faktiski tas ir vairāksējumu izdevums.

Mūsdienās nav šo krājumu Aspazijas krievu tulkojumu analīzes. Krievu un latviešu literāro sakaru kontekstā ir svarīgi noteikt atdzejojumu precizitāti.

Autori

Krājumu muzikālā pavadījuma autors ir slavenais latviešu komponists un mūzikas pasniedzējs Jāzeps Vītols (1863–1948). Laika posmā no 19. gadsimta beigām līdz Latvijas neatkarības proklamēšanai J. Vītols dzīvoja Sanktpēterburgā, kur bija iespēja iepazīties ar daudziem slaveniem krievu mūziķiem. Viņa daiļradi zināmā mērā ietekmēja krievu komponists Nikolajs Rimskis-Korsakovs; savos skolniekos viņš centās “pamudināt” mīlestību uz tautas mūziku un folkloru. J. Vītols bijis Sanktpēterburgas Konservatorijas absolvents; vēlāk strādāja par pasniedzēju. Paralēli aktīvi piedalījās vietējos latviešu kultūras pasākumos, bija latviešu kora vadītājs, piedalījās vietējo latviešu Dziesmu svētku organizēšanā. Pēc atgriešanās Latvijā 1918. gadā J. Vītols kļuva par Latvijas Konservatorijas pirmo rektoru [Kudiņš 2015: 13–20].

J. Vītols sniedza lielu ieguldījumu arī krievu kultūrā: uzrakstīja muzikālo pavadījumu un pielāgoja mūzikai M. Ļermontova atdzejojumu latviešu valodā “Lūgšana” (Молитва), tulk. J. Straume [Grauzdiņa 2015: 199].

Vsevolods Češihins (1865–1934) bija krievu tulkotājs, komponists, mūzikas kritiķis un pedagogs, kurš ieguldīja būtisku darbu latviešu mūzikas kultūras attīstībā. No 1892. gada V. Češihins aktīvi piedalījās Rīgas pilsētas krievu sabiedriskajā dzīvē, bijis viens no aktīvākajiem vietējā literārā pulciņa dalībniekiem. Ar J. Vītolu bija kopīgi mērķi – popularizēt latviešu mūziku un veicināt mūzikas izglītību Latvijā. Abi bija nozīmīgi pedagogi, dibināja mūzikas skolas. V. Češihins un J. Vītols sadarbojās, lai veicinātu latviešu mūzikas popularizēšanu, piedalījās vairākos koncertos, izpildot latviešu tautasdziesmas un kora mūziku, organizēja mūzikas konkursus un festivālus. Lai gan V. Češihinam nebija muzikālās izglītības, viņa aktīvā sadarbība ar J. Vītolu ļāva adaptēt latviešu dzejnieku atdzeojumus mūzikai [Jaunslaviete 2015: 23–39].

Diemžēl precīza informācija par tulkotāju N. A. Sokolovu pagaidām nav atrasta.

Ar latviešu dzejas tulkojumiem vācu valodā J. Vītolam palīdzēja literāti R. Blaumanis un C. Hunnius.

Krājuma izdošanā iesaistījās Latvijas muzikālā izdevniecība “P. Neldner” un veikala īpašnieks Pauls Neldners. P. Neldners bija pazīstams ar komponistu [Рыжакова 2015: 433].

Analizējot tulkotāju “rokrakstu”, jāņem vērā krājuma mērķis. Svarīgi, ka tulkotājiem jau no sākuma bija skaidrs priekšstats par žanra (dziesmas) kanoniem un adresātiem, tas ievērojami ietekmēja tulkojumu specifiku – lika pievērsties noteiktiem, žanram raksturīgiem paņēmieniem. Varētu teikt, ka daudzos gadījumos tulkotāju mērķis bija saistīts ar Aspazijas dzejas adaptēšanu iepriekš noteiktam žanra kanonam. Minētie tulkojumi it kā atrodas divu žanru krustpunktā, un tulkojumu iezīmes jāinterpretē arī šajā aspektā.

Atdzejojumi

Bakchanāle
Vij ro-zes ap gal-vu,
Lai val-da prieks!
Viss iznīkst, viss zūd,
Viss dzī-vē ir nieks.

Lai mū-zi-ka skan
Un dimd un rūc
Un kok-les saldi
Un dū-jas dūc.

Skrien lapas vē-jā
Veldamies,
Mēs de-jas vie-suļos
Grie-ža-mies.

Ņem kau-su, ņem sar-ka-no
Su-lu sūc!
Kā a-sins šal-tis
Ir caur-durtas krūts –

Un bau-du vir-pu-lis
Pu-to-jošs, balts
Kā strūk-la aka
Lai gai-sā šalc!

[..] Tik bau-di šo-dien,
Lai a-rī rīt
Kā pel-nu gu-ba
Viss ko-pā krīt.

Viss iz-nīkst, viss zūd,
Viss dzī-ve ir nieks –
Lai deg, lai kvē-lo
Tik dzirk-stošais prieks!

Vij ro-zes ap gal-vu
Un aiz-mir-sti,
Vai e-si, vai būsī,
Vai dzī-vo-ji.

Tik sme-jies un sme-jies
Un aiz-nes-ties ļauj,

Вакханалія
Ук-рась се-бя ро-зой...
Пусть ра-дость ца-рить!_
Всё сги-нетъ, какъ сонъ
вся жизнь про-ле-тить.

Пусть ар-фы иг-ра-ють
пусть пѣс-ни зву-чатъ
пусть кровь за-жи-га-ють
нѣ-гой то-мять!

Какъ розъ_ ле-пе-стки
буй-ный вѣ-теръ кру-тить
насъ пля-ска вихремъ за-крутить,
умчить.

Ско-рѣй а-лый сок
на-лей въ кубокъ свой
Какъ кровь_ изъ гру-ди
прон-зен-ной стрѣ-лой

Чтобъ полнъ у-по-ень
я кро-ва-вый бо-каль
фон-та-номъ ки-пѣль
и свер-каль.

Ло-ви мигъ счастья! Х2
Пусть зав-тра при-детъ
и прахъ и тлѣнье
и смерть найдеть!

Всё сги-нетъ, ис-чез-нетъ
какъ сонъ про-ле-тить
Пусть серд-це пыл-ку-ю
страсть у-то-лить.

Пусть бьет-ся подъ ро-зой
за-бывъ о-бо всемъ,
что бы-ло ког-да-то,
что бу-детъ по-томъ!

Ли-куй, ве-се-лись,
от-да-вай-ся вол-нѣ,

Kur strau-me te-vi
Uz at-va-ru rauj.
[Vītols 1903: 4]

что въ пропасть ум-чить
и схо-ро-нить на днѣ.

Dzejoļi „Bakchanāle” runa ir par antīkās pasaules svētkiem, kas tika rīkoti par godu Dionīsam. Svētki parasti bija saistīti ar īpašiem rituāliem, dziesmām un dejām. Pats dzejolis ir rakstīts kā svētku dalībnieka monologs, to var saprast arī kā rituāla dziesmas stilizāciju. Šim dzejolim (kā arī „Sapņu tālumā” un „Tik sen”) piemīt elēģiska, pat melanholiska noskaņa, kas atbilst tolaik Krievijā izplatītai romances žanra stilistikai.

Ņemot vērā minētos tēlus (*kauss, sarkana sula, rozes, dzīves īslaicīguma motīvs*), pirmo dzejoli varētu klasificēt kā galda/svētku dziesmu. Dzejoļa nosaukums ir saglabāts. Kopumā oriģinālā dzejoļa metrs mainās no jamba uz trohaju. Turklāt trohajam atbilst Aspazijas nodoms atveidot kustības ritmu vietās (*Skrien lapas vējā / Veldamies / Mēs dejas viesuļos / Griežamies*), uzsverot emocionālo intensitāti. Tulkojumu autori izmanto šo paņēmieni, bet kā pamatmetru izvēlas nevis divpēdu jambu, bet trīspēdu amfibrahiju. Tas palēnina dzejoļa ritmu un padara pašu dzejoli melodiskāku.

Tulkojumā Aspazijas savdabīgā leksika tiek aizvietota ar romances žanram raksturīgiem tēliem, piemēram: *Viss dzīvē ir nieks – Всѣ сгу-нетъ, какъ сонъ; Skrien lapas vējā – Какъ розъ_ ле-не-стки буй-ный въ-теръ кру-туть; Lai deg, lai kvēlo Tik dzirkstošais prieks! – Пусть серд-це пыл-ку-ю страсть у-то-литъ*. Tas, ka tulkotāji izmanto vārdu *сердце* (sirds), var būt pamatots ar to, ka sirds koncepts ir svarīgs krievu kultūrai, tāpat vārda izmantošana ir saistīta ar latviešu teksta adaptāciju.

Aspazijas tekstā būtisks ir nemierīga ūdens tēls (*Un baudu virpulis / Putojošs, balts / Kā strūkla akla / Lai gaisā šalc!*; *Kur straume tevi / Uz atvaru rauj*), kas ir saistīts ar stiprām emocijām, nevaldāmu stihiju, norāda uz dzejoļa romantisko noskaņu (kā pretstatu klasiskai, mierīgai noskaņai). Tulkojumā ūdens tēls nav tik izteikts, kā tas ir Aspazijas dzejoļī – *фон-та-номъ ки-пѣль / и свер-каль / от-да-вай-ся вол-нь*. Tulkojumā parādās bezdibeņa tēls, kura nebija oriģinālā (*что въ пропасть ум-чить / и схо-ро-нить на днѣ*) un kas ir vairāk raksturīgs krievu kultūrai, arī ainavas dēļ, saistīts ar Kaukāza tēmas aktualitāti krievu literatūrā. Salīdzinājumā ar oriģinālu tulkojuma ekspresija samazinās, kas atbilst tulkotāju nodomam padarīt to mierīgāku.

Tulkojot Aspazijas tekstu, tulkotāji aizvietoja latviešu mūzikas instrumentu nosaukumus (*kokles, dūjas*) ar to mūzikas instrumentu nosaukumiem, kas ir pazīstami krievu lasītājam (*арфа*) vai ar ģeneralizēto leksiku (*пусть пѣс-ни зву-чатъ*). Te var runāt par latviešu teksta adaptāciju citai kultūrai.

Iz Aspazijas dramai „Vaidelote”

Mē-ness sta-rus sti-go
dzēl-mē dzi-dra-jā,
it kā bur-vju bal-sis mani
tur-pu ai-ci-na.

Nac jel lid-zi, do-dees
pļa-šā ta-lū-mā,

Пѣсня Мирдзы

Лун-ный свѣтъ стру-ит-ся
въ дрем-лю-щей рѣ-кѣ
Го-ло-са ноч-ны-е
кли-чуть вда-ле-кѣ

О, при-ди со мно-ю
зовъ по-слу-шать волнь;

ļau-jees se-vi aiz-vest
nā-ru lai-vi-ņā:

сядь безъ ко-ле-ба-ній
на вол-шеб-ный челнь!

bu-ras tī-ar zel-ta,
irk-lis sud-rab-vits;
le-na ves-ma šu-po,
va-da au-se-klits.

Па-русь яр-че зла-та,
вес-ла_се-реб-ра.
Пусть у-ка-жуть звѣз-ды
и ла-зурь у-тра.

Nac man līdz, es zi-nu
ma-lu lai-mi-gu,
tur kur me-ness sa-stop
sau-les mei-ti-ņu:

О, при-ди; я зна-ю
нѣ-кій свѣт-лый долъ_
тамъ гдѣ я-сный мѣ-сяць
Солн-ца дочь на-шелъ

tur, kur stars ar sta-ru
lees-mās vee-no-jas;
tur, kur gars ar ga-ru
jū-tās sa-tee-kās.

Тамъ, гдѣ въ дружный пла-мень
всѣ бѣгутъ лу-чи
гдѣ том-лень-я у-зы
па-да-ють съ ду-ши!

Se-nas il-go-ša-nas
tur kā mig-la klīst;
mu-žam ne-bei-dza-mas
gais-mas strau-mes list,
mu-žam ne-bei-dza-mas
gais-mas strau-mes list.
[Vītols 1903: 21]

Тамъ пе-чаль и го-ре
та-ють, какъ ту-манъ
и пы-ла-еть вѣч-ный
звѣздный о-ке-анъ.
Тамъ пы-ла-еть вѣч-ный
звѣздный о-ке-анъ!

Drāmas “Vaidelote” fragmentā gan oriģinālā, gan tulkojumā tiek izmantots trohajs.

Šajā Aspazijas dzejolī parādās ūdens tēls, saistīts ar lieliem mērogiem (*Mē-ness sta-rus sti-go / dzel-mē dzi-dra-jā; Nac jel lid-zi, do-dees / pļa-šā ta-lū-mā*). Tulkojumā mērogs samazinās, ar ūdeni saistītā leksika tikai neitrālā kontekstā, kā objektu apzīmējumi (*Лун-ный свѣтъ стру-ит-ся / въ дрем-лю-щей рѣ-кѣ; О, при-ди со мно-ю / зовъ по-слу-шать волнь*).

Tulkojumā daži tēli ir ģeneralizēti (*bur-vju bal-sis - Го-ло-са ноч-ны-е; ļau-jees se-vi aiz-vest / nā-ru lai-vi-ņā - сядь безъ ко-ле-ба-ній / на вол-шеб-ный челнь!*), kas ir saistīts ar tulkotāju mēģinājumiem atrast precīzāku tēlu, ievērojot izvēlēto metru. Tā kā prasības metram ir saistītas ar dzejoļa adaptāciju dziesmas žanram, var secināt, ka leksikas specifisko izvēli ietekmē dziesmas žanrs arī tad, kad romances žanra specifiskā leksika nav lietota.

Tulkotāji aizvieto latviešu kultūrai specifisko rīta zvaigznes nosaukumu auseklis ar sugas vārdu *звезды*. Tas saistīts ar nepieciešamību adaptēt latviešu kultūras tekstu krievu kultūrai.

Sapņu tāļumā (Aspazija)

Словно сонъ ночной (Всеv. Чешихин)

Sap-ņu tā-ļu-mā,

Слов-но сонъ ноч-ной,

sta-ru spo-žu-mā,
zvaig-zne dzee-sto-ša
ma-na lai-mi-ba.

слов-но звѣздный рой
поб-лѣд-нѣль, по-гась
мой счаст-ли-вый час!

Ro-kas iz-steepju,
gau-žos, pee-lu-dzu,
at-saukt ne-spe-ju
to ko zau-de-ju.

Тщет-ны всѣ моль-бы
для глу-хой судь-бы!
Что я не сберегъ,
не вер-нетъ мнѣ Богъ!

Tvai-kos vī-tu-šas,
du-bļos sa-mī-tas
dvēs`-les dre-bo-šas
bal-tās la-pi-ņas.

Въ душ-ный жиз-ни чадъ
въ жгу-чій би-твы адъ
бро-шень былъ въ-нокъ
о –бле-тѣль, поблекъ!

Smeek-li pār-kleedza,
trok-snī iz-gai-sa,
nav vairs dzir-da-ma
sal-da mel-di-ņa.

Дерз-кій смѣхъ людской,
ди-кій хо-хоть злой
пѣснь лю-бви по-крыль;
я мол-чу, у-ныль!

Sap-ņu tā-ļu-mā,
sta-ru spo-žu-mā
ne-pee-lud-za-ma!
Ne-at-sau-ca-ma!
[Vītols 1903*:3]

Слов-но сонъ ноч-ной,
звѣздъ у-гасшихъ рой,
вдаль злой рокъ у-несъ
счастье ю-ныхъ грезъ!

Abos gadījumos izmantots trohajs. Dzejoļa nosaukumu tulkotājam neizdevās atspoguļot atbilstoši oriģinālam, jo krievu valodā burtiski “Sapņu tālumā” nav iespējams atdzejot precīzi, saglabājot autores koncepciju šajā kontekstā.

Tulkotāji pieļauj diezgan brīvu satura interpretāciju. Daudzos gadījumos Aspazijas tēli tiek pārveidoti, izmantojot krievu kultūrai (romances žanram) raksturīgus tēlus: *Ro-kas iz-steepju*, / *gau-žos, pee-lu-dzu*, / *at-saukt ne-spe-ju* / *to ko zau-de-ju*. – *Тщет-ны всѣ моль-бы / для глу-хой судь-бы!* / *Что я не сберегъ, / не вер-нетъ мнѣ Богъ!*; *Tvai-kos vī-tu-šas*, / *du-bļos sa-mī-tas* / *dvēs`-les dre-bo-šas* / *bal-tās la-pi-ņas*. – *въ жгу-чій би-твы адъ / бро-шень былъ въ-нокъ*; *Smeek-li pār-kleedza*, / *trok-snī iz-gai-sa*, / *nav vairs dzir-da-ma* / *sal-da mel-di-ņa*. – *ди-кій хо-хоть злой / пѣснь лю-бви по-крыль; / я мол-чу, у-ныль!*; *вдаль злой рокъ у-несъ / счастье ю-ныхъ грезъ!*).

Tik sen (Aspazija)

Давно то было (Всеv. Чешихин)

Tas bij tik sen!
Tad put-ni-ņam vēl spār-ni sa-la,
vēl ne-bij na-cis cī-ru-lits,
tīk red-zams bij uz za-ar ga-la
mazs pe-leks zī-da pu-po-lits,
un vē-ras tur, kur de-bess ma-lā

Дав-но то бы-ло!..
Е-ще не по-ро-сли до-рож-ки тра-вой,
и лѣсъ былъ мол-ча-ливъ,
но ужъ ви-сѣ-ли, какъ се-режки,
цвѣ-ты на вѣт-кахъ ста-рыхъ ивъ.
Гдѣ по-логъ ту-чекъ зо-ло-тис-тыхъ

tads sa-sap-ņo-jees au-seklits. Aiz tā-lēm slē-pas il-gu sa-la, aiz vi-ņa plū-da mig-ļots rīts. Tad ce-ri-bām vēl ne-bij ga-la, pus-sap-ņots viss bij pee-pil-dits...	е-ще скрываль за-ри звѣз-ду, намъ мнил-ся о-стровъ душъ пречистыхъ, за-быв-шихъ го-ре и нуж-ду... И вотъ, все въ мѣ-рѣ ты за-была, то-ну-ла въ мо-рѣ свѣт-лыхъ думъ...
----- Vējš no-bi-ru-šas la-pas pretī dzen...	Но вдругъ въ вѣтвяхъ про-нес-ся бу-ри шумъ...
Tas bij tik sen. [Vītols 1903*:6]	Дав-но то бы-ло!

Abos gadījumos tiek izmantots jamps. Dzejolim “Tik sen” piemīt elēģiska, pat melanholiska noskaņa, kas atbilst tolaik Krievijā ļoti izplatīta žanra (romances) stilistikai. Nosaukums ir saglabāts precīzi (latviešu valodā ir akcents uz emocionālo ekspresiju, savukārt krievu versija ir vairāk neitrāla). Ir izslēgti cīruļa un ausekļa tēli: vēl ne-bij na-cis cī-ru-līts / *и льсъ былъ мол-ча-ливъ*; *tads sa-sap-ņo-jees au-seklits./ е-ще скрываль за-ри звѣз-ду*. Ausekļa tēls tiek ignorēts, jo krievu kultūrai šis simbols nav pazīstams. Savukārt cīruļa un putnu tēla neiekļaušana tulkojumā neatspoguļo Aspazijas dabas aprakstu visā pilnībā. Iespējams, tulkotājs “upurēja” tēlu, lai saglabātu Aspazijas versijas ritmiku.

Secinājumi

Tulkotāji centās pēc iespējas saglabāt Aspazijas oriģināldzejas saturu. Dažos gadījumos bija jāimprovizē, lai tulkojums būtu dabisks. Vizuālais noformējums rindām un strofām lielākoties tika saglabāts, bet ne vienmēr. No semantikas un vizuālā viedokļa visprecīzākie tulkojumi ir “Bakchanāle” un “Iz Aspazijas dramats Vaidelote”.

Diemžēl ritmika, pantmērs un atskaņas tika saglabātas tikai daļēji krievu un latviešu valodas atšķirību dēļ. Aspazijas atdzejojumi krājumos sniedz krievu lasītājam vispārīgu un labu priekšstatu par autores daiļradi, kas ir svarīgi krievu un latviešu literāro sakaru kontekstā.

LITERATŪRA

- Aspazija un mūsdienas: dzimums, nācija, radošie izaicinājumi*. Zinātniskā redaktore Ausma Cimdiņa. Rīga: Zinātne, 2016.
- Grauzdiņa, I. Situācijas gleznas Jāzepa Vītola a cappella kormūzikā. *Jāzepam Vītolam 150. Mūzikas akadēmijas raksti*. Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija, 2015.
- Jaunslaviete, B. Jāzepa Vītola mūzika Rīgas vācu un krievu preses atsauksmēs. *Jāzepam Vītolam 150. Mūzikas akadēmijas raksti*. Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija, 2015.
- Kudiņš, J. Jāzeps Vītols Eiropas mūzikas vēsturē. Izcilā klasiķa estētisko uzskatu un stila koordinātas. *Jāzepam Vītolam 150. Mūzikas akadēmijas raksti*. Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija, 2015.
- Kursīte-Pakule, J. *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 2002.
- Vītols, J. *7 dziesmas, op. 31 [notis] : vienai balsij ar klavieru pavadījumu = 7 Lieder, Op. 31 : für eine Singstimme mit Clavierbegleitung = 7 романсов : для одного голоса с*

аккомп. Фортепиано. Rīga: P. Neldner, 1903.

Vītols, J. Peecas dzeemas [notis] : veenai balsij, op. 34 = Fünf Lieder : für eine Singstimme, Op. 34 = Пять романсов : для одного голоса, соч. 34. Rīga: P. Neldner, 1903*.

Комиссаров, В. Н. *Современное переводоведение, учебное пособие, 2-е изд., испр.*: Москва: Р. Валент, 2011. 408 с.

Радбиль, Т. Б. Переводимость как феномен межъязыкового взаимодействия. *Логический анализ языка. Перевод художественных текстов в разные эпохи.* Ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Индрик, 2012. 400 с.

Рыжакова, С. И. *Фуксы, коммилтоны, филистры ...: очерки о студенческих корпорациях Латвии.* Москва: Новое Литературное Обозрение, 2015.

Ольга ЕРМАЧКОВА

(Университет Св. Кирилла и Мефодия в Трнаве)

Динамические процессы в современном русском и словацком языках

Summary

Dynamic processes in modern Russian and Slovak languages

This article presents a comparative analysis of dynamic processes in two Slavic languages (Russian and Slovak). The paper considers such linguistic phenomena as univerbation – the process by which a fixed collocation of words becomes a single word, carnivalization which is expressed as language game, anti-proverbs, the language of “bastards”, etc., slangization in different communication areas, borrowings from foreign languages, new phraseology, formation of social networks languages, activation of semantic derivation, high productivity of foreign prefixes, increase in the role of the media, mixing of styles, formation of new styles. Conclusions are drawn on the basis of examples from two Slavic languages, common and different features are determined. The newest language processes are interconnected, they show the presence of a new linguistic culture. The dynamic processes in the analysed Russian and Slovak languages are similar, with the exception of some related to the peculiarities of mentality and specific worldviews.

Key words: *carnivalization, univerbation, borrowing, slangization, language of social networks, new phraseology*

*

Современные славянские языки переживают масштабные изменения, которые требуют описания и объяснения. Расшатанность нормы, массовый приток заимствований, мода на жаргонизмы, смешение стилей, появление новых стилей, языковая игра, стеб, неологизация, универбация, «аббревиатурный взрыв» – вот главные черты славянских языков наших дней. Целью данной статьи является сопоставительный анализ активных процессов в двух славянских языках.

Активные языковые процессы являются результатом глобализации и мировой интеграции, прослеживаются тенденции к максимальной экспрессивности, демократизации (стирание стилистических границ), увеличивается влияние СМИ на язык, из-за чего «раскачивается» литературная норма.

К современному русскому языку уже трудно применить традиционную дефиницию – современный русский язык это язык от Пушкина до наших дней, скорее это язык от бандитских девяностых по наших дней. Современный словацкий язык уже далек от идеалов Людовита Штура и Антона Бернолака.

Либерализация языка, стремление к экспрессивности речи вызвали желание сделать речь более интересной, шутливой, неоднозначной, закодированной. Современный этап развития языка нередко называют **карнавализацией**, переворачиванием оппозиций, смешением высокого и низкого, трагического и смешного, смысла и бессмыслицы. В карнавализацию включают много явлений, но прежде всего языковую игру, сленг «падонков» и лжепословицы/антипословицы [Степанова, Гаярски 2019].

В языковой игре сочетаются лингвистические и экстралингвистические

аспекты, поэтому дать однозначное определение этому явлению довольно сложно. Наиболее точной нам представляется следующая дефиниция: «Языковая игра – это сознательное манипулирование языком, построенное на необычности» (нарушение орфографии, фигурные стихи, яркая и неизбитая метафора, метонимия, перифраза и т. д.) [Санников 1999: 376]. В российском языкознании языковая игра стала трендом, формируя школы и целые течения (например, школа Т. А. Гридиной в Екатеринбурге). В словацкой лингвистике этому аспекту уделяют внимание Л. Гузи, И. Дулебова, Я. Галло [2019, 2020], А. Спишьякова [2022], Л. Гаярски [2019, 2022], А. Калечиц [2020] и др.

Если в русском языке языковая игра – это неотъемлемая часть всех дискурсов, в частности публицистического, рекламного, разговорного, то в словацком – это прерогатива рекламного дискурса. Например, словацкая реклама куриных крыльев *Hip hip kura* обыгрывает фразу *Hip hip hooray*. Стоит отметить, что в последнее время в словацкой рекламе доминируют игры с графикой *Zuby vyreshill* (зубная компания „Shill Dental Clinic”), *U nas nečakali dlho* (сеть супермаркетов Lidl) и т.п.

В словацких средствах массовой информации, в отличие от российских, встречаются многочисленные языковые игры с аллюзиями на песни, цитаты из фильмов, афоризмы и т.д. Стоит также заметить, что прецедентные единицы в российских заголовках чаще всего трансформируются, в словацких – приводятся в исконном виде (например, *Ничто не вечно под зимой*, Коммерсант, 8.01.23 – заголовок статьи о ценах на газ; *Мал тендер, да дорог* – Коммерсант, 9.01.23 – заголовок статьи о мониторинге госзакупок; *Sadíme ty MÁJE...!*, П1Д, 28.04.20 – заголовок статьи о майских праздниках, для которого использована строчка из народной словацкой песни).

В языковую игру вовлекаются все языковые уровни, в том числе и паремиологический. Это проявляется в обыгрывании пословиц, замене компонентов, придающих им совсем иной смысл (*Чем дальше в лес, тем ближе вылез, Чем дальше в лес, тем меньше свидетелей*). Антипословицы активно используются в языковой игре в современных российских СМИ и Интернете.

Одним из самых ярких событий в Интернет-языке стал так называемый жаргон «падонков» – это появившийся в русском Интернете в 2006 году особый сленг, который использует фонетически адекватное, но искаженное, нарочито-пародийное написание слов, отличающихся частым употреблением вульгаризмов и своих характерных только для этого языка штампов. Этот сленг распространился в Рунете с огромной скоростью, особенно среди молодежи. В стиле «падонков» специально нарушаются орфографические нормы (*превед, зачот, фтему*) [Степанова, Гаярски 2019]. В словацком языке нарочито неправильное написание присутствует в молодежном сленге и личной переписке, однако, специального термина оно не приобрело.

Проявлением карнавализации последних лет можно считать пласт ковидной лексики (*ковигивисты, маскобесие, ковидиоты, карантикулы, карантец, ковидарность, безмасочники*, а также *зумиться, дистант, дистанционка, удаленка* и др.).

Большое распространение в последние десятилетия получило сокращение слов и компрессия словосочетаний – **универбация**. Происходит появление однословных форм (универбатов).

До сих пор нет единой трактовки данного процесса. Некоторые лингвисты определяют универбацию как «семантическую компрессию», «семантическую конденсацию», «включение», «стяжение-наименования» [Лопатин 1978] и т.п. Тем не менее термин «универбация» остается наиболее распространенным и более точным.

Универбаты отличаются экономичностью и используются прежде всего в разговорной, разговорно-профессиональной, бытовой сферах (транспорт, образование, жилье, учреждения, орудия и т.п.) и сленге. Почти у всех универбатов, зафиксированных в словарях, имеются пометы «просторечное», «разговорное», «жаргонное».

Интересно, что порой одни и те же словосочетания в сравниваемых нами языках становятся универбатами:

спальный мешок – спальник, spací vak – spacák;
проездной билет – проездной, predplatný cestovný lístok – električenka;
Дом культуры – ДК, kultúrny dom – kulturák;
минеральная вода – минералка, minerálna voda – minerálka;
электрический поезд – электричка, osobný vlak – osobák;
микроволновая печь – микроволновка, mikrovlnná rúra – mikrovlnka;
грузовой автомобиль – грузовик, nákladné auto – nákladník;
начальная школа – началка, základná škola – základka;
контрольная работа – контрошка, písomná práca – písomka;
двухкомнатная квартира – двушка, dvoizbový byt – dvojizbak.

Одной из самых многочисленных тематических групп универбатов в словацком и русском языках является сфера образования:

maturitná skúška – maturita – выпускной экзамен;
triedna učiteľka – triedna – классный руководитель;
stužková slávnosť – stužková – выпускной бал;
rodičko – rodičovské združenie – родительское собрание;
klasifikačný záznam – klasák – классификационный список;
hudobná výchova – hudobka – музыкальное воспитание;
музыкальная школа – музыкалка;
высшее учебное заведение – вуз;
академический отпуск – академка;
лабораторная работа – лабораторка;
курсовая работа – курсовик;
педагогический/филологический факультет – педфак/филфак.

Доминантное положение этой лексико-тематической группы можно объяснить особым желанием молодого поколения экономить речевые средства.

Наиболее продуктивным формантом в процессе универбации в русском и словацком языках выступает суффикс -к(а) (рус. *газировка, Ленинка, Маршинка, Александринка*; слов. *hudobka, výtvarka* и др.). В словацком языке продуктивен также суффикс -ák (*spacák, osobák, klasák, poldecák* и др.)

В обоих языках наблюдаем сокращения слов, отсечение части слова, рост новообразований с нулевой фиксацией (например, *макдак – tekáč – Макдональдс; мерс – mergl – Мерседес; комп – komp/kompík – компьютер* и др.).

Высокую продуктивность в анализируемых языках иллюстрируют префиксы экс-, супер-, гипер- (*экс-супруг – exmanžel, супермаркет – supermarket, суперзвезда – superhviezda, гиперактивность – hyperaktivita*, а также *supermoderný, hypermoderný* и т.п.).

В русском и словацком языках появился новый абстрактный суффикс -шен/-жн/-жен, еще не отмеченный словарями, но активно используемый в речи. Таким образом стали передаваться английские слова на -tion, которые ранее заимствовались с помощью транслитерации: *fjúžn – фьюжн, екшн – экшен*.

Однако рекордсменом по количеству заимствований и по словообразовательной активности уже несколько десятилетий является суффикс -инг, дериваты с которым относятся к разным лексико-тематическим группам:

- названия процесса, занятий, вида деятельности (*кастинг, шопинг, клининг, тюнинг, демпинг, консалтинг, митинг* и др.);
- названия видов спорта и игр (*сноубординг, бодибилдинг, рафтинг, дайвинг, джитинг, керлинг, боулинг, виндсерфинг, трекинг, шейпинг, яхтинг, кикбоксинг, армрестлинг* и др.);
- названия мест (*паркинг, митинг* и др.);
- название косметологических услуг (*шугаринг, фейслифтинг* и др.);
- научные термины (*инбридинг, кроссбридинг, крэмминг, сайленсинг, сплайсинг* и др.);
- компьютерные термины (*рефакторинг, эгосерфинг, апгрейдинг, копираитинг, блоггинг, интернет-серфинг* и др.);
- экономические термины (*реформинг, слябинг, франчайзинг, мерчендайзинг, банкинг, фандрайзинг* и др.).

Слова с суффиксом -инг – отражение активизации социально-экономических процессов в обществе.

Лексическая система считается самым изменяющимся уровнем языка, который фиксирует изменения в таких областях, как экономика, спорт, туризм, торговля, политика, компьютерная сфера и т.п. Когда речь идет об изменениях в языке, имеем в виду изменения, связанные с лексическими единицами, появлением новых слов и **заимствованием**. Этот феномен объясняется стиранием границ между отдельными государствами, мобильностью населения и глобализацией человечества в целом.

Самым действенным в этом отношении способом считается заимствование из иностранных языков. Кроме лидирующего во всех отношениях английского языка, русский активно заимствует из японского языка (*анимэ, васаби* и др.). Увлечение японской культурой способствовало формированию в русском языке мимимишного/ мимишного языка (*няшный, няшка, мимишный, кавайный* и др.). В словацком языке данная тенденция не прослеживается.

Англицизмы стали частью всех пластов лексики. Они получили наибольшее распространение в профессиональной терминологии, но широко представлены и в сленге:

хейтить – ненавидеть;
хайповать – поднимать шумиху;
краш – любимый, объект наслаждения;
кринж – чувство стыда, странное действие;
реки – рекомендации;
шипперить – думать, что некая пара состоит в романтических отношениях;
helperi – люди, желающие помочь;
bestfriendiek – лучший друг;
šopovať – делать покупки;
hambáč – гамбургер.

Как и в случае с универбатами среди сленгизмов в русском и словацком языках наблюдаем одни и те же языковые единицы, что объясняется общим источником заимствования – английским языком:

чилить – отдохнуть ничего не делать; *čilovať* – relaxovať;
кул – отличный, хороший; *kúl* – super, moderný;
ловэ – деньги; *love* – peniaze;
лузер – неудачник; *lúzer* – človek na pohrdanie;
лайкать – нравиться; *lajkovať* – mať rád, páčiť sa.

Нередки случаи конкуренции заимствованного «чужого» и «своего» слова как в русском, так и словацком языках:

houmlesák – bezďák/bezdi – человек без определенного места жительства;
гум/гумко – *posilka* – спортивный зал;
агент – брокер – маклер – риелтор;
вознаграждение – бонус;
творческий – креативный;
давление – прессинг;
перерыв – тайм-аут;
новшество – инновация.

Интересно, что многие уже укоренившиеся в языке заимствования сейчас заменяются новыми, например, макияж стал мейкапом, жаргон – сленгом, реклама – паблисити, спектакль – шоу, шлягер – хитом, лозунг – слоганом, бутерброд – сэндвичем и т.п.

В современных языках появляются и выделяются новые стили литературного языка: стиль интернет-общения, стиль СМС-общения, стиль религиозного общения, детский стиль, стиль людей старшего поколения, стиль пользователей определенных социальных сетей и др.

Лингвисты уже не первый год говорят о появлении **языков соцсетей**. Для соцсетей матерей характерен мамский язык, язык молодых мамочек (*фотопузы*, *пузожители*, *полосатик*, *токс*, *кормяшка*, *беременяшка*, *заполосатиться*, *экошка*, *шилопоп* и др.). Наука и техника много нового привнесла и в те области человеческой жизни, которые связаны с деторождением (*икситься*, *сурмама*, *мочкануться*). Подобное явление наблюдаем и на словацких форумах (*tehulinka*, *miminko*, *babo*).

Новые заимствования появились и в области **фразеологии**, они менее заметны и изучены, так как фразеологизмы калькируются и приобретают русскоязычный вид. В русском и словацком языках в последние два-три десятилетия появились мно-

гочисленные фразеологические кальки (*промывание мозгов, быть в одной лодке, моя чашка чая/кофе* и др.). Разумеется, нельзя утверждать, что фразеологические англицизмы проникают в славянские языки одинаково и одновременно. Некоторые обороты могут адаптироваться только одним из языков, оставаясь неизвестными в других. Так в русском нашли применение некоторые фразеологизмы, которые отсутствуют в словацком (*бесплатный сыр только в мышеловке, класть яйца в одну корзину, родиться с серебряной ложкой во рту, жечь свечу с обоих концов* и т.д.) [Степанова, Гаярски 2019].

В современном русском языке известны не только лексические, но и фразеологические неологизмы (*возглавить топ, мочить в сортире, черная пятница*).

Интерес представляет новый русский фразеологизм *яжмать*, обозначающий «мамочку, которая убеждена в своей исключительности и правоте».

В словацком языке к новым фразеологизмам можно отнести *nedávať si servítku pred ústa* „не использовать салфетку“ – говорить открыто, что хочется; *bez servítky* „без салфетки“ – открыто.

Таким образом, анализируя современную языковую ситуацию в двух славянских языках, можно говорить о следующих важных моментах, ее характеризующих:

- смешение стилей, их взаимопроникновение, взаимовлияние, появление новых стилей;
- жаргонизация литературного языка, стилистическое нивелирование;
- демократизация литературного языка;
- активное пополнение лексического состава русского и словацкого языков за счет заимствований англо-американского происхождения;
- импорт языковых и фразеологических единиц, морфем и т.п.;
- активизация семантической деривации;
- обогащение и изменение смыслового наполнения слова;
- карнавализация, рост окказионального словообразования, креативизация речи;
- многократное возрастание роли СМИ, воздействующих на языковую картину мира носителей языка и др.

Новейшие языковые процессы связаны между собой (например, заимствованная лексика становится источником сленга, универбация выступает приемом сленгизации и т.д.).

Динамические процессы в анализируемых славянских языках аналогичны, за исключением некоторых, связанных с особенностями менталитета (например, тяга к языковой игре у русских). Подкрепляют данное утверждение слова академика Д.С. Лихачева о том, что «балагурство – одна из национальных русских форм смеха, в которой значительная доля принадлежит „лингвистической“ его стороне» [Лихачев 1984: 21].

Активные языковые процессы иллюстрируют наличие новой лингвистической культуры. Нельзя не согласиться с В.Г. Костомаровым, который еще в 2005 году отмечал, что «нынешняя свобода применения языка, как и поведения, всего нашего существования шокирует, но ведь снятие табу, отмена цензуры ведет к новым формам культуры» [Костомаров 2005: 151].

ЛИТЕРАТУРА

- Костомаров, В.Г. *Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики*. Москва: Гардарики, 2005. 287 с.
- Лихачев, Д. С., Панченко, А. М., Поньрко, Н. В. *Смех в Древней Руси*. Ленинград: Наука, 1984. 296 с.
- Лопатин, В.В. Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов. *Новые слова и словари новых слов*. Котелова, Н.З. (отв. ред.). Ленинград: Наука, 1983, с. 72–80.
- Маркова, Е.М. *История русского литературного языка в общеславянском контексте*. Трнава: УЦМ, 2016. 110 с.
- Санников, В.З. *Русский язык в зеркале языковой игры*. Москва: Языки русской культуры, 1999. 544 с.
- Степанова, Л.И., Гаярски, Л. *Мир современного русского языка*. Брно: Tribun EU, 2019. 97 с.
- Gajarsky, L. To the etymological aspect of teaching Russian language to Slovak students. *Tradicii I.I. Sreznevskogo v russoj leksikologii i leksikografii XXI veka : k 210-letiju so dnja roždenija akademika I.I. Sreznevskogo : sbornik statej 5 Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii 26–28 sentjabrja 2022 g. / otv. red. E.P. Osipova*. Ržazaň: Ržazanskij gosudarstvennyj universitet imeni S.A. Jesenina, 2022, s. 141–146.
- Gallo, J. Nekotoryje problemy porjadka slov v russo-slovackom sopostavlenii. *Cross-Cultural Studies: Education and Science*. Obrazovanije i nauka. n. 1, 2019. s. 6–14.
- Gallo, J., Alefirenko, N. Text Linguistics: Traditions and Perspectives. *Filologičeskij klass*. n. 3, 2020. s. 23–38.
- Kalechyts, A. *Frazeologizmy “v dejstvii” : semantiko-pragmatičeskij aspekt*. Minsk: Kol-ograd, 2020. 350 s.
- Spišiaková, A. Sravnitel'nyj analiz “Slov goda”: na materiale russskogo i anglijskogo jazykov. *Jezik, prijevod i međukulturna komunikacija*. Zbornik radova s međunarodnom recenzijom : 1. Međunarodne znanstvene konferencije, 25.–31. 08. 2022. Pula : Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2023. s. 130–140 [online].
- Spišiaková, A. Structural-semantic transformations of phraseological units in Russian and Slovak newspaper articles. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. n.1, 2022. s. 82–100 [online].

Jānis SĪLIS

(Ventspils Augstskola)

Tulkojumzinātniskās historiogrāfijas pētījumi Austrumeiropas un Baltijas valstu translatoģiskajās publikācijās¹

Summary

Research in historiography of translation studies in translational publications of East European and Baltic States

Interest of translation scholars' research in the history of Translation Studies globally emerged in the first decades of the 20th century. Research in the history of Translation studies became topical in Europe almost simultaneously with translatology achieving the status of an independent academic discipline. More scrupulous insight into the historiography of translation studies started in the 1990s and the beginning of the 21st century.

Significant features and trends of Latvian Translation Studies can be revealed more distinctly on the background of translational publications in East European and other Baltic countries; the comparison of this kind is the theme of the present paper.

Key words: *translation studies, translatology, historiography of translation studies, translation history, source language, target language*

*

Līvens Dhulsts (*Lieven D'hulst*) recenzijā par 2020. gadā publicēto Jūlijas Rihteres (*Julia Richter*) darbu, kurā aprakstītas tulkojumzinātnes historiogrāfijas attīstības perspektīvas un pētniecības metodes, uzsver nepieciešamību noskaidrot, kā un kāpēc pastāv atšķirība starp vēsturi, tulkojumu vēsturi un teorētiskām zināšanām par tulkojumiem, kāda ir historiogrāfijas saistība ar citām translatoģiskajām zināšanām un cita veida praktiskām pieejām vēsturei [D'hulst 2022: 165–168].

Šīs publikācijas autors uzskata, ka atšķirība starp tulkošanas vēsturi, tulkojumzinātnes vēsturi un tulkojumzinātnes historiogrāfiju var attēlot trīs līmeņu hierarhijā:

METALĪMENIS – tulkojumzinātnes historiogrāfija (translatoģisko publikāciju pārskats, šādu metalīmeņa publikāciju specifisku bibliogrāfiju sastādīšana);

PIRMAIS LĪMENIS – tulkojumzinātne *per se* (teorētiskā un lietišķā tulkojumzinātne);

OTRAIS LĪMENIS – tulkošanas vēsture (teorētiskās tulkojumzinātnes apakšlīmenis).

Lai skaidrāk izprastu Latvijas tulkojumzinātnes attīstības vēsturi, jāsniedz īss ieskats Latvijai tuvāko Austrumeiropas un Baltijas valstu translatoģijas historiogrāfijā. Apskatā ietverta to valstu tulkojumzinātne, kurās šī disciplīna pastāv jau ilgāku laiku un ir ieguvusi starptautisku reputāciju, tāpēc netiek ietverta Albānija un Moldova; par valstīm, kas izveidojušās bijušās Dienvidslāvijas teritorijā, būs lasāms materiālu apkopojums, kurā detalizētāk varēs iepazīties ar horvātu un serbu translatoģu devumu; kompaktuma iemesli autoram lika izveidot arī Slovēnijas, Slovēnijas un Bulgārijas tulkojumzinātnes profilu kopainu.

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas projekta "Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā / Diversity of Latvian in Time and Space" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

Tulkojumzinātnes vēsture Baltkrievijā

Informācija par baltkrievu translatoģu publikācijām pēc Padomju Savienības sabrukuma ir ļoti fragmentāra, piem., savā zinātnes doktora (*PhD*) disertācijā Svetlana Skomorohova (*Светлана Скоморохова*) pētījusi baltkrievu daiļliterāras tulkojumus angļu valodā [Skomorohova 2012]. Līdzīgi Latvijas translatoģei Ievai Zaubergai [Zauberga 1997: 162–169], autore ir pārliecināta, ka “mazas” valodas oriģināldarbu tulkojumi pasaules “lielajās” valodās ir tautu nacionālās identitātes demonstrējums globālā mērogā. S. Skomorohovas pētījums pārstāv tulkošanas vēstures posmus (sal. ar Andreja Veisberga un Evitas Badinas publikācijām), autore dalījums ir šāds: “agrīnie” (1890–1940) tulkojumi, kuros atklājas baltkrievu folkloras bagātības; tulkojumi Austrumu un Rietumu “aukstā kara” posmā; tulkojumi angļu valodā pēc 1991. gada.

Tulkojumzinātnes vēsture Čehoslovākijā / Čehijā

Jirži Levjns (*Jiří Levý*) padomju un t. s. “sociālisma nometnes” valstu translatoģijā bija gandrīz vai vienīgais zinātnieks, kuru atzina arī Rietumu tulkošanas teorētiķi. Viens no viņa fundamentālajiem darbiem ir 1957. gadā publicētā monogrāfija “Čehu tulkošanas teorija” [Levý 1957]. Autors viedoklis bija tik pārliecinošs, ka pagājušajā gadsimta astoņdesmitajos gados atsaucies uz viņa darbiem droši varēja iekļaut arī Latvijas autoru publikācijās [Sīlis, Zālīte 1984]. Jaroslava Špirka (*Jaroslav Špírk*) publikācijā “Čehoslovākijas tulkojumzinātne: noniecināts mantojums vai iedvesma šodienai?” [Špírk 2017: 77–98] raksturota 20. gadsimta Čehoslovākijas translatoģija, deskriptīvā tulkojumzinātne, t. s. “manipulācijas skola” un *skopa* teorija. Zuzanna Jetmarova (*Zuzana Jettmarová*) salīdzina čehu translatoģiju ar galvenajiem Rietumu tulkojumzinātnes strāvojumiem, kā arī parāda J. Levija uzskatu saistību ar krievu tulkošanas teorijas formālismu un Rietumu pozitīvisma teoriju ietekmes rezultātā veidojušos deskriptivismu un funkcionālismu [Jettmarová 2017: 99–126]. Jana Kralova (*Jana Králová*) secina, ka Prāgas lingvistiskās skolas biedri, 1935. gadā dibinot lingvistikas žurnālu “Slovo a slovesnost”, likuši pamatus arī čehu tulkošanas teorijai un tās attīstībai laika posmā no 1935. līdz 1943. gadam [Králová 2011: 115–122].

Tulkojumzinātnes vēsture bijušajā Dienvidslāvijā (Horvātijā un Serbijā)

Tulkojumzinātniece Natka Badurina (*Natka Badurina*) publicējusi pārskatu par translatoģiju Horvātijā un Serbijā, sākot ar Vladimira Ivira (*Vladimir Ivir*) grāmatu kā nozares iedibinātāju [Ivir 1978: 1–160] līdz kultūrtulkotuma teorijas aizsākumam [Badurina 2014: 181–194]. Autore raksta, ka līdz pat mūsdienām nav iespējams runāt par kādu atsevišķu Horvātijas tulkojumzinātni vai Serbijas tulkojumzinātni, tomēr pēc starptautiskās atpazīstamības iespējams iezīmēt translatoģu grupu, kuras sastāvā ir Homi Bhabha (*Homi Bhabha*), Boriss Budens (*Boris Buden*) un Tomislavs Longinovičs (*Tomislav Longinović*) – pēdējie divi ir tulkojumzinātnieki no Zagrebas un Belgradas, kas pēc kara dzīvo un strādā Vācijā un ASV. Savukārt kara tēmu turpina Zrinka Stahuljaka (*Zrinka Stahuljak*), kuras pētījumu [Stahuljak 1999: 34–51] varam atrast Zagrebas tulkojumzinātnes un terminoloģijas žurnālā “Hieronymus” (*Hieronymus Journal of Translation Studies and Terminology, unizg.hr*). Līdz šim šajā žurnālā nav bijušas plašākas publikācijas par tulkojumzinātnes historiogrāfijas tēmu, pētījumi notiek konkrētu problēmu laukā, piem., Nina Lukiča (*Nina Lukić*) pētījusi audiovizuālā tulkotuma īpatnības Serbijā [Lukić 2016: 64–89].

Jāmin arī Borislavas Erakovičas (*Borislava Eraković*) pētījums, kurā sniegts hronoloģisks pārskats par dažādām 1960.–1990. gadu translatoģiskajām publikācijām Serbijā. Tiek secināts, ka nepārtraukts tulkošanas praktiķu un teorētiķu dialogs par pragmatiskiem jautājumiem (tulkošanas speciālistu sagatavošanu, terminoloģisko kopu izstrādi, profesijas statusu) ir pozitīvi ietekmējis tulkojumzinātnes attīstību Serbijā [Eraković 2021: 25–48].

Tulkojumzinātnes vēsture Krievijā

Raksta autors sīkāk neaprakstīs Krievijas padomju laika translatoģijas ievērojamākos darbus, ar tiem detalizētāk var iepazīties monogrāfijā par Latvijas tulkojumzinātni no 1984. līdz 2014. gadam [Sīlis 2019: 53–56]; tomēr vērts pieminēt Krievijas tulkojumzinātnes historiogrāfu pēdējo gadu publikācijas.

Natālija Reinholde (*Natalya Reinhold*) savā 2017. gada rakstā izvērtē krievu valodas tulkojumu starpkultūru perspektīvas, secinot, ka Krievijas translatoģijā populāra ir semiotiska un poststrukturāla nosliece tulkošanas problēmu vērtējumā. Larisa Šipela (*Larisa Schippel*) iedziļinās krievu tulkojumzinātnisko skolu vēsturiskajās pieejās. 20. gadsimta divdesmito un trīsdesmito gadu padomju tulkošanas teorētiskajām skolām pievērsušies arī Tatjana Bedsona un Maksīms Šulcs [Bedson & Schulz 2017: 269–292].

Translatologs Vadīms Sdobņikovs (*Вадим Сдобников*) rakstā “Tulkojumzinātne šodien: vecas problēmas un jauni izaicinājumi” sniedz pārskatu par galvenajām mūsdienu tulkošanas zinātnes tendencēm, pamatojoties uz nozīmīgāko darbu izpēti, kas radīti dažādās tulkošanas zinātnes jomās. Pārskatā redzams, ka ne tikai tulkošanas studiju problēmas ir kļuvušas daudzveidīgākas, bet arī pats tulkojums ir ieguvis starpdisciplināru raksturu. Tulkošanas studiju galvenā iezīme mūsdienās ir orientēšanās uz praksi, uz tulkošanas darbības likumu izpēti, kas ļauj izprast gan dažādu tulkošanas veidu iezīmes, gan tulkošanas kā cilvēka darbības veida būtību [Sdobnikov 2019: 295–327].

Mūsdienu Krievijā (pēc 1990. gada) ar tulkojumzinātnes pētījumiem nodarbojas daudzi zinātnieki, piem., Gelijs Černovs, Vilens Komisarovs, Vadīms Sdobņikovs, Aleksandrs Šveicers, Leonīds Barhudarovs un citi.

Tulkojumzinātnes vēsture Polijā

Pjotrs de Bonča Bukovskis (*Piotr de Bóncza Bukowski*) aplūkojis filozofa Romāna Ingardena (*Roman Ingarden*) ietekmi uz poļu tulkojumzinātnes attīstību. Pjotrs de Bonča Bukovskis un Magdalēna Heidela (*Magdalena Heydel*) apkopojusi poļu tulkojumzinātnes devumu [Bóncza Bukowski de & Heydel 2019]. Redaktoru priekšvārdā [Bóncza Bukowski & Heydel, 2019: 13] norādīts, ka poļu translatoģisko pētījumu sākums bija Stefana Žeromska (*Stefan Żeromski*) 1918. gadā dibinātā Polijas Literārā akadēmija. Rakstu krājumā publicēti klasiķu Bronislava Maļinovska (netulkojamu vārdu tulkošana) un Romāna Ingardena (par tulkojumiem) darbi [Malinowski 2019: 47–58, Ingarden 2019: 85–104], kā arī raksti par tematiem: tulkojums kā lingvistiska problēma, ievads tulkošanas teorijā, tulkojums un tā vieta nacionālajā literatūrā un kultūrā, tulkotājs kā otrs autors u. c.

Kasja Šimaņska (*Kasia Szymańska*) sniedz pārskatu par Stanislava Barančaka (*Stanisław Barańczak*) tulkošanas teorijas un viņa daiļliteratūras tulkošanas praksi [Szymańska 2017: 449–468]. Monika Vožņaka (*Monika Woźniak*) pēta tulkotāja uzticību avottekstu autentiskumam – šo tekstu leksikosemantiskā, kultūras un estētiskā transformācija

tulkošanas procesā [Woźniak 2017: 385–404].

Tulkojumzinātnes vēsture Rumānijā

Magda Žanreno (*Magda Jeanrenaud*) krājumā par Austrumeiropas valstu tulkojumzinātnes raksturīgākajām iezīmēm [Shippel and Zwischenberger 2017] polemizē par to, vai Rumānijas gadījumā var runāt par nacionālas tulkojumzinātnes izveidi, jo līdz 1995. gadam rumāņu translatoļi esot pievērsušies tikai šauru daiļliteratūras tulkošanas problēmu aprakstam, apzināti distancējoties no teorētiska līmeņa analīzes [Jeanrenaud 2017: 21–46]. Georgiana Lungu-Badea (*Georgiana Lungu-Badea*) atzīst rumāņu tulkošanas teorijas pastāvēšanu un vērtē kopīgo un atšķirīgo nacionālajā tulkojumzinātnē un Rietumeiropas, Centrāleiropas un Austrumeiropas translatoļiģijas virzienos [Lungu-Badea 2017: 47–76].

Tulkojumzinātnes vēsture Slovēnijā, Slovēnijā un Bulgārijā

Slovāku translatoļe Libuša Vajdova (*Libuša Vajdová*) sniedz pārskatu par Dioniza Djurišina (*Dionýz Ďurišin*) tulkojumzinātniskajiem pētījumiem, salīdzinot tos ar Rietumos dominējošajiem tulkojumzinātnes virzieniem. D. Djurišins uzskatīja tulkošanu par oriģināla “pārrādīšanu”. L. Vajdova uzskata, ka, šādi izprotot avotteksta un mērķteksta mijiedarbību, veidojas savdabīgas “starpliterāras” kopienas, kas nereti sapludina un “izšķīdina” oficiāli atzītas ģeogrāfiskas robežas [Vajdová 2017: 487–512].

Slovēņu tulkojumzinātniece Martina Ožbota (*Martina Ožbot*) pētījusi tulkošanu un tulkojumus kultūrā, kas attīstās tulkotā vidē [Ožbot 2017: 363–384]. Tiek raksturoti Reformācijas perioda tulkojumi, arī 19. gadsimts, kurā bija periods ar atturīgu attieksmi pret daiļliteratūras tulkošanu, jo tulkojumi tika uztverti kā šķēršļi oriģinālliteratūras attīstībā. 20. un 21. gadsimtā slovēņu translatoļi pievērsās tulkojumzinātnes lietišķajiem un deskriptīvajiem aspektiem.

Tulkojumzinātnes historiogrāfijas elementi saskatāmi Irēnas Kristevas (*Irena Kristeva*) publikācijā, kurā sniegts bulgāru translatoļiģijas sākumposma apraksts no 1970. gada līdz 21. gadsimta sākumam [Kristeva 2019].

Tulkojumzinātnes vēsture Ungārijā

Kinga Klaudi (*Kinga Klaudy*) un Ištvas Barts (*István Bart*) sniedz pārskatu par tulkojumzinātnes attīstību 40 gadu periodā [Klaudy & Bart 1996: 26–39], sākot ar 1968. gadu. Teorētiska pieceja redzama Lāslo Kardosa (*László Kardos*) publikācijā par daiļliteratūras tulkojumiem [Kardos 1964]. Tehnisko tekstu tulkotājs Lorans Tarnoci (*Lóránt Tarnóczi*) 1966. gadā laida klajā apjomīgu tulkošanas rokasgrāmatu [Tarnóczi 1966], kurā lasāma historiogrāfiska informācija par dažādiem tulkošanas teorijas virzieniem. Ģerģs Rado (*György Radó*), šķiet, ir vispazīstamākais ungāru tulkotājs un translatoļs aiz valsts robežām, tomēr viņa ungāru valodā rakstīto publikāciju skaits ir neliels.

Vērā ņemams stimulants ungāru translatoļiģijas attīstībā ir 1973. gadā dibinātais Tulkotāju un tulku sagatavošanas centrs. Apstākļi, ka ungāru valoda ir somugru valoda, ilgu laiku noteica ungāru tulkojumzinātnes savrupu pozīciju. Vienīgais izņēmums šajā situācijā bija ģeopolitiski noteikts – tie bija sakari ar Krievijas kā “brālīgās sociālisma nometnes” valsts tulkošanas teorētiķiem, piem., Leonīdu Barhudarovu, Aleksandru Šveiceru un Vilenu Komisarovu, kuru darbi Rietumos nebija zināmi vispār.

Universitātēs un citās augstākās mācību iestādēs pamazām tika veidotas tulku un tulkotāju profesionālās sagatavošanas studiju programmas, disertācijas tika aizstāvētas Ungārijas Zinātņu akadēmijā. Vērā ņemama bija Aniko Soharas (*Anikó Sohár*), Ildiko Limparas (*Ildikó Limpár*) un Dalmas Galandosas (*Dalma Galandos*) monogrāfija par ungāru tulkojumzinātnes vēsturi [Sohár, Limpár & Galandos 2019].

Starptautisku atpazīstamību ungāru tulkojumzinātne ieguva pēc 1. Ungārijas starptautiskās konferences “Transferre necesse est ...”, kas notika 1992. gada 13.–14. novembrī. Šai konferencei sekoja arī nākamās.

Tulkojumzinātnes vēsture Ukrainā

20. gadsimta divdesmitajos gados un trīsdesmito gadu sākumā notika mēģinājumi veidot Ukrainas tulkojumzinātnes teorētisko pamatu.

20. gadsimta septiņdesmito gadu sākumā pēc vairāk nekā trīsdesmit gadu perioda, kad tika izmantoti tikai krievu tulkošanas teorētiku darbi, sākās translatoģijas jautājumu kritiskas analīzes atdzimšana. Irina Odrehivska (*Iryna Odrekhivska*) publicējusi darbu, kurā vērtēts prominentā ukraiņu tulkošanas teorētiķa Viktora Koptilova (*Виктор Коптилов*) nozīmīgais pienesums Ukrainas tulkojumzinātnē [Odrehivska 2017: 513–535]. Šai pašai autorei pieder arī publikācija par tulkošanas historiozofiju, kas iezīmē pavērsienu teorētiskajos uzskatos par tulkošanas būtību [Odrehivska 2021: 34–59]. Savukārt Oleksandrs Kalničenko (*Oleksandr Kalnychenko*) pētījis ukraiņu translatoģi viedokli par tulkošanas un tulkojumu būtību [Kalnychenko 2017: 309–338].

Tulkojumzinātnes vēsture Austrumvācijā

Kristīne Šefnere (*Christina Schöffner*) sniedz pārskatu par sociālisma laika translatoģiju VDR un Leipcigas skolu [Schöffner 2017: 405–428]. Autore runā par “valodas mediācijas” sistēmu (šo terminu Austrumvācijas tulkošanas teorētiķi lietoja tulkošanas procesa apzīmēšanai). Tulkojumzinātne bija pakārtota “marksisma-ļeņinisma uzskatu kopumam”, jebkura konkrēta teorētiska atziņa tika ilustrēta ar valdošās ideoloģijas garā piemeklētiem ilustratīviem piemēriem, jo obligāti bija jāievēro “partejiskums” (*Parteilichkeit*). Leipcigas skolas pārstāvji tulkojumzinātnei traktēja kā valodniecības apakšnozari, kuras uzdevums ir t. s. tulkojuma gramatiku izveide. Leipcigas skolas svarīgākā kategorija bija tulkošanas ekvivalence. Šī raksta autors uzskata, ka tieši šāda izvēle padarīja Leipcigas skolu par sklerotisku un attīstīties nespējīgu veidojumu, kas laika gaitā nonāca strupceļā.

Leipcigas skolas pētījumos saskatāmas arī atsevišķas pozitīvas iezīmes – tika aplūkoti mutvārdu tulkošanas jautājumi, kuru pētīšana citās valstīs pirms tam bija aizsākuma stadijā.

Tulkojumzinātnes vēsture Baltijas valstīs

Pēc ANO definīcijas, visas trīs Baltijas valstis neietilpst Austrumeiropā, bet gan Ziemeļeiropā (*UN classifies*), tādējādi šajā valstu grupā ir trīs Baltijas valstis – Igaunija, Latvija un Lietuva, kā arī piecas Ziemeļvalstis – Somija, Zviedrija, Norvēģija, Dānija un autonomās Fēru salas.

Tulkojumzinātnes vēsture Igaunijā

Anne Lange, rakstot par t. s. totālo tulkojumu, apraksta tulkojumzinātnes “situatīvumu” (*situatedness*), pievēršas translatoģijas attīstībai no tulkojumzinātnes lingvistiskā virziena

klasiķa Džona Kanisona Ketforda (*John Cunnisson Catford*) līdz igauņu pētnieka Pētera Toropa (*Peeter Torop*) “totālā tulkojuma” jēdzienam [Lange 2021: 204–227] un skaidro Tartu-Maskavas semiotiskās skolas pārstāvja P. Toropa piedāvāto kategoriju.

Krājumā “Starp kultūrām un tekstiem” (*Between Cultures and Texts/Entre les cultures et les textes*) apkopoti deviņi zinātniski raksti par tulkošanas vēsturi Igaunijā [Chalvin, Lange, Monticelli 2011]. Elinas Sītistes (*Elin Sütiste*) rakstā “Daiļliteratūras tulkojumu tēli igauņu tulkošanas kritikā” sniegts ieskats Igaunijas tulkojumzinātniskajos pētījumos [Sūtiste 2011: 165–174]; šajā pašā krājumā Anne Lange analizē Igaunijas starpkultūru vides mainīguma atspoguļojumu divu tulkotāju publikācijās [Lange 2011: 175–186].

Tulkojumzinātnes vēsture Lietuvā

Aurēlija Leonavičiene (*Aurelija Leonavičiene*) rakstā par Lietuvas tulkošanas teorijas pirmsākumiem un attīstību no 1918. līdz 1990. gadam īpašu uzmanību pievērš preses diskusijām par tulkojamo tekstu izvēli un tulkošanas kvalitātes standartu formulējumiem [Leonavičiene 2018: 149–167].

Padomju laikā Lietuvas tulkojumzinātnes attīstības tendences bija līdzīgas procesiem Latvijā, dominēja padomju Krievijas tulkošanas teorija nostādnes [Sīlis 2019: 53–55]. Parāleli jau pastāvošajai tulkojumzinātnes lingvistiskajai skolai Lietuvas tulkojumzinātnē sāka veidoties arī jaunas pētījumu jomas, kuru spilgtākie pārstāvji pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados bija Kazimirs Ambrass-Sasnava (*Kazimieras Ambrasas-Sasnava*), Longins Pažūsis (*Lionginas Pažūsis*), Olimpija Armalīte (*Olimpija Armalytė*).

Pēc neatkarības atjaunošanas 1990. gadā tulkojumzinātnes paradigma kļuva ievērojami daudzveidīgāka.

Tulkojumzinātnes vēsture Latvijā (īss kopsavilkums par pēdējo gadu pētījumiem)

Izpēte turpinās tradicionālajos virzienos: pētnieku uzmanību joprojām piesaista lingvistiskas un kultūrspecifiskas problēmas rakstveida un mutvārdu tulkošanā, kā arī tulkošanas tehnoloģiskie aspekti; tulkošanas procesā bieži sastopamā terminrades nepieciešamība, jauniznākušo terminoloģisko vārdnīcu translatoģiskā analīze [Sīlis 2016: 53–80].

Nozīmīgas inovācijas pētījumu tematikā Latvijas tulkojumzinātnē 2015.–2020. gadā ir Latvijas tulkošanas vēsturē (Andrejs Veisbergs, Evita Badina) un tulkojumzinātnes vēsturē (Jānis Sīlis) veiktie fundamentālie pētījumi, kā arī novatoriska atdzejošanas modeļa piedāvājums (Jānis Veckrācis) un atdzejojumu problēmu analīze (Guntars Dreijers, Līva Bodniece, Andrejs Daņiļins) u. c. [Sīlis 2023] Kā liecina Eiropas tulkojumzinātnes tendences, šo jautājumu izpētei paredzama intensīva attīstība.

Latvijas tulkojumzinātne uz Baltijas un Austrumeiropas valstu fona: kopīgais un atšķirīgais

Lielāku periodu historiogrāfiski pētījumi tulkojumzinātnē veikti Slovēnijā (tulkošanas vēsture no 17. gadsimta reformācijas perioda līdz mūsdienām), Polijā un Lietuvā (no 1918. gada līdz mūsdienām), Krievijā un Ukrainā (no 20. gadsimta divdesmitajiem gadiem līdz mūsdienām), Čehijā / Čehoslovākijā (no 1957. gada līdz mūsdienām), Ungārijā (no 1968. gada līdz mūsdienām), Serbijā (no 1960. gada līdz mūsdienām), Bulgārijā (no 1970. gada līdz mūsdienām), Horvātijā (no 1978. gada līdz mūsdienām). Latvijā pētījumi skar tulkojumzinātni no preses polemikas 1944. gadā līdz mūsdienām, taču nav pētīts laika

posms no 1969. līdz 1983. gadam – šī perioda izpēte bija paredzēta Sintijas Blumbergas promocijas darbā, kas netika izstrādāts. Pašlaik notiek darbs pie 2015.–2023./2024. gada tulkोजumzinātnes vēstures izpētes (Jānis Sīlis).

Atsevišķu translatoģijas periodu, jomu vai problēmu historiogrāfiska izpēte notika, piem., Polijā (filozofijas ietekme uz tulkोजumzinātni), Ukrainā (historiozofiski strukturēta reflektēšana par tulkोजumzinātni vai kādu no tās specifiskiem jautājumiem), polemizēšana par fundamentālām translatoģiskām problēmām Rumānijā, pretrunīgais Čehoslovākijas tulkोजumzinātnes mantojums, tā izvērtēšana mūsdienās čehu tulkošanas teorētiku publikācijās.

Atsevišķas historiogrāfiskas publikācijas fiksētas visās Baltijas un Austrumeiropas valstīs, arī šo darbu tēmas ir visai līdzīgas. Ieskats atsevišķu izcilu tulkोजumzinātnieku pētnieciskajā darbībā noticis Polijā (Ingardens, Barančaks), Krievijā (Fjodorovs, Kaškins, Komisarovs, Barhudarovs, Šveicers), Ukrainā (Koptilovs), Čehijā (Levi), Bulgārijā (Vlahovs, Florins), Slovākijā (Djurišins), Horvātijā (Ivirs), Igaunijā (Torops). Latvijā šādi pētījumi nav notikuši.

Autors šo rakstu vēlas noslēgt ar paradoksālu novērojumu: dažādu valstu tulkोजumzinātnes salīdzinošā analīze nav veikta valstīs ar ievērojamu translatoģijas historiogrāfu skaitu, bet gan Latvijā, kurā šobrīd aktīvi darbojas tikai viens šī virziena pētnieks. Pašam autoram līdz šim nav izdevies izskaidrot šādas situācijas iemeslus – tas varētu būt vai nu intereses trūkums, vai arī vienkārša sagādīšanās.

LITERATŪRA

- Badurina, N. Translatology in Croatia and Serbia from the Beginnings of the Discipline to the Theory of Cultural Translation. *Europa Orientalis* 33 (2014), p. 181–194. Available: Microsoft Word – 14. Badurina (181–194).docx (europaorientalis.it)
- Bóncza Bukowski, P. de. Roman Ingarden and Polish Translation Studies. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies*. Ed. by Larisa Schippel & Cornelia Zwischenberger. Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 429–448.
- Bóncza Bukowski, P. de, Heydel, M. Polish Concepts in Translation Studies. Scholars – Theories – Paradigms. *Polish Translation Studies in Action. Cross Roads. Studies in Culture, Literary Theory, and History*. Ryszard Nycz (ed.) Vol. 16. Berlin: Peter Lang, 2019, p.13–46.
- Bóncza Bukowski, P. de, Heydel, M. Polish Translation Studies in Action. *Cross Roads. Studies in Culture, Literary Theory, and History*. Ryszard Nycz (ed.) Vol. 16. Berlin: Peter Lang, 2019, p.13–46.
- D'hulst, L. *Richter, Julia (2020): Translationshistoriographie. Perspektiven und Methoden*. Wien: new academic press. *Chronotopos – A Journal of Translation History*, 3(1), 2022. p. 165–168. Directory of Open Access journals. Available: <https://doi.org/10.25365/cts-2021-3-1-10>
- Eraković, B. The Translation Field in Serbia 1960–1990: Organizational-theoretical Aspects. *Stridon. Journal of Studies in Translation and Interpreting*, Volume 1 Issue 2. Novi Sad: University of Novi Sad, 2021, p. 25–48
- Ingarden, R. On Translations. *Polish Translation Studies in Action. Cross Roads. Studies in Culture, Literary Theory, and History*. Ryszard Nycz (ed.) Vol. 16. Berlin: Peter Lang,

2019, p. 85–104.

Jeanrenaud, M. Can We Speak of a Romanian Tradition in Translation Studies? *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 21–46.

Jettmarová, Z. Czech Translation Theory and the Western Mainstream. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 99–126.

Kalynchenko, O. History of Ukrainian Thinking on Translation. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 309–338.

Kardos, L. *A műfordítás kérdései*. Budapest: 1964. Available:

http://adattar.vmmi.org/cikkek/8600/hid_1965_02_18_kardos.pdf

Klaudy, K., Bart, I. Translation and Translators in Hungary. Klaudy, K., Lambert, J., Sohar, A. (eds). *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica, 1996, p. 26–39.

Kralová, J. Translation Studies in the First Years of Slovo a slovesnost (SaS). *Acta Universitatis Carolinae Philologica 2011 (2)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2011, p. 115–122.

Kristeva, I. *The Rise of Translation Studies in Bulgaria*. Sofija: Az-buki, Sofia University St. Kliment Ohridski. 2019. 351 p. Available: <https://doi.org/10.53656/for21.41rise>

Lange, A. Total Translation: From Catford to Torop. *The Situatedness of Translation Studies Temporal and Geographical Dynamics of Theorization Series: Approaches to Translation Studies*, Volume 48, p. 204–227. Volume Editors: Luc van Doorslaer and Ton Naaijken. Available: <https://brill.com/display/title/57017?language=en>

Leonavičienė, A. Origins and Developments of Translation Theory in Lithuania from 1918 to 1990: discussions in the press on selecting texts and quality standards. *Translationes*, Vol. 10, Issue 1. Online: De Gruyter Open, 2018, p. 149–167. Available: <https://doi.org/10.2478/tran-2018-0004>

Levý, J. *České teorie překladau*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957. 948 p. Available: <https://www.databazeknih.cz/knihy/ceske-theorie-prekladu-70118>

Lukić, N. Audiovisual translation in Serbia: History and professional considerations. *Hieronymus. Journal of Translation Studies and Terminology Nr. 3*. Zagreb: FF Press, 2016, p. 64–89.

Lungu-Badea, G. Translation Studies in Romania. Their synchronic and deferred relations with European translation studies. A few directions of research. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 47–76.

Malinowski, B. The Translation of Untranslatable Words. *Polish Translation Studies in Action. Cross Roads. Studies in Culture, Literary Theory, and History*. Ryszard Nycz (ed.) Vol. 16. Berlin: Peter Lang, 2019, p. 47–58.

Odrekhivska, I. In the Realm of Translation Studies in Ukraine: Re-visiting Viktor

- Koptilov's Translation Concept . *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 513–535.
- Odrekhivska, I. Historiosophy of Translation. Reflecting on Ukrainian Translation Conceptualizations – from Ivan Franko to Maksym Strikha. *The Situatedness of Translation Studies – Temporal and Geographical Dynamics of Theoretization..* Luc van Doorslaer and Ton Naaijken (eds.). Brill 2021, p. 34–59. Available: Chapter 3 Historiosophy of Translation in: The Situatedness of Translation Studies (brill.com)
- Ožbot, M. Reflection on Translation in a Translation-Oriented Culture. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies*. Ed. by Larisa Schippel & Cornelia Zwischenberger. Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 363–384.
- Richter, J. *Translationshistoriographie. Perspektiven & Methoden*. Wien, Hamburg: New Academic Press, 2022. Available: www.newacademicpress.at
Seiten_aus_Richter_Translationshistoriographie%20(2).pdf
- Schäffner, C. Socialist Translation Studies. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 405–428.
- Sdobnikov, V. Translation Studies Today: Old Problems and New Challenges. *Russian Journal of Linguistics, 23 (2)*, Novgorod: Linguistic University of Nizhny Novgorod, 2019, p. 295–327. Available doi:10.22363/2312-9182-2019-23-2-295-327.
- Sīlis, J., Zālīte, T. *Basic Problems of Translation Theory*. Rīga, LVU, 1984. 98 p.
- Sīlis, J. Development of Translation Studies in Latvia: The Last Two Decades. *Meaning in Translation: Illusion of Precision* (Larisa Ilynska, Marina Platonova, eds). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016, p. 53–80.
- Sīlis, J. Paradigm Shift in Latvian Translation Studies (1984–1993) on the Background of Seventy Years of Translatological Research in Latvia. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Ed. by Larisa Schippel & Cornelia Zwischenberger. Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 127–148.
- Sīlis, J. *Trīs gadu desmiti Latvijas tulkojumzinātnē. 1984–2014*. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2019. 527 lpp.
- Sīlis, J. Tulkojumzinātne Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, šķirklis atjaunots 2023. gada 2. februārī. Pieejams:
<https://enciklopedija.lv/skirklis/90287-tulkojumzin%C4%81tne-Latvij%C4%81>
- Skomorokhova, S. *Arising from the depths (Kupala): a study of Belarusian literature in English translation. PhD thesis*. Warwick: University of Warwick, 2012. Available: <http://webcat.warwick.ac.uk/record=b2685518~S1>
- Sohár, A., Limpár, I., Galandos, D. *Getting Translated – Hungarian Translation Studies*. Zagreb: Tinta Könyvkiadó Publishers, 2019. 164 p.
- Špirk, J. Czechoslovak Translation Studies: Depreciated Legacy or Inspiration for Today? *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Ed. by Larisa Schippel & Cornelia Zwischenberger. Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 77–98.
- Stahuljak, Z. The Violence of Neutrality – Translators in and off the War (1991–1992). *College Literature*, Vol. 26, No. 1, Cultural Violence (Winter, 1999), Baltimore: The Johns

Hopkins University Press, 1999, p. 34–51.

Szymanska, K. Stanisław Barańczak: Between Autonomy and Support. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Ed. by Larisa Schippel & Cornelia Zwischenberger. Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 449–468. Available:

<https://www.jstor.org/stable/25112427>

Tarnóczy, L. *Fordítókalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 529 p.

UN classifies. Available: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>

Vajdová, L. Are There Some Small “Chinas” and “Indias” in Europe? *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Ed. by Larisa Schippel & Cornelia Zwischenberger. Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 487–512.

Woźniak, M. Children’s Literature and the Theory of Translation in Poland. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 385–404.

Zauberga, I. Translation of Marginalized Literature into Major Languages. *The First Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation. Symposium Proceedings*. Rīga: LU, University of Mainz, 1997, p. 162–169.

Marija VĖŽIENĖ, Virginija TUOMAITĖ
(Kaunas University of Technology)

English Borrowings in Everyday Lithuanian: A Case Study of Higher Education Student Perceptions

Summary

English Borrowings in Everyday Lithuanian: A Case Study of Higher Education Student Perceptions

The process of contact between different languages and the effect of these contacts on language change are the phenomena that no longer surprise anyone today. Due to the influence of a certain country, culture, and foreign language, especially English, more and more borrowings are used in the native language. The purpose of this article is to provide the analysis and description of the attitude of students at a specialized higher education institution to the emergence and use of English borrowings in everyday spoken Lithuanian, based on the methods of quantitative and qualitative analytical and descriptive research analysis. The article examines and describes students' considerations about the main reasons why they use English borrowings in their everyday native language, which of English borrowings are used most often, what determines the choice between the Lithuanian equivalent and the use of English borrowings, and other related aspects.

Key words: *borrowings, foreign words, terminology, equivalents, everyday spoken language, higher education, student perception*

Santrauka

Anglų kalbos skoliniai kasdienėje lietuvių kalboje: aukštųjų mokyklų studentų suvokimo tyrimas

Įvairių kalbų kontaktų procesai ir šių kontaktų poveikis kalbos kaitai yra reiškinys, kuris šiandien jau nieko nebestebina. Dėl tam tikros šalies, kultūros ir svetimos kalbos, ypač anglų kalbos, įtakos gimtojoje kalboje vartojama vis daugiau skolinių, įskaitant trumpinius ir kt. Šio straipsnio tikslas – pateikti specializuotos aukštojo mokslo institucijos studentų požiūrio į anglų kalbos skolinių atsiradimą ir vartojimą kasdieninėje šnekamojoje lietuvių kalboje analizę ir aprašymą, remiantis kiekybinės ir kokybinės analitinės ir aprašomosios mokslinių tyrimų analizės metodais. Straipsnyje nagrinėjami ir aprašomi studentų svarstymai apie pagrindines priežastis, kodėl jie vartoja svetimos kalbos (anglų) skolinius kasdieninėje gimtojoje kalboje, kurie iš svetimos kalbos (anglų) skolinių vartojami dažniausiai, kas lemia pasirinkimą tarp lietuviško atitikmens ir svetimos kalbos (angliško) skolinio vartojimo ir kiti susiję aspektai.

Raktiniai žodžiai: *skoliniai, svetimi žodžiai, terminologija, ekvivalentai, šnekamoji kalba, aukštasis išsilavinimas, studentų suvokimas*

*

INTRODUCTION

Recently it has often been observed and discussed that the number of lexical items borrowed from foreign languages (especially English) is increasing in the Lithuanian language, that Lithuanian words are being displaced in many areas, and that the use of foreign words is often indiscriminate and threatens the uniqueness, if not the very survival, of the Lithuanian language. However, it should be noted that it is difficult to objectively assess the extent of the borrowing phenomenon without detailed studies of the various areas of language use. Although studies of the use of borrowings are not infrequent, the research carried out so far has mainly focused on certain areas of language use and has revealed the prevalence of borrowings only in a certain discourse or in a certain form of language (written language), especially regarding the Lithuanian language.

Scientific and Practical Significance of the Research. This research attempted to investigate some new, previously not explored aspects of the problematic issues related to the adaptation of the English borrowings from the perspective of the higher education students' perception. It deals with some issues related to the reasons, the most frequent appearances, the choices to use borrowings rather than the existing equivalents, etc. Thus, this research attempts to fill in one of the gaps in the research of borrowings in Lithuanian and pave the way for further studies by encouraging other scholars to do such studies in the same line.

The Aim of the Paper. This paper aims at analysing and describing the perception of the students at a specialised higher education institution (hereinafter *students*) regarding the usage, reasons, and impact of English borrowings in their everyday spoken Lithuanian language (hereinafter *Lithuanian*). Following this aim, the paper analyses and describes the research data and results of the students' perceptions on the main reasons why English borrowings appear in their everyday language, the most frequent English borrowings in their fields of study, the reasons for their choice to use English borrowings instead of the existing Lithuanian equivalents, and their perception on the impact of the latter practices on further development of Lithuanian.

The Research Methodology and Methods. The research is based on the method of scientific-theoretical literature analysis, employs a quantitative-qualitative content analysis, descriptive-analytical scientific research method used in analysing the data and results obtained during the empirical research, and a case study of a particular group of research participants. The population and the sample of the research population, i.e., research participants, were students at a specialised higher education institution in Lithuania (Kaunas University of Technology). The total population was 100 [n = 100]. The collection of the data for the analysis and description was divided into several stages. First, a questionnaire for the survey was developed to find out the research participants' perception on the usage, reasons, and impact of the English borrowings in their everyday spoken Lithuanian. Then, they were asked to provide the Lithuanian equivalents for the most frequently used English borrowings in certain fields of their study. Besides, they were asked to explain their perceptions on their choices to use English borrowings rather than Lithuanian equivalents in their everyday language and the impact of such practices on the development of Lithuanian. Finally, to achieve the aim of this paper, the research data and results obtained were analysed and described in the sections following below.

THEORETICAL BACKGROUND BASED ON LITERATURE REVIEW

Language contact is an old and very frequent phenomenon known ages ago and discussed to the present. It is described as *language shift, language maintenance, and language creation* and can be influenced by *various social parameters of the contact situation, the modules or levels of language involved* [Winford 2003: 11]. Even though linguists can monitor the contact between languages, the outcome is usually unpredictable [Siemund 2008: 1].

A frequent result of a language contact is a change of a language, including lexical borrowings. Nowadays, lexical borrowings are easily adapted to the language of young people as a consequence of many hours spent communicating online, using emerging technologies and reading global media. Not only is the number of known lexical borrowings growing constantly, but new terms are included into everyday language thus taking the place of the native language vocabulary. English as an international language *is considered to be a great contributor to many languages around the world* [Maliqi 2019: 113]. Moreover, *non-native speakers' actual use of their local English is the process by which English spreads into non-English-speaking communities* [Lee and Choe 2019: 1]. Some researchers even describe English as a 'killer-language' as it destroys the native language in different fields and completely changes the regular communication [Ceramella 2012: 10; Garcarz & Kuzniak 2019: 7].

The term *borrowing* could be used in two main senses as *a general term for all kinds of transfer and copying processes* and also as a term *to refer to the incorporation of foreign elements into the speaker's native language* [Thomason & Kaufman 1988: 21; Haspelmath 2009: 36]. In other words, the term *borrowing describes a process in which one language replicates a linguistic feature from another language, either wholly or partially* [Durkin 2014: 3]. Loan words or lexical borrowings are seen as a narrower meaning of borrowings and could be classified into dialect borrowings and cultural borrowings [Bloomfield 1946, Vitaloka 2017].

Linguists define the following main types of lexical borrowings: 1. Words structurally coinciding with foreign prototypes, 2. Words morphologically formed by means of a borrowed language adding new suffixes, and 3. Words having partial morphological substitution [Stepanyan 2018]. The type of lexical borrowing depends on the field of language, the frequency of a term in everyday language and the complexity of its equivalents in a native language [Haspelmath 2009].

Recently, the usage of English borrowings in students' language revealed the need "to identify new items, specialize terms and adopt new modern, fashionable words" [Civilkienė, Toropovienė 2017: 7]. Moreover, not only the need, but the prestige to use an English borrowing in everyday spoken language was seen as the reasons of growing popularity of English borrowings in the student's language [Marmienė, 2015: 125]. The research based on the attitude towards English among the Lithuanian speakers revealed that *it should seem that the borrowing of English words which is due to sociopsychological reasons and serves identity marker takes place within the frame of a certain context and age and is not of universal validity* [Vaicėkauskienė 2006]. The investigation of English borrowings used in spoken and written, private and public language among the students showed the great difference between spoken and written languages [Planchon, Stockemer, 2016] and con-

firms the idea that borrowings appear in students' language spontaneously *in the specific domains* [Lowenbergn 1991: 1].

In the light of the definitions of *a borrowing* provided by the linguists above, in this particular paper the term is understood, defined and used as a word or expression borrowed from a foreign language and adopted and naturalised in the speaker's native everyday spoken language, however, in many cases, not recognised as a word used in an official literary language. *An equivalent* in this paper means a word in Lithuanian having the same or similar meaning to the borrowing. *Terminology* in this context means the *terms* used by the students from their fields of study as borrowings, though not all of them accepted as literary language words.

Further, the paper investigates, analyses, and describes student perceptions on English borrowings in their field of study, how and why English borrowings appear in Lithuanian among the students in the academic environment.

THE ANALYSIS OF THE RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

As has already been indicated above, the participants of the research were 100 students. The sample consisted of 61 female and 39 male respondents from various fields of study, such as Economics and Business, Mechanical Engineering and Design, or Informatics. The respondents participated in a survey and were asked to provide their perceptions regarding the following: the given acronyms and their definitions; English borrowings from different fields of study and their Lithuanian equivalents; the main reasons that influence the usage of English borrowings; the impact of the English borrowings on the development of Lithuanian.

First of all, the respondents were asked to express their perceptions on the English acronyms [*LOL, ASAP, YOLO, OK, THANX, NP*] quite frequently used as borrowings in spoken Lithuanian. The respondents, almost equally, tended to recognise them and acknowledged using them in their spoken language instead of an appropriate Lithuanian equivalent. The acronym *OK* proved to be among the most frequent and popular borrowings used in the respondents' everyday spoken language.

The respondents explained their perceptions on the reasons which, according to them, may influence the choice of the English borrowing instead of a Lithuanian equivalent. Almost half of the respondents [49.3%] indicated a habit as the reason to choose English borrowings. However, some of the respondents marked that they find English terms clearer [19.6%], others consider English words more popular [13%] or they do not know Lithuanian equivalents [10.9%]. Other possible reasons to use English borrowings, according to the respondents were as follows: learning and reading in English, possibility to speak faster and in a less complicated way, saving time, living abroad, or communicating with English speakers. Additionally, some of the respondents noted that English, especially acronyms in English, help save time while chatting online (Fig. 1).

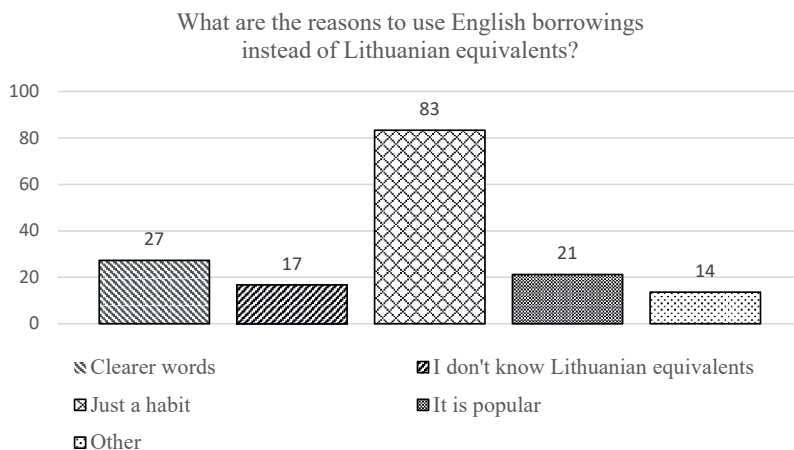

Fig. 1. The main reasons to choose English borrowings in everyday Lithuanian.

The students were asked to provide their perceptions on the frequency of English borrowings used in different fields as categorised by Banuševičienė [2016], i.e., cosmetology, architecture, economics, politics, medicine, tourism, sports, leisure, fashion, and informatics. According to the respondents, leisure time, cosmetics, and sports were the fields with the most frequent use of English borrowings, while the terms of architecture and economics were indicated as the fields of the lowest frequency (Fig. 2).

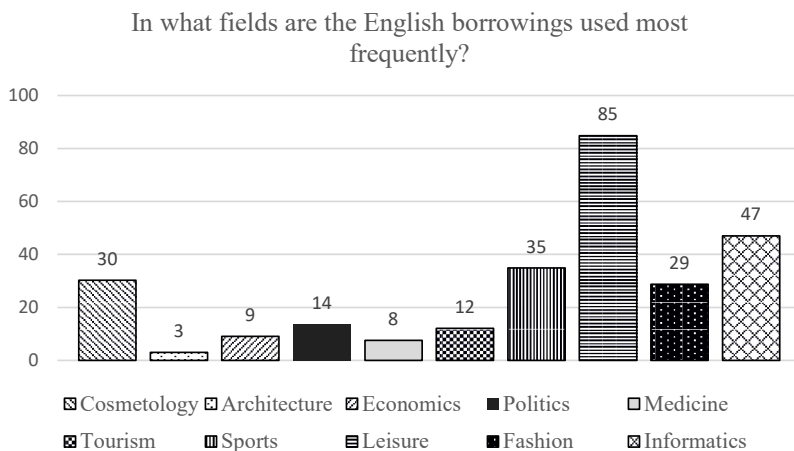

Fig. 2. The frequency of English borrowings used in different fields.

It should be further noted that in the course of the research it became interesting to look into the students' knowledge of Lithuanian regarding the use of the terminology in their field of study. The respondents were asked to provide Lithuanian equivalents of some English borrowings usually used by them in spoken language. The borrowings from the fields

of technologies [7 words], education [8 words], and beauty procedures [4 words] were chosen for the above-mentioned purpose.

Thus, the first group of borrowings provided for the students was related to the field of *technologies* [*apgredas, atačmentas, brauzeris, displejuss, failas, multimedija, monitoringas*]. Strange though it may seem, but the majority of the respondents were able to give exact or similar Lithuanian equivalents to these borrowings despite their preference to use the borrowings in their spoken language.

Eventually, *apgredas* [an upgrade], *atačmentas* [an attachment] and *brauzeris* [a browser] were known for the majority of students, and the respondents were able to give the Lithuanian equivalents for these English borrowings, such as *atnaujimas, prisegtas dokumentas*, and *naršyklė*. However, some of the students provided additional explanations by providing the detailed description of the process itself. The only English borrowing *failas* confused the respondents as some of them recognized it as *dokumentas* [the Lithuanian equivalent of *a file*] and others translated it as *susimovimas, nepasisekimas* [the word *file* was mixed up with the word *fail*].

The second group of borrowings provided for the students was from the field of *education* as they are typically used by the students during the study process [*gūglinti, seivinti, printskryninti, breinstorminti, užbukinti, kaučingas, supervizija, refleksija*]. The term *gūglinti* [*to google*] was very clear to the respondents and its equivalents varied from a single word *ieškoti* [*to search*] to detailed explanations [*internet svetainėje Google ieškoti informacijos tam tikra tema*].

The third group of words that the students were asked to provide Lithuanian equivalents was related to *beauty procedures* and included only four words [*pylingas, mikrobleidingas, permanentas, and skrabas*]. Almost half of the respondents failed to provide the Lithuanian equivalents of those words. Those students who recognized the borrowings, gave very accurate equivalents.

Moreover, the respondents were asked to specify the most frequent contexts in which English borrowings are used. The majority of them indicated short messages sent on smartphones as the most typical context to use English borrowings [32.3%]. Besides, 29.5% of all the respondents marked communication in social networks as the most typical context to use English borrowings.

Finally, the respondents were asked to identify the factors that influence frequent usage of English borrowings in Lithuanian (Fig. 3).

Books and articles in English, English media and social networks were suggested as multiple choice options to the respondents. The majority of the respondents emphasized the importance of social networks as the main reason for English borrowings to appear in Lithuanian. Besides, the students mentioned computer games, membership in the European Union, international companies in Lithuania, communication with immigrants and lack of proper Lithuanian equivalents as the main reasons to adopt more and more English borrowings in everyday Lithuanian.

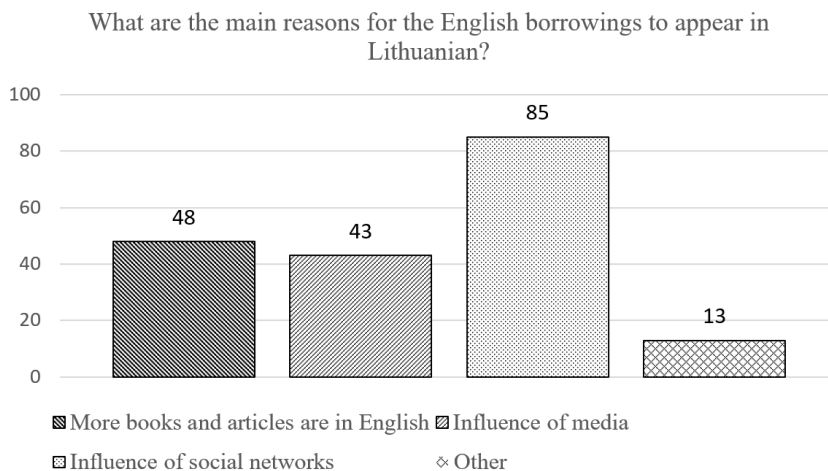

Fig. 3. The main reasons why English borrowings appear in everyday Lithuanian.

CONCLUSIONS

English borrowings are not a new phenomenon appearing in languages, however, the growing need for new terms for cutting-edge technologies and rapid developments in all areas of life is one of the reasons why English borrowings are becoming more and more overpowering. The language of students could be seen as an example of language change as it illustrates the current situation. According to the findings of this research, regarding the students' perceptions on the main reasons why English borrowings appear in their everyday language, the most frequent English borrowings in their fields of study, the reasons for their choice to use English borrowings instead of the existing Lithuanian equivalents, and their perception on the impact of the latter practices on further development of Lithuanian, lack of proper Lithuanian equivalents, influence of friends, social networks, media, and computer games are the main reasons to use English borrowings instead of their Lithuanian equivalents. The most frequent English borrowings belonged to the fields of informatics, leisure, and beauty. The Lithuanian equivalents of English borrowings given by the respondents were more complex and needed extra explanations. This explains the students' predictions that more and more English borrowings are supposed to emerge in Lithuanian because of the influence of technologies, new media, computer games, Western culture, and opportunities of travelling and working abroad.

LITERATURE

- Banuševičienė, K. Daiktavardinių anglicizmų vartojimo ypatumai spaudoje diskurse. Tekstynais paremtas gretinamasis tyrimas. *Kalba ir kontekstai*, 2016.
- Ceramella, N. Is English a Killer Language or an International Auxiliary? Its Use and Function in a Globalised World. *International Journal of Language, Translation and Inter-*

- cultural Communication. Special Issue: Varieties of English. University of Trento, 2012.
- Civilkienė, D., Toropovienė, S. The research of Šiauliai state college students' attitude towards the adoption of the English language loanwords. *Professional Studies: Theory and Practice: Social Sciences: Humanities*, 3[18], 2017, p. 6–11.
- Durkin, P. *Borrowed words: A history of loanwords in English*. Oxford University Press, 2014.
- Garcarz, M., Kuzniak, M. *English as a killer-language: English borrowings in contemporary Polish*, 2019.
- Haspelmath, M. Lexical borrowing: concepts and issues. *Loanwords in the world's language: A Comparative Handbook*, 2009, p. 35–54. 10.1515/9783110218442.
- Haspelmath, M., Tadmor, U. [Eds.]. *Loanwords in the World's Languages*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2009.
- Lee, S. and H. Choe. Modelling beliefs, attitudes and behaviours regarding the spread of English. *English Today*. Cambridge University Press, 2019.
- Lowenberg, P. H. English as an additional language in Indonesia. *World Englishes, Volume 10, Issue 2*. 1991, p. 127–138.
- Maliqi, F. The Impact of Using English Words into the Albanian Language. *4th International Conference on Linguistics, Literature and Education*. 2019, p. 113–121.
- Marmienė, A. The Use of Lexical Borrowings and their Lithuanian Equivalents in the Computer-Mediated Environment in Students' Speech. *Santalka: Filologija, Edukologija*, 23[2]. 2015, p. 119–126.
- Planchon, C., Stockemer, D. Anglicisms and Students in Quebec: Oral, Written, Public, and Private – Do Personal Opinions on Language Protection Influence Students' Use of English Borrowings? *International Journal of Canadian Studies, Vol. 54*, 2016.
- Siemund, P. *Language Contact and Contact Languages*. 2008.
- Stepanyan, E. A Survey on Loanwords and Borrowings and Their Role in the Reflection of Cultural Values and Democracy Development: The Armenian Paradigm. *European Journal of Marketing and Economics*, 1[2], 2018, p. 77–86.
- Vaicekauskienė, L. English and social identity in Lithuania. *Darbai ir dienos* [46], 2006, p. 65–78.
- Vitaloka, R. F. *An Analysis of English Borrowing Words in Indonesian Broadcast Field of Cinemags Magazine*. UIN Syarif Hidayatullah Jakarta: Fakultas Adab dan Humaniora, 2017.
- Winford, D. *An introduction to contact linguistics*. Wiley-Blackwell, 2003.

Franziska ZWERG
(literary translator)

В поисках инвариантов. О художественном переводе с русского языка на немецкий

Summary

The search for invariants. About literary translation from the Russian Language into German

Separation of theoretical research from practical experience, based on an “intuitive” understanding of language and the daily solution of specific tasks, often inhibits the development of literary interpretation and appears as a sore point of translatology. The article presents a number of theoretical issues that are considered independently of translation practice. Among them is the transfer of free use of word order, the translation of elliptical structures, the change of grammatical forms and categories, the shift of modus and polarity of phrases, systematic problems of reproduction of phonetics, the translation of proper names, the reproduction of puns based on the sound of toponyms, the translation of “untranslatable” words, etc. The article considers the case of “condensing” such problems on the example of the German translation of Marina Tsvetaeva’s poems.

Key words: *Invariants, Literary Translation, Tsvetaeva, neologism, clitic*

*

Одним из факторов, невольно тормозящих развитие переводческой деятельности, а в результате и затрудняющих культурный метаболизм между нациями, является значительный отрыв теоретических исследований от практического опыта, основанного на «интуитивном» чувстве языка и ежедневном решении связанных с конкретной языковой парой задач. Данная проблема давно обозначена, считается одной из болевых точек транслатологии, однако ее, насколько мне известно, предпочитают либо замалчивать, либо касаться точечно и далеко не в самом начале транслатологических штудий. Освещение некоторых практических вопросов может, как мне кажется, дать некий толчок методике теоретического постижения групповых свойств языка. К примеру, переводческие опыты Татьяны Николаевой (она, напомним, даже защитила еще в 1962 году диссертацию «Некоторые лингвистические вопросы машинного перевода с русского языка и на русский язык») привели ее к исследованиям по фразовой интонации и роли незначимых частиц (клитик) в славянских языках. Оказалось, что клитики как раз и создают эту интонацию, порождая тем самым особый языковой строй, являющийся отличительной чертой русского текста [Николаева 2008].

Исследования о том, как работают частицы в немецком языке и каким образом это надо учитывать при переводе с немецкого, только-только начинают «спускаться» с академической сцены в «поле» литературного перевода [Im Bergwerk der Sprache 2012]. Однако в «обратную сторону» это почти не обсуждается – хотя академические исследования сами по себе, как в рамках одного языка, так и в компаративистском дискурсе, дают богатейший материал для практиков перевода. Называние и проговаривание как этого, так и других частных аспектов переводческого ремесла,

возможно, приведут к новым подходам в области целевого преподавания языков при подготовке будущих переводчиков.

Эрих Прунч, автор «библии» современного переводчика, не случайно назвал свою книгу «От языковой асимметрии к политической» [Erich Prunč 2010]. Как структурные свойства того или иного произведения раскрываются при сравнении оригинала с переводом, желательным не очень удачным (который дает подсказку – чего нет в переводе из того, что есть в оригинале?), так структурные свойства языка обнаруживаются при попытке, особенно удачной, перевести с него на другой язык (чего я не могу делать в лоб? что кажется мне непереводимым? что в целевом языке мешает мне перевести с исходного?) и обратно.

Я приведу некоторое количество задач, которые обычно решаются «на подкорке», но на самом деле они связаны с уникальными свойствами славянских языков, в частности, русского (переводя более миллиона знаков в год, переводчик неосознанно накапливает опыт принятия решений, который не считает теоретическим – и напрасно). Одни из этих задач сформулированы еще в первой половине прошлого века [Якобсон 1985: 239–269, Якобсон 1987: 26–27], другие сделались особенно актуальными и попали в поле зрения исследователей сравнительно недавно. Успехи и неудачи немецких переводов последних лет ясно показывают, что именно о них и нужно активно дискутировать не только на переводческих, но и лингвистических ресурсах.

– Передача свободного порядка слов с помощью рамочных конструкций. Передача интонаций, определяемых жестким членением русской фразы, при помощи чередования инверсий. Передача прямого порядка слов с помощью обратного и наоборот.

– Различия отношений между ритмом и метром (размером) в поэтических текстах в оригинале и переводе. Задача сохранения ритма, создающегося чередованием словоразделов, при переводе как поэтических, так и прозаических текстов.

– Перевод эллиптических конструкций, назывных предложений, групп однородных членов, замена паратаксиста союзной связью, «распрямление» фраз, передача диалектики темы и ремы путем введения катафорических и анафорических комплексов.

– Изменение грамматических форм и категорий при переводе, сдвиг наклонов и полярности фраз. Передача уменьшительных суффиксов путем расширения члена предложения – из слова в словосочетание.

– Использование темпоральных конструкций для отражения бинарных глагольных оппозиций: совершенного и несовершенного вида, финитных и нефинитных форм, однократных и моторно-кратных действий.

– Субстантивация прилагательных и адъективация существительных, замена глаголов причастиями и наречиями. Перевод полных и кратких прилагательных как рудиментарного средства разметки: свой – чужой.

– Системные проблемы передачи фонетики, в частности, причастий и деепричастий. Снятие и усиление эффекта, производимого шипящими согласными или зияющими гласными.

– Перевод имен собственных: псевдо говорящие фамилии, уменьшительные

суффиксы, национальные и сословные коннотации, образование притяжательных прилагательных. Передача на немецком гендерной окраски русской фразы.

– Перевод маркированного текста – ролевой спектр использования цитат, эпиграфов, парафраз, идиом и крылатых выражений при построении текста и его архитектурной балансировки.

– Передача словесных игр, построенных на звучании топонимов или назывании известных персонажей. «Вписывание» фонетики имени в структуру фразы, сохранение эффекта звучания: манящего, седативного, раздражающего, восхищающего.

– Проблемы отсутствия необходимости местоимения в качестве подлежащего и, напротив, обязательного наличия глагола-связки в немецком предложении. Выявление и отработка закономерностей, скрытых в «памяти языка».

– Искушение механического воспроизведения неологизмов и не имеющих аналога идиом и фразеологизмов, польза языковых калек. Определение границ применения метода компенсации: если не удалось здесь, попробуем там.

– Перевод «проблемных» слов, которые считаются и по сути дела являются непереводаемыми. Использование наработок машинных переводчиков для определения семантического ареала подобных слов.

Вышеупомянутые примеры, несмотря на довольно вычурные и сухо-научные названия, в «живой» литературе встречаются едва ли не на каждом шагу. Едва ли не в каждом втором романе, написанном в наше время и посвященном нашему времени, можно наткнуться на употребление воровской «фени». Разумеется, ее можно рассматривать как частный случай сленга или жаргона, но для немецкого языка этот случай осложняется тем, что сама «феня» по большей части построена на идише, который в свою очередь во многом базируется на средневерхнемецких диалектах. Основы слов «фени» имеют в немецком языке свою семантическую окраску и зачастую не могут быть ни переведены «впрямую», ни заменены другим маргинальным социолектом, скажем, Ротвельш – тем более, что «феня» давно перестала быть маргинальной, а в той или иной мере используется почти всеми слоями населения, говорящего по-русски.

Даже находящиеся в разных концах списка феномены могут оказаться рядом в одном абзаце, еще более усложняя переводимый фрагмент с точки зрения его укорененности в «подводных» слоях языка. Прекрасный материал для изучения таких «сгущений» дает поэзия, эссеистика и дневниковая проза Марины Цветаевой. Часто кажется, что ее неологизмы – точнее, окказионализмы, – можно воспроизводить механически. По-видимому, это идет от того, что в немецком языке собирать составные слова из слов-кубиков гораздо проще. Известен анекдот о самом длинном немецком слове (часто приписываемый Марку Твену):

– *Hottentottenstottertrottelmutterbeutelrattenlattengitter* –

и так далее, почти бесконечно: речная клетка для кенгуру готтентотской матушки, туповатой заики... На самом деле это далеко не анекдот. Недавно из одной серьезной статьи я узнала, что Осип Манделштам возмущался *Muttergottesstrickereien* (вязанья Божьей матери) Марины Цветаевой. Далекое не сразу я с помощью Google поняла, что же имел в виду автор. Оказалось, что это не «богоматерные вязания», а «богородичное рукоделие».

В славянских языках с их фонетикой и другим распределением ролей между гласными и согласными, существительными и глаголами, подобное словообразование опирается на иные принципы. Вот как проявляется языковая асимметрия: головоломка = das Kopfzerbrechen, головомойка = die Kopfwäsche, но головотяпство (М. Е. Салтыков-Щедрин, «История одного города») уже так не образуешь. Напротив, der Kopfball – это не головомяч, но удар головой по мячу.

Критикуя Цветаеву, в которую был влюблен, Манделштам находит крайне изысканное по фонетике слово, так что его критику можно воспринимать как любезность. Кроме того, он мягко пародирует саму Цветаеву с ее любовью к составлению новых красивых слов. Цветаеву много переводили на немецкий язык, и это очень хорошо, но зачастую ее не переводили, а пересказывали, а пересказать Цветаеву – это, как мы понимаем, практически невозможно. Чтобы как можно проще и понятнее проиллюстрировать мою тему, вспомню знаменитое стихотворение, которой поэт Надя в «Иронии судьбы»: «Мне нравится, что Вы больны не мной...» (1915). Там есть строчки:

Спасибо Вам и сердцем и рукой
За то, что Вы меня – не зная сами! –
Так любите: за мой ночной покой,
За редкость встреч закатными часами,
За наши не-гулянья под луной...

Очень известный переводчик переводит последние две строки исключительно точно, почти буквально:

Die seltenen Treffen unter Dämmerlichtern,
Unsere **Nicht-Spaziergänge** unterm Mondlicht hier...

Однако строчку Цветаевой можно спеть, а немецкую строчку – вряд ли. Даже если ее укоротить:

Unsere **Nicht-Spaziergänge** unterm Mond...

И дело тут не в фонетике, а в том, что слово «гулянье» образовано от инфинитива «гулять», а слово Spaziergang (скорее, прогулка, чем гулянье) – от Partizip II, то есть формы прошедшего времени глагола <spazieren> gehen, gegangen. Таким образом в слове Spaziergang больше завершенности, как и в слове «прогулка», образованного от глагола «прогуляться» – глагола совершенного вида, в отличие от «гулять». В обратном переводе это могло бы звучать так:

За наши не-прогулки под луной...

Что-то не то, но дело опять не в фонетике, а именно в словообразовании. «Гулянье» – больше процесс, а «прогулка» – больше результат. Как известно, стихотворение девятьсот пятнадцатого года посвящено мужу сестры поэтессы, Анастасии

Цветаевой, – Маврикию Минцу. Судя по воспоминаниям, между Маврикием и Мариной существовало тайное притяжение, и, якобы для того, чтобы прекратить слухи и сплетни, Марина пишет это стихотворение. Но стихотворение это не отталкивающее, а притягивающее, оно неявно заявляет, что между автором и героем что-то есть, а не ничего нет. И форма «не-гулянья» становится утвердительной, а не отрицательной. Вообще, фраза может прочитываться и так:

За наши не-гулянья под луной... = За наши гулянья не под луной...

то есть за мысленные гулянья, подобные тем, о которых Цветаева писала восемь лет спустя в стихотворении «Клинок», имея в виду меч, положенный между Зигфридом и Брунгильдой:

Между нами – клинок двуострый
Присягнувши – и в мыслях класть...
Но бывают – страстные сестры!
Но бывает – братская страсть!

Итак, маленькая клитика, отрицательная частица «не», имеет страшную власть над фразой, при этом в русском языке ее власть проявляется не так, как в немецком. Иногда неологизм создается переводчиком вообще на пустом месте.

Цыганская страсть разлуки!
Чуть встретишь – уж рвешься прочь!

Zigeunerleidenschaft: sich trennen!
Kaum begegnet – wieder fortgedrängt

В принципе, это очень красивый перевод, только получился скорее Пастернак, а не Цветаева.

Вокзал, несгораемый ящик
Разлук моих, встреч и разлук...
(«Близнец в тучах», 1914)

Впрочем, это неважно, потому что в «Иронии судьбы» Женя как раз поет стихи Пастернака («Никого не будет в доме», 1931):

Только белых мокрых комьев
Быстрый промельк маховой.
Только крыши, снег и, кроме
Крыш и снега, – никого.

Я не стала бы и говорить об этом, если бы не проблема наличия глагола-связки в немецком предложении, упомянутая выше (у Пастернака она тоже налицо, правда,

более хитрым образом). Вроде бы переводчик Цветаевой блистательно побеждает в борьбе со связкой, потому что ее там нет. Однако первое предложение все равно остается, условно говоря, предикативным, типа «а есть б», только с эллипсом:

<Das ist> Zigeunerleidenschaft: sich <zu> trennen!

А цветаевская строка, можно сказать, номинативна – она лишь называет, не устанавливая отношений между явлениями. И читать ее можно как минимум тремя способами (в том числе и предложенным переводчиком):

Цыганская страсть – это разлука!
Цыганская страсть свойственна разлуке!
Цыганской является страсть разлуки!

Замечу, что слово «страсть» означает также «страх, ужас, нечто страшное», что дает еще больше вариантов толкования. И тут снова уместен Борис Пастернак:

Опять к обеду на прогулке
Наступит темень, просто страсть...
(«Второе рождение», 1932)

Можно возмутиться – чего же я хочу? Ведь перевод – это всегда искусство разумного жертвования одним ради другого. Невозможно сохранить все смыслы оригинала, необходимо выбрать главное. И здесь, собственно, пуант этого примера. Выбрать надо главное, а главное здесь, как много где у Цветаевой, – неопределенность.

Цыганская страсть разлуки!
Чуть встретишь – уж рвешься прочь!
Я лоб уронила в руки,
И думаю, глядя в ночь:

Никто, в наших письмах роясь,
Не понял до глубины,
Как мы вероломны, то есть –
Как сами себе верны.

Неопределенность, амбивалентность, «нет» вместо «да» и наоборот. Все это связано с тем, что страсть, о которой идет речь – она еще и тайная, это влюбленность в женщину, поэтессу Софию Парнок, которой посвящен цикл «Подруга» (одну из частей цикла поет «бесприданница» Лариса в фильме того же Эльдара Рязанова «Жестокий романс»):

Под лаской плюшевого пледа
Вчерашний вызываю сон.
Что это было? – Чья победа?
Кто побежден?

И опять – в качестве противопоставления – Пастернак, уже довольно поживший, даже пожилой, но, как всегда, конкретный и целеустремленный, когда дело касается страстей.

Но как не сковывает ночь
Меня кольцом тоскливым,
Сильней на свете тяга прочь
И манит страсть к разрывам.
(«Стихи Юрия Живаго», 1947)

Хотелось бы в переводе Цветаевой сохранить именно ее нечеткость, туманность и зыбкость, не придавать стихам пафосную определенность. В заключение замечу, что одним из моих критериев является не столько «максимально не упустить», но «добавить минимально». Это, мне кажется, также и один из перспективных подходов к изучению языка: изучать не только то, что в нем есть, но и чего в нем нет, например, утраченные временные формы etc.

ЛИТЕРАТУРА

- Николаева, Т. М. *Непарадигматическая лингвистика (История «блуждающих частиц»)*. Москва: Языки славянских культур, 2008. 376 с.
- Im Bergwerk der Sprache: Eine Geschichte des Deutschen in Episoden*. Herausgegeben von G. Leupold und E. Passet. Göttingen: Wallstein Verlag, 2012. 360 S.
- Prunč, E. *Entwicklungslinien der Translationswissenschaft: Von den Asymmetrien der Sprachen zu den Asymmetrien der Macht*. Berlin: Frank & Timme, 2010. 442 S.
- Якобсон, Р. Я. *Избранные работы*. Москва: Прогресс, 1985. 456 с.
- Якобсон, Р. Я. *Работы по поэтике*. Москва: Прогресс, 1987. 464 с.
- Rakusa, I. *Marina Zwetajewas Erfindungen*. Neue Zürcher Zeitung, 26.2. 1987

Laimutė BUČIENĖ
(Vytautas Magnus University)

Teaching of Lithuanian as a Foreign Language in a Digital Environment

Summary

Teaching of Lithuanian as a Foreign Language in a Digital Environment

Whereas the Internet is becoming one of the major means for the dissemination of a language, the priorities for the development of Lithuanian are digital language systems and online resources. Digitalisation of Lithuanian language and culture (LLC) education is promoted by the Digital Agenda of the Republic of Lithuania which aims to foster Lithuanian culture and language by means of ICT. Moreover, the digitalisation of education at a European level is supported through the EC Digital Education Action Plan (2021–2027), which proposes a set of initiatives for high quality, inclusive and accessible digital education in Europe.

The online learning platform *Lithuanian Language Home* is a modern, effective and flexible alternative to the traditional in-class learning and an extra tool contributing to learning effectiveness. The language learning part is for those who are starting to learn Lithuanian and want to reach the level of proficiency at the A1 level. The training material is prepared taking into account the following conditions: 1. The training material must help the student to develop. 2. The training material must encourage the use of different ways of teaching languages. 3. The training material must be suitable for independent studies and self-assessment.

Key words: teaching of Lithuanian as a foreign language, digitalisation of Lithuanian language and culture education, interactive website Lithuanian Language Home, communicative teaching method

Santrauka

Lietuvių kalbos kaip svetimosios mokymas skaitmeninėje terpėje

Atsižvelgiant į tai, kad internetas tampa viena iš svarbiausių kalbos sklaidos priemonių, lietuvių kalbos plėtros prioritetai yra skaitmeninės kalbos sistemos ir ištekliai internete. Lietuvių kalbos ir kultūros ugdymo skaitmeninimą (LLC) skatina Lietuvos Respublikos skaitmeninė darbotvarkė, kurios tikslas – IRT priemonėmis puoselėti Lietuvos kultūrą ir lietuvių kalbą. Švietimo skaitmeninimas Europos lygmeniu remiamas EB skaitmeninio švietimo veiksmų planu (2021–2027 m.), kuriame siūlomos iniciatyvos, skirtos aukštos kokybės įtraukiam ir prieinamam skaitmeniniam švietimui Europoje.

Virtuali mokymosi aplinka „Lietuvių kalbos namai“ yra šiuolaikinė, efektyvi, lanksti alternatyva tradiciniam mokymuisi auditorijoje ir papildoma priemonė, leidžianti didinti studijų efektyvumą. Lietuvių kalbos nuotolinio mokymo(si) modulis skirtas tiems, kurie pradeda mokytis lietuvių kalbos ir nori pasiekti A1 kalbos mokėjimo lygį. Mokomoji medžiaga parengta atsižvelgiant į tokias sąlygas: 1) mokomoji medžiaga turi padėti studijuojančiam tobulėti; 2) mokomoji medžiaga turi skatinti taikyti skirtingus kalbų mokymo (si) būdus; 3) mokomoji medžiaga turi būti tinkama savarankiškomis studijoms ir įsivertinti.

Raktiniai žodžiai: *lietuvių kalbos kaip svetimšios mokymas, lietuvių kalbos ir kultūros ugdymo skaitmeninimas, interaktyvi svetainė „Lietuvių kalbos namai“, komunikacinis mokymo metodas*

Introduction

Language diversity is becoming a reality in global Europe. The common policy of the European Union is in favour of minimising the challenges of communication experienced by the Community citizens due to multilingualism. Therefore, language diversity and language learning are promoted and supported. The Lithuanian language policy has to be in accord with the EU language policy promoting the language diversity of multicultural Europe, which is considered one of the major European values [Vaišnienė, Zabarskaitė 2012: 14]. The adaptability of language to the needs of modern society, its openness and capacity to adjust to new environments are the necessary prerequisites for the survival of a language. Lithuanian, being one of the European languages, has equal opportunities to be an object of research, development and dissemination on a European scale. Besides, Lithuanian, as the language which has best retained the features of Proto-Indo-European, is highly esteemed worldwide and is included in a number of language training programs accessible online.

Promoting Lithuanian identity and culture worldwide is among the national priorities of Lithuania focusing on both the unique heritage and integrity with the Baltic region. The interest in Lithuanian language and culture is strengthened by the expansion of international business relations, a growing diaspora, mixed families, and new research topics. There are over 40 centres of Baltic studies and 200 Lithuanian schools worldwide, reaching over 10,000 students annually. It is obvious that the teaching of Lithuanian as a foreign language requires a new look at the process, methods and ways of language learning/teaching. The up-to-date training content and a new approach towards the learning/teaching itself may be of help in learning languages in the age of rapidly changing information [Leonavičienė, Salienė 2013: 139]. Digital technologies introduced to the learning process open up even more possibilities: they provide access to learners around the world, enable those with fewer opportunities, and offer inclusive and modern content. To achieve the aim of the article, i.e., to discuss new opportunities for foreign learners to acquire Lithuanian in a virtual environment, the following objectives were set: 1) to present a new online Lithuanian language and culture platform *Lithuanian Language Home*; 2) to analyse the peculiarities of the remote Lithuanian language learning and teaching module in greater detail. The study has been developed by using descriptive and analytical methods.

Interactive website *Lithuanian Language Home*

The use of electronic teaching tools brings the language closer to the learner, facilitates language learning and contributes to learning effectiveness [Žukienė 2011: 109]. The remote Lithuanian language teaching tools (beginner level) which are currently available online are no longer in line with the current social situation and the sociocultural context; as the teaching tools are already outdated, the topics are no longer relevant. There is an obvious need to upgrade the tools of such type by customizing them to the current social and cultural situation in Lithuania and the EU.

Whereas the Internet is becoming one of the major means for the dissemination of a language, the priorities for the development of Lithuanian are digital language systems and online resources. In 2021–2023, six higher education institutions from Lithuania (Vytautas Magnus University), Estonia (Tallinn University), Finland (University of Helsinki), Sweden (Stockholm University), Poland (University of Wrocław, Jagiellonian University) and IT partner from Germany (e-Training Solutions) implemented the **project “Digital transition of Lithuanian language and culture courses”** (Erasmus+ Strategic Partnership Project diLILAC). The aim of the project was to develop the solutions based on information and communication technology (ICT) to provide interactive and inclusive digital education of Lithuanian language and culture and to ensure access to it. The following specific objectives were outlined to reach the aim of the project: to develop digital pedagogical competence of Lithuanian language and culture teachers in Europe; to support educators with high quality digital content and training materials; to facilitate digital mechanisms to deliver the training course(s). Since 2020, the First Lady of the Republic of Lithuania has been patronising Lithuanian education worldwide, whereas digital education provides more opportunities to connect, learn and grow. Digitalisation of Lithuanian language and culture (LLC) education is promoted by the Digital Agenda of the Republic of Lithuania which aims to foster Lithuanian culture and language by means of ICT. Moreover, the digitalisation of education at a European level is supported through the EC Digital Education Action Plan (2021–2027), which proposes a set of initiatives for high quality, inclusive and accessible digital education in Europe. Hence, the project aims to strengthen the capacity of LLC educators in Higher Education Institutions (HEIs) to provide high quality interactive and inclusive digital education. It is expected that the outputs will promote an inclusive approach to cooperation activities, such as a higher percentage of under-represented and disadvantaged groups; participation in non-formal Lithuanian language and culture studies; development of flexible distance learning formats; customization of training. The project is a blueprint on managing mobility obstacles such as a pandemic and ensuring efficient and continuous education for students, teachers and researchers, including those with fewer opportunities. By increasing digital learning opportunities of Lithuanian language and culture, HEIs strengthen their capacity to educate and raise self-aware, multicultural and tolerant generations.

No innovative Lithuanian language platform has been available online until now; there is a big lack of databases for teaching. A group of experts decided to create **the Lithuanian language and culture platform *Lithuanian Language Home***, which would include not only consistent language learning lessons, tailored vocabulary, various grammar, vocabulary, communication tasks and exercises, but students would be also provided with an opportunity to follow their learning process and progress on a regular basis. They could come back to the tasks and improve their learning journey. The platform will be available with all of the audios, videos and visuals both for the partners and for other universities, Lithuanian communities around the world, schools, and Baltic centres.

The partners of the project agreed to use the Moodle platform as it is free, open-source and well established tool. The Moodle learning management system (LMS) was released on 20 August 2002 and has had 32 official releases since then; the most up to date release (as of September 2021) is 3.11. Moodle development is led and coordinated by Moodle HQ in Australia and is financially supported by a network of over 80 Moodle Partner ser-

vice companies worldwide. Additionally, its development is assisted by the work of open-source volunteers. Moreover, the Moodle platform is popular. It is often referred to as one of the Big Four – Instructure Canvas, Blackboard Learn, D2L Brightspace, and Moodle. The top four LMSs share 95% of the worldwide market.

The theoretical justification of *Lithuanian Language Home* is based on two models: Bloom's taxonomy and Paul Nation's four strands of language teaching. The biggest part of the time while learning a new language is spent on remembering new words and grammar. While using the platform, students could work on the basic skills such as remembering and understanding and spend as much time on them as they require individually. By using the platform, they will later build on top of other skills such as applying the language, analysing it, evaluating and creating [Anderson, Krathwohl 2001: 38]. These are the skills which could be built in a bigger community, among others or with the help of the lecturer. The opportunities for learning the language can be usefully divided into four strands: meaning-focused input, meaning-focused output, language-focused learning, and fluency development. These are called strands because they can be seen as long continuous sets of learning conditions that run through the whole language course. Every activity in a language course fits into one of these strands. In a well-balanced course, roughly equal amounts of time can be given to each of the four strands. The four strands of language teaching perspective offer multimodal resources to both students and teachers by combining texts, audios, visuals [Nation, Yamamoto 2012: 169–173]. Moreover, it complements Lithuanian language courses inside and outside the classroom, gives the opportunity to flip some elements of the classroom, provides more time on meaning-focused output and fluency development as well as gives more time for supported cognitively heavy tasks during the lesson.

The platform for learning Lithuanian language and culture consists of two great parts: language learning and culture. **The language learning part** is designed for anyone who has decided to learn Lithuanian. This part is written only in Lithuanian. The language learning part is for those who are starting to learn Lithuanian and want to reach the level of proficiency at the A1 level. The language learning part consists of ten chapters focusing on different topics. The topics (1. *Hello!* 2. *Are you a student? Do you study?* 3. *Where do you live? Where do you work?* 4. *Where is a library? Where is a students' café?* 5. *When do we meet?* 6. *Having lunch.* 7. *Going to a grocery store.* 8. *Going to a supermarket or a market.* 9. *Have a nice weekend!* 10. *Where have you been?*) present daily situations faced upon arrival in an unfamiliar country. The key criterion determining the choice of these particular 10 topics was the aim to develop level A1 communicative competence in the Lithuanian language in the sociocultural context of Lithuania. A communicative intention serves as a pretext for learning particular vocabulary and grammar and addressing certain sociocultural aspects [Stumbrienė 2022: 52]. Training material was prepared in line with the *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment* [CEFR 2008].

Each section consists of tasks in all language areas: listening, reading, writing, grammar and vocabulary. Each section comprises at least twenty different tasks, which are supplemented with audio, video and various fascinating visualisations, as well as interactive maps. Students will be able to study and perform all tasks online and listen to the recordings that will explain certain linguistic and cultural situations in Lithuania. Besides, stu-

dents will be able to monitor and track their progress, to repeat tasks and to consolidate their knowledge. A map of the student's knowledge is completed after a certain number of lessons demonstrating what he or she knows and what he or she does not know; the pieces of knowledge, which should be further repeated, are arranged in the order of priority. After each exercise is performed, the student has the opportunity to check the answers – the correct and incorrect ones. The teacher can track the student's progress by seeing the exercises performed and the results, gaps and progress. There is an opportunity to differentiate and individualise the learning process.

The training material is prepared taking into account the following conditions: 1. The training material must help the student to develop. 2. The training material must encourage the use of different ways of teaching languages. 3. The training material must be suitable for independent studies and self-assessment. During the online learning phase, learners can fulfil their learning needs and complete the level at the self-determined time and therefore independently of the teacher. Learning is integrated into everyday life. Furthermore, students can work to improve their individual strengths while also addressing any areas of weakness. It is left for them to decide which learning speed they would like to follow and how intensively they practise certain areas. The medial conditioning has further advantages: it awakens and stimulates a certain sensation. Every student learns differently depending on his or her individual learning style. Some learners, for example, are more able to learn through auditory stimulation, whereas others, who prefer a visual learning style, are better at learning through pictures or through combination of sound and pictures.

Based on the functional grammar of the Lithuanian language, a communicative teaching method was chosen on the platform. By developing communicative skills, the contextuality of the Lithuanian language, the connections between grammatical forms and grammatical processes are mastered better compared to exclusive orientation towards individual rules and the unconscious repetition of grammatical constructions [Buivydienė, Žukienė 2007: 30]. For ten lessons, the necessary grammar is selected; each lesson contains certain functionally based grammar topics; various grammatical categories are introduced, but they are selected reasonably, in harmony with communicative intentions and texts (dialogues, monologues). Such grammar and vocabulary are selected which are essential for expressing one or another communicative intention [Stumbrienė 2022: 45]. Grammatical categories are presented by the method of stimulating communication, the aim of which is to develop the student's skills of effective communication in real-life situations [Watkins 2005: 10; Ramonienė 2022: 85]. Communicative goals for the intended lessons are selected taking into account the presentation of a particular topic of the lesson, comments, sociocultural context, language culture and etiquette. The speakers of other languages need to learn/understand new cultural phenomena emerging through new words or related to new linguistic situations (e.g., etiquette). In other words, the learner's competence enabling him or her to feel comfortably in a foreign society is being shaped [Leonavičienė, Saliene 2017: 77]. Thematic groups of the most commonly used words were identified and selected based on A1 language level description [Stumbrienė 2016]. It was also decided to compile a dictionary of several languages: Lithuanian, English, German, and Swedish.

Each lesson is composed primarily by thinking about communicative intentions and very carefully selecting vocabulary and grammar. Many different types of tasks help to pick up new material, whereas pre-recorded dialogues help to understand spoken language.

Based on the functional grammar of the Lithuanian language, the necessary grammar was selected for ten lessons. The platform relies on the concentric learning process – it moves from easier to more complex knowledge with the constant expansion of grammar, vocabulary and a list of communicative intentions. The uniqueness of the platform: vocabulary, grammar and communicative intentions are served in a concentric, spiral and linear way. Concentricity is understood as the presentation of new material on the basis of already existing knowledge. Spiral one is understood as the presentation of new material in accordance with the intended material for each lesson. Linear one is understood as the sequential growth of the systematic principle of grammar.

The types of exercises are selected according to the needs of the students who study in large multicultural groups. The tasks are selected based on the recommendations of the methodology of communicative language teaching. Tasks are realistic, clear, and easy to perform. The assignments are designed with students' daily linguistic needs in mind. Such types of tasks make it faster and easier to memorise new words, understand and note grammar topics. The tasks with audio recordings are necessary for understanding listening. The tasks are presented in a progressive order of difficulty; it is recommended to perform them in a sequence. Vocabulary tasks are followed by the grammar ones. Every lesson also includes revision activities. The assignments were tested with different groups of students in various courses, both in-person and teaching remotely.

The tasks of each lesson include: active monitoring, focused listening, reading authentic texts and stimulating exercises. Based on the chosen communicative concept of teaching, the following types of exercises are proposed: 1) recognition (attention is paid to the forms being taught – students attempt to recognise them in different contexts); 2) controlled repetition (students compose forms according to very clear examples); 3) repetition by conveying information (the activity is controlled – students can select words from a limited range); 4) controlled practising by conveying information (students compose sentences using examples but select vocabulary at their discretion). The above exercises encourage real-life communication under natural circumstances.

The lessons on the platform are designed in a flexible manner allowing three main ways to use them. One way is that teachers can integrate the lessons in their teaching activities, i.e., exercises can be conducted during classes or used as homework to consolidate what the students have learned in class. Another way is that learners can use the platform for self-study. In that scenario, learners are going through all the lessons. In this manner, students can develop some basic proficiency. Yet, it has to be emphasised that in this way oral fluency development is less focused and students will need additional support to develop their oral fluency in Lithuanian through interaction with other speakers, e.g., with tandem partners who can connect via the platform. The third option is to use the material in a flipped-classroom approach, i.e., students are engaging with the material prior to the class, learning the vocabulary and grammar of the lesson. In that way, students come with prior knowledge to the class and in-class time can be used more efficiently, tailoring the in-class lessons to the specific needs of the students. Difficulties with certain exercises that could be identified can be taken up in class. Furthermore, this approach can also be useful to increase the in-class time for oral fluency development, especially in larger classes, since most of the time would be devoted to explaining grammar and doing grammar exercises is free now, since students have engaged in these activities beforehand.

The culture part of the platform – **cultural module** – can be used as an independent learning tool – in the field of culture and local history, or as an integral part of Lithuanian language learning. There is an opportunity to include a wide cultural, historical, ethnographic, folkloric and social context in the learning process. For this, we can use a wide variety of resources – texts, movies, music, theatre performances, television, press, social media and more. Those things are 1) enriching the content of the platform and learning materials as well as 2) forming an essential part of the acquisition of Lithuanian and intercultural education. Teaching methods include reading, listening, watching, singing, games, quizzes, project work, etc.

The concept of the Lithuanian culture course consists of twelve themes: 1) colours, tastes, sounds, smells, and tactile sensations of Lithuania; 2) heritage sites and mobility in Lithuania; 3) ecology and sustainable development; 4) folk culture; 5) multiculturalism in Lithuania in the past and today; 6) excavation and building of burial mounds – archaeology and primary sources of Lithuania; 7) Lithuanian fairy tales and legends; 8) language as an identity; 9) witches and magic; 10) feminism; 11) art development; 12) amateur creativity. The teacher can refer to the materials contained in the cultural platform to illustrate individual language lessons, construct tasks for students based on the cultural material, and point to cultural phenomena that can become an incentive and motivation to learn the language. To sum up, the platform provides a flexible setting from which different types of learning and teaching approaches can benefit.

Conclusions

1. By increasing digital learning opportunities of Lithuanian language and culture, Higher Educational Institutions strengthen their capacity to educate and raise self-aware, multicultural and tolerant generations.
2. The use of information technology for teaching Lithuanian as a foreign language contributes to the learners' knowledge improvement, encourages the use of different ways of language teaching and learning, creates opportunities to study and assess one's skills and knowledge independently.
3. The advantages of computer-based language learning: the use of multiple media for the presentation of training material and the opportunity for students to model the training material independently in different ways. Such a way of learning is available to anyone who wishes to learn Lithuanian.
4. The online learning platform *Lithuanian Language Home* is a modern, effective and flexible alternative to the traditional in-class learning and an extra tool contributing to learning effectiveness.
5. This tool is an integral part of the process of strengthening the dissemination of Lithuanian culture in multilingual Europe. The aim of such tools is not only language teaching but also the introduction of the real environment and lifestyle of the people speaking a certain language as their mother tongue.
6. Students who decide to use the opportunities provided by the platform *Lithuanian Language Home* will be able not only to study and perform all tasks online, in an attractive form, but also to listen to the recordings that will explain certain linguistic and cultural situations in Lithuania.

LITERATURE

- Anderson, L. W., Krathwohl, D. R. *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longmen, 2001.
- Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment* (CERF). Available: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>
- Buivydiene, V., Žukienė, R. Komunikacinės metodikos taikymas mokant(is) lietuvių kalbos kaip svetimšios. *Santalka. Filologija*, 15 (4). Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2007, p. 23–30.
- Leonavičienė, V., Saliene, V. Inovatyvūs kalbų mokymo(si) metodai šiuolaikiniame ugdymo kontekste. *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika*, 15 (1). Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2013, p. 139–143.
- Leonavičienė V., Saliene V. Mokinių žodyno ugdymas: mąstymo ir sociokultūrinio konteksto svarba. *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika*, 19 (1). Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2017, p. 70–80.
- Nation, P., Yamamoto, A. Applying the Four Strands to Language Learning. *International Journal of Innovation in English Language Teaching*, 1 (2). Nova Science Publishers, 2012, p. 167–181.
- Ramoniene, M. Produkcinių gebėjimų ugdymas. *Lietuvių kalbos kaip svetimšios mokymas. Keletas metodikos klausimų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022, p. 82–103.
- Stumbrienė, V. *Lūžis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
- Stumbrienė, V. Pradedančiųjų mokymas. *Lietuvių kalbos kaip svetimšios mokymas. Keletas metodikos klausimų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022, p. 31–81.
- Vaišnienė, D., Zabarskaitė, J. *The Lithuanian Language in the Digital Age*. Vilnius: Springer, 2012.
- Žukienė, R. Informacinių technologijų panaudojimas mokant VGTU studentus užsieniečius lietuvių kalbos kaip svetimšios. *Santalka. Filologija*, 19 (1). Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2011, p. 108–116.
- Watkins, P. *Learning to Teach English*. England: Delta publishing, 2005.

Jana BUTANE-ZARJUTA

(Daugavpils Universitāte)

Neoficiālo personvārdu nostādnes mūsdienu socioonomastikā: teorētisks ieskats terminu interpretācijā

Summary

Principles of informal personal names in modern socio-onomastics: theoretical insight into the interpretation of terms

The analysis of a language unit is hardly possible without a preestablished classification. It mostly depends on the functionality of the linguistic empirical material to be analysed and the functionality of anthroponyms in a specific environment. The aim of the study is to briefly discuss the differentiation of the segments of informal anthroponyms in the theory of modern socio-onomastics.

What is important is the context in which the form of the nomination is actualized: it can be a special, occasional form of an informal personal name or a stable lexicographic material. Research depends on how the category of anthroponyms is understood – in a narrower or a wider sense. Any category of anthroponyms is a promising field of research that opens up a broader view of socio-onomastics as a whole. Informal anthroponyms (nicknames, hypocoristic, variations of personal names) are used in oral communication. There is a number of views in modern anthroponymy as to which categories of nonofficial nomination are considered to be nicknames, hypocorisms, variations in personal names, etc. The study discussed both the common and the different views.

Key words: *socio-onomastic, anthroponimic, nickname, hypocoristic, variations of personal name*

*

Nominācijas kategorijās, kas ir personas identifikācijas līdzekļi, tiek nošķirti oficiālie un neoficiālie antroponīmi. Pētījuma mērķis ir konspektīvi apzināt neoficiālās antroponīmijas segmentu diferenciaciju mūsdienu socioonomastikas teorētiskajās nostādnēs.

Neoficiālie antroponīmi ir multifunkcionāli – saziņā veic nominatīvi komunikatīvo, identificējošo, raksturojošo, sociāli diferencējošo, ekspresīvi vērtējošo funkciju. Neoficiālais antroponīms vienmēr ir sociāli marķēts, ko nosaka saziņas dalībnieku – gan izvēlēta antroponīma adresāta, gan adresanta – subjektīvie faktori. Būtisks ir konteksts, kurā nominācijas veids realizējas, – tā var būt personvārda īpaša, okazionāla forma un stabils leksikogrāfisks materiāls. Pastāv individuāls saziņas partneru savstarpējo attiecību, runas situāciju vērtējums, kur varētu būt vērojamas svārstības, „[...] kad analogiskas situācijas viens runātājs var uzlūkot par oficiālām, otrs – par neoficiālām (neitrālām), t. i., tādām, kurās komunikācijai var izmantot ikdienas runu” [Bušs 1984: 23], tostarp attiecīgā runas stila valodas izteiksmes līdzekļus un derivatīvās iespējas. Viens no teorētiskās antroponīmijas sarežģītākajiem jautājumiem ir nepastāvīga neoficiālās antroponīmijas jēdzienu nošķiršana.

Pētījumos par neoficiāliem antroponīmiem sastopami vairāki jēdzieni, kas apzīmē personvārda pārveidojumu: hipokoristika, hipokoristisks vārds, hipokoristiska personvārda forma; personvārda neregulāra deminutīvforma, personvārda pamazināmā forma; ikdienā lietojamā priekšvārda forma, sarunvalodas forma, sarunvalodas un izloksnes

variants; asociatīvā iesauka, iesauka, transonomastiska iesauka, antroponīmiska iesauka, hipokoristiska iesauka; neoficiāla personvārda forma, neoficiāls antroponīms; personvārda pārveidojums, personvārda asociatīvs pārveidojums, personvārda leksisks pārveidojums; ar personvārdu asociatīvi saistīta apelatīva variācija.

Hipokoristika valodniecības terminoloģijā tiek definēta kā „personvārda (parasti priekšvārda) saīsināta vai citādi pārveidota neoficiāla forma. Par hipokoristiskiem vārdiem neuzskata personvārdu deminutīvus” [VPSV 2007: 144]. ICOS¹ Terminoloģijas grupa hipokoristiku skaidro kā no personvārda morfoloģiski darinātu neoficiālu ekspresīvu formu. Pēc onomastu teorētiskajiem pētījumiem, hipokoristikas termins apzīmē priekšvārdu saīsinātu un familiāru formu kopēju nosaukumu. Ikdienas saziņā, tiek lietoti gan ekspresīvi konotatīvi priekšvārdu reducējumi, gan reducējumu neitrālas formas. Taču šis dalījums ir nosacīts, jo hipokoristiku vērtējošo konotāciju ir iespējams noteikt lielākoties tikai runas kontekstā, sinhronā fiksējumā: „[...] senseņā, visā pasaulē pazīstamā tradīcija atvasināt no personvārdiem t. s. hipokoristiskās formas, kas pauž sirsniību un citas emocijas pret vārda nesēju.” [Strelēvica-Ošiņa 2018: 300]

Priekšvārdu īpatni reducētas formas ir senākais nominācijas veids, tie minami līdzās iesaukām kā oficiālā priekšvārda aizstājēji, fiksēti vēsturiskos dokumentos. Plašākā kontekstā šīs antroponīmijas kategorijas izpratne nav viennozīmīga: „Sakari starp hipokoristiku un personvārda deminutīvu baltu onomastikā vēl nav pilnīgi definēti. Lai arī deminutīvi parasti netiek uzskatīti par hipokoristiskiem vārdiem, tomēr hipokoristiska vārda definīcija [...], kā arī ilustrējoši piemēri [...] ir uztverami samērā pretrunīgi. Arī Starptautiskās onomastikas padomes [...] izstrādātajā terminu vārdnīcā hipokoristika tiek skaidrota tikai kā „sarunvalodā lietojams, parasti neoficiāls, vārds; mīļvārds vai iesauka [...] neoficiāla ekspresīva vārda forma, kas morfoloģiski darināta no personvārda [...]. Tomēr neviena no minētajām hipokoristikas definīcijām nesniedz skaidru atbildi par hipokoristiku un personvārdu deminutīvo formu attieksmēm. Acīmredzot jāuzskata, ka, lai arī deminutīvi nav iekļaujami hipokoristiku kategorijā, tomēr ir vairāki neskaidri robežgadījumi.” [Balode 2018: 197]

Neoficiālo personvārdu kategorijās raksturīgākā ir iesauka. Mūsdienās iesauka saglabājusi savu funkciju līdzās oficiālajiem personvārdu nominācijas veidiem – individuālajam priekšvārdam un uzvārdam. Līdzīgi iepriekš teiktajam, antroponīmikā pastāv vairāki viedokļi, kādas neoficiālās nominācijas kategorijas uzskatīt par iesaukām: papildu raksturojošs personas neoficiāls vārds; neoficiāls vārds, kas apzīmē kādu personas īpatnību. Individuālo vārdu vai uzvārdu saīsinājums parasti netiek uzskatīts par iesauku. Vērojami atšķirīgi priekšstati par iesaukas izpratnes interpretāciju: vienojoša pazīme ir neoficiālums, pretstats oficiālajiem personvārdiem; iesauka ir raksturojošs antroponīms – motivējošs vērtējošs marķieris. Nav vienprātības jautājumā, vai personvārda dažādās formas var uzskatīt par iesaukām. Socioonomastikas pētījumos apsauka tiek izdalīta kā papildu nominācijas kategorija ar diferencētām funkcijām un pielietojuma mērķi – apsaukt nenozīmē nosaukt un raksturot.

Personvārdu neoficiālie pārveidojumi tiek sistematizēti dažādi – kā derivatīvas variācijas, iesaukas, hipokoristikas, okazionālas vārdformas; vienojoša pazīme – neoficiāluma kategorija un pretstats oficiālajiem personvārdiem. Onomaste A. Superanska norāda, ka personvārda funkcionalitātes oficiāluma un neoficiāluma kritērijs nav galvenais:

1 Starptautiskā onomastikas zinātņu komisija – *International Council of Onomastic Sciences*.

oficiālos dokumentos var iekļūt arī personvārda varianti, tas ir gadījuma kritērijs, ne lingvistisks. Precīzāk ir runāt par personvārdu pilnām formām, reducētām formām un atvasinātām formām ar afiksiem, kas derivātam piešķir subjektīvu nozīmi, konotāciju [Superanskaja 2010]. Personas priekšvārdu atvasinājumi senāk veica juridisku (tāad oficiālā antroponīma) funkciju [piem., Dunkling 1993] – priekšvārda forma kalpoja kā personas identifikācija.

Konspektīvi izvērtējot apzinātos teorētiskos avotus un paustās dažādās nostādnēs, jāsecina, ka vienotas neoficiālo antroponīmu klasifikācijas nav. Pētījumi ir atkarīgi no tā, kā tiek izprasta antroponīmu kategorija – šaurākā vai plašākā nozīmē: „Kad priekšvārdu uzskatīt par pilnu vārdu, kad – hipokoristiku, kad – citādu saīsinājumu? [...] Kaut cik pilnīgāka priekšvārdu iespējamo variantu revīzija un klasifikācija latviešu valodniecībā pagaidām nav veikta, līdz ar to nav iespējama korekta to klasifikācija.” [Leikuma 2008: 65]

Jebkura antroponīmijas kategorija ir perspektīva izpētes joma, kas paver plašāku skatījumu uz socioonomastiku kopumā. Neoficiālie antroponīmi (iesaukas, hipokoristikas, personvārdu variācijas) funkcionē mūsdienu mutvārdu komunikācijā. Visiem neoficiālās antroponīmijas veidiem piemīt raksturojoša, vērtējoša un diferencējoša funkcija. Neoficiālos antroponīmus vieno komunikatīvais mērķis – antroponīma adresātu pirmām kārtām nosaukt attiecīgā saziņas situācijā un raksturot, caur izvēlēto antroponīmu paužot emocionāli vērtējošo attieksmi.

LITERATŪRA

- Balode, L. Deminutīvi patstāvīgu personvārdu funkcijā. *Onomastica Lettica*. 5. laidiens. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 195.–209. lpp.
- Bušs, O. Ikdienas runas specifika un tās pētīšana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 19. sēj. Rīga: Avots, 1984, 22.–34. lpp.
- Dunkling, L. *The Guinness Book of Names*. London: Guinness Publishing, 1993.
- ICOS: List of Key Onomastic Terms – *List of Key Onomastic Terms*. 1993. Available: <https://icosweb.net/>
- Leikuma, L. Sibīrijas latgaliešu personvārdi laika griežos. *Valodniecība, latvistika: Latvijas Universitātes raksti*. 728. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 43.–80. lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, D. Personvārdi latviešu sabiedrībā: pārpratumi, emocijas un ētika. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti. Sociolinguistic Aspects of National Identity*. Zin. red. Ina Druviete. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 297.–317. lpp.
- Superanskaja, A. V. *Slovar' narodnyh form russkih imjon*. Moskva: Knizhnyj dom LIBROKOM, 2010.
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. O. Bušs, D. Joma, A. Kalnača, I. Lokmane, D. Markus, I. Pūtele. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Ina DRUVIETE

(Latvijas Universitāte)

Valodu kontakti globalizācijas apstākļos: jaunu jēdzienu un terminu aktualizēšana latviešu valodā un valodniecībā¹

Summary

Language contacts in the era of globalization: new concepts and terms in the Latvian language and linguistics

In today's increasingly interconnected world, linguistic diversity has acquired a new dimension, with multiple languages coexisting and intersecting in unprecedented ways. This has significant implications for language use, identity, and communication, as well as presenting new challenges for researchers in the field of sociolinguistics, particularly in the realm of language policy. This article explores the intricate and dynamic linguistic landscape of the modern world by examining the concepts like superdiversity, heteroglossy, and translanguaging, as well as the necessity to define the respective terms and to develop relevant terminological system in the Latvian language. By doing so, it highlights the importance of comprehending and embracing linguistic diversity for effective communication and social interaction.

The article also analyses how these concepts challenge conventional views of language and linguistic identity, and discusses their implications for communication and social interaction. Consequently, it is necessary to adopt a new approach to describe and evaluate these processes in Latvia, taking into account current migration patterns at the societal, social group, and individual levels. The article delves into some concepts related to linguistic diversity and individual multilingualism, their understanding, and their usage in connection with the language situation in Latvia, as well as the representation of terms in Latvian. Latvian language studies are part of the global linguistic context, which is constantly evolving and changing. The traditional concepts and terms in Latvian linguistics are insufficient for the analysis of modern language use, therefore the development of new terminology is necessary.

Key words: *multilingualism, language contacts, superdiversity, translanguaging, code-switching*

*

Ievads

Latviešu valodniecībā valodu kontaktu izraisīto valodas pārmaiņu izpētei veltīti daudzi pētījumi jau kopš 19. gadsimta beigām, visvairāk pievēršoties leksikas vēsturiskajai mainībai (pētījumu apkopojumu sk. Bušs 2013); plaša valodu kontaktu ietekmes analīze un to izpētes metodoloģija atrodama kolektīvajā monogrāfijā "Kultūru migrācija" [Rožkalne (atb. red.) 2019]. Intralingvāli vērstajā pieejā valodu saskares problemātika lielākoties tiek skatīta saistībā ar tās ietekmi uz latviešu valodu dažādos līmeņos, nereti valodas kultūras aspektā, mazāk vērības veltot valodu koeksistencei un tās izpausmēm sabiedrības

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai" projekta "Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība" (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

līmenī. Valodu kontaktu analīzē biežāk izmantotie tradicionālie termini ir *valodu saskare*, *interference*, *adstrāts*, *substrāts*, *superstrāts*, *aizguvums*, *instrāts*, *internacionālisms*, *svešvārds*, *somugrisms*, *slāvisms*, *koda maiņa*, *lingua franca*, *inkrustācija* u.tml. [sal. Blinkena 1989; Skujiņa (red.) 2007; Šaudiņa 2022]. Savukārt valodas situācijas un individuāla valodas lietojuma sociolingvistiskā analīzē valodniecībā par ierastiem jau kļuvuši tādi termini kā *bilingvisms*, *multilingvisms* (arī mazāk ieteicamie to analogi kā *divvalodība*, *daudzvalodība*), tos attiecinot uz valodu lietojumu gan indivīda, gan sabiedrības vai noteiktas sociālas grupas līmenī [Baltiņš, Druvieta 2017]. Arī pierastais termins *multilingvisms* tiek izprasts dažādi. Latvijā kopš 20. gadsimta sākuma līdz ar Kolina Beikera fundamentālā darba [Beikers 2002] plašo citējamību tas tiek attiecināts gan uz indivīda, gan sabiedrības līmeni (sal. *individuālais bilingvisms* un *kolektīvais bilingvisms*). Eiropas Padome ir rekomendējusi šķirt vairāku valodu lietojumu sabiedrības un indivīda līmenī, beidzamo apzīmējot ar terminu *plurilingvisms* [CEFR 2001], kas gan nav plaši lietots.

Beidzamajos gados aizvien vairāk tiek analizēts valodu vai to paveidu secīgs lietojums (*code-switching*), kura apzīmēšanai sāk nostiprināties termins *koda maiņa* (“..koda maiņa – pāreja (pārslēgšanās) no vienas valodas uz otru, no viena valodas paveida uz otru – nav nekas cits kā valodu vai valodu paveidu lietotāju reakcija uz runas akta sociālo situāciju” [Šaudiņa 2022: 16]). Lietuvas pētnieces, rakstot angļu valodā, izmanto terminu *polylingualism* (“citas valodas elements, kas iekļauts pamatvalodā”) un šķir to no termina *mixed speech* (“citas valodas resursi, kas iekļauti pamatvalodā”) [Gabrēnaitē, Birzietienē 2022: 13].

Tāpat mūsdienīgai valodas lietojuma analīzei ar latviešu valodniecībā ierastajiem jēdzieniem un terminiem nepietiek. Latviešu valodas pētījumi iekļaujas globālajā valodniecības kontekstā, kas nepārtraukti attīstās un mainās. Mūsdienu pasaulē etnosu un valodu savstarpējās attiecības ir ieguvušas jaunu dimensiju, vairākām valodām pastāvot vienā fiziskā, ekonomiskā un kultūras telpā, un to mijiedarbība izpaužas vēl nebijušā veidā. Valodu daudzveidība un to savstarpējās mijiedarbības pētījumi pašlaik ir ļoti populārs izpētes temats vai visās valstīs, jo valodu kontakti iezīmē arvien sarežģītāku parādību kopumu, kas ietekmē, rada un arī nosaka jaunus modeļus un pieejas arī integrācijas un valodas politikas, arī tās (intra)lingvistiskā virziena, īstenošanā. Lingvistiskā daudzveidība nav jauns pētījumu objekts sociolingvistikā, taču jaunās sabiedrības daudzveidības savstarpēji kompleksī saistītās parādības nereti nav iespējams ievietot “*iepriekš noderīgajos un labi izstrādātajos sabiedrības funkcionēšanas mehānismos arī lingvistiskā aspektā*” [Kļava 2018: 24]. Tāpēc starptautiskajā apritē ir ienākuši vairāki jauni jēdzieni, kas var tikt arī traktēti kā izaicinājums tradicionālajiem uzskatiem par valodas lomu identitātē, valodas politiku, komunikāciju un sociālo mijiedarbību. Kā norāda Sanita Martena, “*strukturālo paradigmu nomaiņījusi poststrukturālā paradigma arī šī temata izpētē, ne tik kritiski vērtējot vairāku valodu struktūru sapludināšanu (jaukšanu), bet aplūkojot indivīda spēju variēt savu lingvistisko repertuāru vienas runas situācijas laikā, pārslēdzoties no vienas valodas vai valodas paveida uz citu*” [Martena 2023]. Šīs parādības tiek analizētas ne tikai lingvistiski vai sociolingvistiski, bet arī no vēsturnieka, sociologa, psihologa, filozofa un daudzu citu nozaru skatpunkta. Tādēļ vienota jēdzienu izpratne jāveido kopīgi, jo “*akadēmisko pētījumu jomā pamatjēdzienu precīza izmantošana kļūst par neatsveramu nosacījumu, ja pētnieciskais darbs pārklāj vairākas nozares*” [Kūlis 2019: 10].

Vairums jauno jēdzienu starptautiskajā aprītē ienākuši ar angļu valodas starpniecību, un nebūt nepastāv konsenss gan par to saturu, gan termina definīciju. Fransuā Grens dažus no tiem (kā *superdiversity*, *linguaging*, *commodification*) pamatoti nosauc par “modīgiem terminiem” (*fashionable terms*) un nenoliedz zināmu skepsi par to pārāk plašo popularitāti [Grin 2018: 148]. Latvijā līdz ar to jāmeklē jauna pieeja šo procesu aprakstīšanai un vērtēšanai gan sabiedrības, gan sociālo grupu, gan indivīdu līmenī – ņemot vērā arī pašreiz aktuālos migrācijas procesus. Turklāt jāņem vērā ne tikai nepieciešamība vienoties par jēdziena saturu, bet arī par terminu tā apzīmēšanai latviešu valodā. Šajā rakstā aplūkoti daži ar valodu daudzveidību un indivīda multilingvismu saistīti jēdzieni – to izpratne un lietojums saistībā ar valodas situāciju Latvijā, kā arī terminu atveide latviešu valodā.

Superdiversitāte

Superdiversitāte (*superdiversity*) ir jēdziens, ko lieto, lai raksturotu valodu un kultūru daudzveidību vienas kopienas vai sabiedrības ietvaros. Visbiežāk tas tiek attiecināts uz pilsētvidi, kur pastāv regulāri kontakti starp dažādu valodu un kultūru pārstāvjiem. Superdiversitātes fenomena atzišana savā ziņā ir izaicinājums tradicionālajai pieejai, kas nespēj aptvert visas kontaktu un komunikācijas izpausmes modernajā sabiedrībā, īpaši izglītības un starpkultūru saskarsmes jomā. Šis jēdziens kļuva populārs, pateicoties 2006. un 2007. gadā publicētajam Stīvena Vertoveka (*Vertovec*) pētījumam, kurā viņš aprakstījis globālās migrācijas ietekmi uz sabiedrību Lielbritānijā [Vertovec 2007]. Termins *superdiversitāte* tiek lietots dažādu jaunu un kompleksu sabiedrības dzīves parādību raksturošanai visā pasaulē ne tikai socioloģijā, bet arī citās pētniecības jomās, tostarp sociolingvistikā.

Šī pieeja lielā mērā kļuva populāra migrācijas procesu dēļ. Tā sauktajai “jaunajai migrācijai” raksturīgas īpašas iezīmes, kas to atšķir no iepriekšējos vēstures posmos pieredzētās: masu imigrācija no dažādām valstīm rada vairāk sociālu un kultūras atšķirību mītnes zemē, migrācija notiek pa daudzveidīgiem migrācijas kanāliem, kas izraisa lielāku noslāņošanos pašā migrantu kopienā; kopienas un indivīdi, pateicoties mūsdienu tehnoloģijām, uztur daudz intensīvākus sakarus ar savu izcelsmes valsti un kopienas pārstāvjiem citur pasaulē, ir mainījies multilingvisma tips un attieksme pret multilingvismu [Capstick 2020].

Fransuā Grens atzīst, ka pēc būtības “superdiversitātes” fenomens nav jauns, tikai, salīdzinot ar pagājušajiem gadsimtiem, pašlaik tas vairāk saistās ar migrācijas ceļā radušos valodu daudzveidību pilsētvidē, piezīmējot, ka “*problēma nav tik daudz paša termina izveidē Vertoveka analīzes kontekstā, cik pārlieku plašajā tā lietojumā citu autoru darbos*” [Grin 2018: 253]. Tādēļ pastāv risks, ka tā saturs kļūs pārāk izplūdis, kas neatbilst principam, ka zinātniskajā analīzē jādarbojas ar skaidri definētiem un verificējamiem konceptiem. Tomēr, ņemot vērā šī termina izmantošanas biežumu zinātniskajā literatūrā angļu valodā un citās valodās (sal. vācu *Superdiversität*, franču *superdiversité*, spāņu *superdiversidad*), būtu vēlams vienoties par tā atveidi latviešu valodā.

Gunta Kļava, analizējot migrācijas sociolingvistiskos aspektus Latvijā, attiecīgo terminu atveidojusi kā *superdiversitāte*: “*Superdiversitātes izpratnē šī mūsdienās aktuālā cilvēku migrācijas radītā situācija tiek skatīta plašāk – ierastais fokuss no valodas un etniskās piederības saistības ar ģeogrāfiskās lokācijas vietu, kas pamato etnolingvistisku kopienas noslēgtu grupu skatījumu un daudzveidības, arī lingvistiskās, izpratni noslēgtu*

etnolingvistisku kopienu kontekstā, tiek pārvirzīts un paplašināts līdz sarežģītākiem savstarpējās mijiedarbības veidiem un mainīgajiem” [Kļava 2018: 69–70]. Termins *superdiversitāte* lietots arī kolektīvajā monogrāfijā “Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse” [Druviete 2021: 88]. Mārtiņš Kaprāns savā monogrāfijā ir lietojis terminu *superdaudzveidība*: “Imigrācijas radīto realitāti Stīvens Vertovecs (*Vertovec*) sauc par *superdaudzveidību* (*superdiversity*), ar to saprotot dinamiskos apstākļus, kādos Lielbritānijā dzīvo jaunas, nelielas, izkļiedētas, dažādu izcelsmju, transnacionāli saistītas, sociālekonomiski diferencētas un tiesiski stratificētas imigrantu kopienas” [Kaprāns 2023: 9]. Mākslīgā intelekta piedāvātajā “Vikipēdijas” tulkojumā no angļu valodas atrodami varianti *superdažādība* un *superdaudzveidība*. Tomēr, ņemot vērā termina pirmajā daļā praktiski neaizstājamo komponentu *super-*, ieteicamākais termins latviešu valodā būtu *superdiversitāte*.

Translingvisms? Kodu variēšana?

Koncepts, kas angļu valodā tiek apzīmēts ar terminiem *translanguaging*, *linguaging*, *translingualism* u.c., lietīšajā valodniecībā kļuvis populārs beidzamajā desmitgadē. Tas ir saistīts ar *superdiversitātes* konceptu, bet nav ar to identisks. *Superdiversitāte* attiecas uz pieaugošu valodu un kultūru daudzveidību vienas kopienas vai sabiedrības ietvaros, bet aplūkojamais termins (raksta vajadzībām pagaidām to atveidosim kā *translingvisms*) – uz vairāku valodu vai to variantu lietošanu vienotā kontekstā. *Translingvisms* *superdiversitātes* ietvaros nodrošina komunikācijas efektivitāti. Tomēr indivīda līmenī var pastāvēt *translingvisms* bez *superdiversitātes* vides, kā arī *superdiversitātes* vidē var neattīstīties individuālais *translingvisms*.

Radikālajā izpratnē *translingvisma* koncepts ietver atteikšanos no definētu valodu jēdziena un valodas traktē kā noteiktus sociāli konstruētus kodus, kuru robežas nosaka varas attiecības starp sociālām (visbiežāk rasu) grupām. Daži pētnieki *translingvismu* traktē kā politiskās cīņas ieroci, ar ko lauzt “koloniālo varas matricu”, kas ļauj kontrolēt ne tikai resursus, bet arī pasaules uzskatu [Mignolo, Walsch 2018], tāpēc tā lietojumā parādās noteikta politiska dimensija, nereti pat iekļaujoties zināmās “vokisma” ideoloģijas ietvaros. Džefs Maksvons gan uzsver, ka “*politiska valodu nosaukumu lietošana būtu jānošķir no valodu dažādības pētījumos izmantotās sociālās un struktūras idealizācijas*” [McSwan 2017: 167]. F. Grens uzskata, ka tieši apgalvojums par valodām kā nebūtiskām un mākslīgām konstrukcijām izraisa visvairāk bažu [Grin 2018: 255] un ka “*reālo valodu noliegšana ne tuvu nav drosmīgs progresīvs žests, bet var kļūt par regresīvu un objektīvi imperiālistisku soli*” [Turpat, 259].

Translingvisms nereti tiek uztverts kā jumta termins, lai norādītu dažādās izpausmes spējai izmantot vairākas valodas (arī valodas variantus) viena teksta (runas fakta, diskursa nogriežņa u.tml.) ietvaros. Ar to apzīmē visiem cilvēkiem kopīgo spēju lietot valodu nozīmes izteikšanai un ideju pārnesei. Sociolingvista un antropologa Maikla Silversteina traktējumā ar šo terminu apraksta aktīvu procesu, kas nodrošina valodas radošu un dinamisku lietojumu nozīmes konstruēšanai un pārnesei. Saskaņā ar viņa teoriju nozīmes izteikšanā netiek izmantoti tikai esošie vārdi un frāzes, bet valodošana ir nepārtraukts nozīmes ģenerēšanas process [Silverstein 2019].

Tas saistāms gan ar individuālo multilingvismu (valodu prasmi, kas dod iespēju elastīgam valodu lietojumam), gan koda maiņu un var tikt attiecināts uz indivīda, sociālu grupu vai visas sabiedrības komunikāciju. Tiek uzskatīts, ka šī parādība ļauj nolīdzināt

valodu un kultūru atšķirības un atvieglot saziņu. Spontāna pāreja no vienas valodas otrā ir raksturīga bilingvāliem runātājiem un netiek saistīta ar nepietiekamu kādas valodas kompetenci, tieši otrādi – ar kompetenci vairāk nekā vienā valodā un citas valodas vārdu vai izteikumu izmantošanu, lai precīzi atdarinātu kādu runas aktu, citētu, lai izmantotu citu valodu kā stilistisko marķieri u.tml. Šis koncepts teorētiskajā literatūrā norāda uz atziņu, ka indivīds savu divu vai vairāku valodu lingvistisko repertuāru izmanto kā resursu, ar kura palīdzību runas akta laikā tiek likti noteikti uzsvāri, ne vienmēr atzīstot valodu robežas [Blackledge, Creese 2010]. Kā norāda Danpings Vangs, translīngvisms var tikt traktēts kā jauna ontoloģiska attieksme pret valodu un valodu lietojumu [Wang 2022: 3]. Tā pamatā ir pārlicība par visu semiotisko repertuāru vienlīdzību un iespējamu koeksistenci [Li 2018]. Valodas tiek uztvertas kā plūstošs un mainīgs kopums. Šāda pieeja visvairāk ietekmē valodu mācīšanas teoriju un praksi, atsakoties no “tīras” L2 koncepta un pedagoģiskā monolingvisma [Cenoz and Gorter 2021].

Vai latviešu valodā nepieciešami tādu terminu kā *translanguaging*, *linguaging* u.tml. analogi un kādi tie būtu? Visgrūtāk būtu rast analogu terminam *linguaging*. F. Grens uzskata, ka tas ir bezjēdzīgs un nevajadzīgs žargonisms, kas saturiski pārklājas ar terminu *translīngvisms* [Gren 2018: 255]. Visai izplatīts ir viedoklis, ka termins *translanguaging* un tā varianti attiecināmi uz multilingvu praksi, īstenojot kodu maiņu vai jaukšanu integrētas sistēmas ietvaros, bet ar terminu *linguaging* būtu jāsaprot runātāja vispārējās lingvistiskās kompetences izmantošana komunikācijā, arī valodu apguvē [Hardigree, Ronan 2019]. Arī sākotnēji šis termins tika traktēts kā “*verbalizācijas forma, kas darbojas kā mediators kompleksu problēmu risināšanas procesā, [...] process, kas piešķir nozīmi un veido zināšanas un pieredzi ar valodas starpniecību*” [Swain et al. 2009: 5]. Populārzinātniskajā un arī zinātniskajā literatūrā gan nereti termins *linguaging* tiek lietots ar aptuvenu nozīmi “brīva, plūstoša dažādu valodu elementu izmantošana komunikācijā”, kam pēc satura latviešu valodā tuvs varētu būt okazonālais darinājums *valodošana. Valoda šādā izpratnē nav statistiska vienība, bet process. Ņemot vērā arī angļu valodas termina *linguaging* izplūdušo saturu, šķiet, ka ir praktiski neiespējami to atveidot ar vienvārda terminu. Tāpēc varētu ieteikt vajadzības gadījumā terminu *linguaging* tulkot aprakstoši atbilstīgi noteiktā tekstā ietvertajam saturam.

Kā latviešu valodā atveidot variantus angļu terminiem, kuru pirmajā daļā ir elements *trans-* (*translanguaging*, *translingualism*)? Visai bieži problēma kļūst sarežģītāka, ja pieņemam, ka divi minētie termini nav absolūti sinonīmiski. Terminam *translingualism* ir vairākas nozīmes, piemēram, valodas paveidu hierarhijas noliegšana un to līdzvērtīga lietošana tekstveidē [Leonard, Novacek 2016] vai vairākām valodām kopīgu valodas parādību eksistence un to izmantošana komunikācijas procesā [Leverkuhn 2023]. Šajās nozīmēs latviešu valodā nebūtu problēmu lietot terminu *translīngvisms*. Sanita Martena (Lazdiņa) atzīst, ka “*paralēli terminam koda maiņa (code switching) arvien biežāk tiek lietots arī termins translanguaging, kuru latviešu valodā varētu apzīmēt kā kodu variēšana. Abi termini semantiski ir ļoti tuvi, tomēr jaunā termina (translanguaging) lietotāji norāda uz niansētām atšķirībām nozīmes ziņā, liekot uzsvāru vairāk uz poststrukturālās paradigmas ietekmi valodu pētījumos un apguvē*” [Lazdiņa 2019: 107]. Vai vispār jauns termins ir nepieciešams? Varbūt pietiek ar latviešu valodniecībā jau pierasto terminu *koda maiņa (code switching)* [Skujiņa 2007: 183; Baltiņš, Druviete 2017: 77]?

Koda maiņa

Koda maiņu var definēt kā divu vai vairāku valodu vai valodas paveidu izmantošanu vienā sarunā vai teikumā komunikatīvu vai sociālu iemeslu dēļ. Iemesli šai ļoti bieži sastopamajai praksei var būt visdažādākie: termina trūkums vai nezināšana, komunikācijas atvieglošana, humors, dalībnieku izslēgšana no sarunas u.tml. [Gardner-Chloros 2009] Daži izšķir “koda maiņu” (dažādu valodu jauktu lietošanu) un “stila maiņu” (jauktu dialektu un reģistru lietošanu), kā arī lieto terminu *kodu jaukšana* (*code mixing*, arī *code meshing*) gadījumos, kad citu valodu elementi diskursā tiek iesaistīti neapzināti, bez nolūka. Koda maiņa var izpausties viena teikuma (izteikuma) robežās, gan atsevišķos diskursa nogriežņos, nereti arī kā diskursa iezīmētāju lietojums citā valodā. Sociolingvistikas skolās, kurās tiek atzītas valodu un valodu paveidu robežas, tātad pagaidām arī Latvijā, termins *koda maiņa* nostabilizējies noteiktā nozīmē, kas nebūtu paplašināma. Līdz ar to jēdziena *translanguaging* apzīmēšanai būtu jārod īpašs termins, varbūt *mijruna*, *pārmijruna* vai kā citādi.

Heteroglosija

Pētnieki, kas tendēti par normu atzīt valodu un valodu paveidu robežu noārdīšanos, lieto vēl vienu terminu – *heteroglosija* [Blackledge, Creese 2010; Garcia 2009]. Par sāda no grieķu valodas elementiem darināta kalka autoru tiek atzīts Mihails Bahtins, un sākotnēji (1934. gadā) tas ticis lietots, raksturojot romāna varoņa un autora atšķirīgo valodas lietojumu. Vēlāk šis termins ienāca arī sociolingvistikas un multilingvālās izglītības pētījumos [Strelēvica-Ošiņa 2017: 39].

Heteroglosija nav tikai monolingvālu semiotisku sistēmu kombinācija, bet vienota hibrīdvalodas sistēma, kas var būt raksturīga gan indivīdam, gan veseliem runas kolektīviem. Veidojas jauna valodas telpa, kas ļauj apvienot “*dažādas multilingvu personiskās vēstures dimensijas, pieredzi un vidi, viņu attieksmi, pārliecību un ideoloģiju vienā koordinētā un jēgpilnā performancē*” [Li 2011: 1223]. Heteroglosijas fenomens izpausmēs ir līdzīgs koda maiņai un *translingvismam*. Tiek atzīts, ka vienā izteikumā ir iespējams kombinēt vairāku valodu elementus, bet starp tiem ir apzinātas konflikta iespējas dažādu vēsturisku un sociālu asociāciju dēļ. Heteroglosijas situācijās tādēļ liela nozīme ir runas situācijai un kontekstam. Heteroglosija var aptvert ne tikai atšķirīgas valodas, bet arī dažādus vienas un tās pašas valodas variantus, paveidus vai stilus. Vairums pētnieku tieši šo faktoru dēļ stingri nošķir *translingvistu* jeb *koda variēšanu* un heteroglosiju. Līdz ar to gadījumos, kad pētījumā svarīgi ir tieši komunikācijas kontekstuālie aspekti, termins *heteroglosija* ir vietā, un tā lingvistiskā forma arī nerada problēmas.

Secinājumi

Latviešu valodas un tās lietojuma izpēte mūsu dienās jāskata globālā kontekstā, kas pastāvīgi attīstās un mainās. Mūsdienu pasaulē etnosu un valodu attiecības ir ieguvušas jaunu dimensiju; tai raksturīga daudzu valodu un valodas paveidu eksistence vienā fiziskā, ekonomiskā un kultūras telpā. Lingvistiskā daudzveidība un valodu mijiedarbība ir ļoti populārs pētījumu temats visā pasaulē, jo valodas kontaktu tipi kļūst aizvien daudzveidīgāki un sarežģītāki. Vēl pirms dažām desmitgadēm valodu un to paveidu robežu neievērošana tika uzskatīta par sociāli nevēlamu un analizējamu galvenokārt normatīvā aspektā. Mūsu dienās uztvere ir mainījusies. Ar plašsaziņas līdzekļu un sociālo tīklu starpniecību koda

maiņas, *translingvisma* un heteroglosijas epizodes ir publiskas un vairumā gadījumu sociāli akceptētas, tādējādi veicinot to izplatību.

Jaunās sociālās realitātes radītie kompleksie fenomenī bieži nav aprakstāmi, izmantojot tradicionālos jēdzienus un terminus. Zinātnes internacionalizācijas procesi izraisa arī kopīgas tendences, nereti modes tendences, jēdzienu un terminu lietojumā. Tāpēc arī latviešu valodniecībā nepieciešams pārskatīt dažu tradicionāli lietotu terminu saturu (piemēram, *aizguvums*, *interference*, *lingua franca*), definēt vai pārdefinēt starptautiskajā sociolingvistikas literatūrā plaši lietotus jēdzienus, kā *superdiversitāte* un *heteroglosija*, *koda maiņa*, un panākt konsensu attiecīgo terminu lietošanā. Pašlaik problemātiska ir tādu angļu valodā plaši lietotu terminu kā *translanguaging*, *linguaging*, *translingualism* definēšana un atveide latviešu valodā. Pašlaik atklāts ir jautājums, vai nosacīti varam vispārināt terminu *translingvisms* visu minēto jēdzienu apzīmēšanai. Tā kā šie jēdzieni attiecas uz zinātnes jomu, kas tiešā veidā saistīta ar valodas politiku, latviešu valodas situācijā precīzam jēdzienu un terminu lietojumam ir īpaša nozīme. Diskusija jāturpina, bet līdz lēmuma pieņemšanai publikācijās vēlami papildu skaidrojumi par autora izvēlēta termina saturu un formu.

LITERATŪRA

- Baltiņš, M., Druviete, I. *Ceļavējš cilvēku ciltij. Valoda sabiedrībā*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017. 252 lpp.
- Beikers, K. *Bilingvisma un bilingvālās izglītības pamati*. No angļu val. tulk. I. Druviete. Rīga: Nordik, 2002. 342 lpp.
- Blackledge, A., Creese, A. *Multilingualism: A Critical Perspective*. London: Continuum, 2009. 255 p.
- Blackledge, A., Creese, A. *Language and Superdiversity: An Interdisciplinary Perspective*. Paper 187. *Tilburg papers in Cultural Studies*, Tillburg, 2017. 30 p.
- Blinkena, A. *Valodu saskare*. Rīga: Zinību biedrība, 1989. 36 lpp.
- Bušs, O. Latviešu valodas leksika. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 133.–156. lpp.
- Capstick, T. *Language and Migration*. Routledge, 2020. 292 p.
- Council of Europe. 2001. *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment*. Cambridge: CUP. Available: <https://rm.coe.int/16802fc1bf> [skatīts 20.02.2023.]
- Cenoz, J., Gorter, D. *Pedagogical Translanguaging*. Cambridge University Press, 2021. 68 p. Available: <https://www.cambridge.org/core/elements/pedagogical-translanguaging/67802C1E5AE4A418AE3B8E2DEFBAD30A> [skatīts 20.03.2023.]
- Druviete, I. Latviešu valoda pasaules valodu kopainā. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Zin. red. I. Druviete. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 73.–92. lpp.
- Gabrēnaitē, E., Birzietienē, S. The Rhetorical Impact of Polylingualism Employed by Lithuanian Politicians on Facebook. *Respectus Philologicus*, 2022, no. 42 (47), p. 11–23. Available: DOI: <http://dx.doi.org/10.15388/RESPECTUS.2022.42.47.104>. [skatīts 10.03.2023.]
- Garcia, O. *Bilingual Education in the 21st Century: a Global Perspective*. Chichester:

- Wiley-Blackwell, 2009. 496 p.
- Gardner-Chloros, P. *Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 242 p.
- Hardigree, C., Ronan, B. *Languaging and Translanguaging for English Language Teaching. Second Handbook of English Language Teaching. Springer International Handbooks of Education*. Ed. by X. Gao. Springer, 2019, p. 239–253.
- Grin, F. On some fashionable terms in multilingualism research. Critical assessment and implications for language policy. *The Politics of Multilingualism. Europeanisation, Globalisation and Linguistic Governance*. Ed. by P. A. Kraus, F. Grin. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2018, p. 247–274.
- Kaprāns, M. *Latvieši tur*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023. 119 lpp.
- Kļava, G. *Migrācijas procesu sociolingvistiskie aspekti. Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2018. 167 lpp.
- Kūlis, M. Kultūru migrācija: ievads pamatjēdzienu filosofiskajā glosārijā. *Latvija: kultūru migrācija*. Atb. red. A. Rožkalne. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 10.–28. lpp.
- Lazdiņa (Martena), S. „Lai wishful thinking rezultātā būtu viena pilsēta“ – naratīvs par dzīvi starp diviem laikmetiem Valkas-Valgas dvīņu pilsētā. *Baltu filoloģija*, XXVIII (1) 2019, 107.–122. lpp.
- Leonard, R. L. and Novacek, R. Transfer and translanguaging. *College English*, Vol. 78, No. 3, January 2016, p. 258–264. Available: <https://library.ncte.org/journals/ce/issues/v78-3/27657> [skatīts 25.03.2023.]
- Leverkuhn, A. *What is Translanguaging?* Available: <https://www.languagehumanities.org/what-is-translanguaging.htm> [skatīts 25.03.2023.]
- Li, W. Translanguaging as a Practical Theory of Language *Applied Linguistics*, Volume 39, (1), 2018, p. 9–30. Available: <https://academic.oup.com/applij/article/39/1/9/4566103> [skatīts 20.03.2023.]
- Martena, S. Sociolingvistika. *Latvijas Nacionālā enciklopēdija*. Available: <https://enciklopedija.lv/skirklis/63643-sociolingvistika> [skatīts 25.03.2023.]
- McSwan, J. Multilingual Perspective on Translanguaging. *American Educational Research Journal*, 54(1), 2017, p. 167–201. Available: <https://doi.org/10.3102/0002831216683935> [skatīts 25.03.2023.]
- Mignolo, W. D. and Walsh, C. E. *On decoloniality: Concepts, analytics, praxis*. Durham: Duke University Press, 2018. 304 p.
- Silverstein, M. Texts, entextualized and artifactualized. *College English*, 82, 2019, p. 55–76.
- Skujiņa, V. (atb. red.). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2007. 624 lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, D. Lingvistiskā attieksme latviešu sabiedrībā: pūrisms, dzimte un citi aspekti. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Zin. red. I. Druvieta. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 184.–216. lpp.
- Swain, M., Lapkin, S., Knouzi, I., Suzuki, W., Brooks, L. *Languaging: University Students Learn the Grammatical Concept of Voice in French. The Modern Language Journal*, Vol. 93, No. 1, 2009, p. 5–29.
- Šaudiņa, V. *Bičolis, cepelīni, girtokles... Lietuvas pierobežas sēlisko izlokšņu lituānismi*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2022. 302 lpp.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), p. 1024–1054.

Wang, D. Translanguaging as a decolonising approach: students' perspectives towards integrating indigenous epistemology in language teaching. *Applied Linguistics Review*. 2022, p. 1–22. Available: <https://doi.org/10.1515/applirev-2022-0127> [skatīts 25.03.2023.]

Елизавета КОСТАНДИ
(Тартуский университет)

Метаязыковой дискурс диаспоры: самоидентификация

Summary

Metalinguistic discourse of the diaspora: self-identification

Metalinguistic awareness accompanies any speech production, and it becomes more salient in specific conditions, especially in diaspora settings and language contact situations. The article continues the series of the author's publications devoted to the peculiarities of discursive practices in the situation of language contact. In this paper, the metalinguistic units appearing in different text genres and oral communication of the Russian diaspora living in Estonia are analysed. Metalinguistic awareness regulating communication activities and actualized in different kinds of speech acts is in the focus of attention. The components of the diaspora's metalinguistic discourse are considered as the reflection of one's self-identification. Participants of communication identify themselves and other representatives of the diaspora as being proficient in performing speech acts or other actions determined by the situation of bilingualism.

Key words: *language contacts, Estonia, the Russian diaspora, metalinguistic awareness*

*

Как отмечалось нами ранее [Костанди 2021], языковая рефлексия (далее ЯР) в русской речи в Эстонии, обусловленная местной ситуацией, затрагивалась во многих работах, посвященных особенностям русского языка в диаспоре, предметом же специального анализа стала в последнее десятилетие. В результате в ряде публикаций как автора настоящей статьи [Костанди 2016, 2018], так и других исследователей [Паликова 2010; Щаднева 2015; Деци 2018] описаны некоторые ее проявления. При этом анализировались записи устной городской и диалектной речи, сетевое общение, медийные, художественные, учебные, эпистолярные, мемуарные и иные тексты, достаточно полно репрезентирующие русский язык в современной Эстонии. Анализ показал, что в нем распространены разнообразные метаязыковые единицы (далее МЕ), значительная часть которых имеет «диаспорный» характер, то есть связана либо со спецификой русского языка в местных условиях, либо с ситуацией сосуществования языков в целом. Такие МЕ часто представляют собой не отвлеченные от практики рассуждения о языке и речи, а непосредственно вытекают из коммуникации, частью которой они являются, организуют ее протекание, а часто и речевые и неречевые действия за рамками коммуникативного акта. Это позволило охарактеризовать такую ЯР как процесс, в котором она является речевым актом или его частью и может трансформироваться и в неречевое действие. Настоящая статья продолжает рассмотрение ЯР как речевого акта и ее анализ с точки зрения языковой картины мира, формирующейся у носителей языка в контексте языковых и межкультурных контактов. В фокусе внимания будет соотносительность такой ЯР с самоидентификацией говорящих. Коротко напомним (подробнее см. в [Костанди 2021]), что мы имеем в виду, говоря о ЯР и МЕ как речевых актах. Рассмотрим это на

примерах, содержащих МЕ:

- (1) *Как лед сойдет, освободится озеро, так **рицы** ставили: **ризы, ризец (мырраты по-эстонски)** (диалектн.).*
- (2) Г. *Если родители недовольны с этими... **договорами...** о чем они уже **договорились ...?** (произносит с вопросительной интонацией, ожидая поддержки **собеседника**) В. *Угу* (с утвердительной интонацией). <...> Г. *Медиатор тоже делает в письменном форме ... **kokkulere!**...?* В. *Договор, соглашение* (из телепередачи).*
- (3) А. *У меня с **грамматикой эстонской** не очень. Текст я написала, но **хочу попросить проверить** кого-то. Б. *Тийю попросить можно. А. Точно! **Пошлю ей, пусть глянет, а тогда уж дальше отправлю*** (разговорн.).*

В примере (1) сельский житель, рассказывая о своей работе и употребляя слово *рицы*, хочет пояснить его, в частности, с помощью перевода на эстонский язык, хотя весь ход беседы с диалектологами никак этого не предполагал. Затем респондент продолжает рассказ о своей жизни, а ЯР осталась попутным замечанием, ни на что далее не повлиявшим. Пример (2) – фрагмент рассказа гостя телепередачи (Г.) об урегулировании разногласий между родителями ребенка, находящимися в разводе. Беседа идет на русском языке на русскоязычном телеканале ETV+, родной язык гостя эстонский, поэтому он допускает ошибки, иногда не может сразу вспомнить нужное русское слово, слегка запинаясь и произносит нечто с вопросительной интонацией. Ведущий (В.) помогает ему, подтверждая правильность использованного слова кивком головы и произнесенным с утвердительной интонацией междометием *угу*, а далее и переводит эстонское слово, в знании которого по-русски говорящий все же сомневается. ЯР собеседников, таким образом, способствует продвижению коммуникации. В (3) женщина, рассказывая о том, что ей надо написать рабочий текст на эстонском языке, говорит о своей неуверенности в правильности написанного и о том, что хотела бы попросить кого-то проверить текст. Собеседница реагирует на это и советует обратиться к общей знакомой, что первая из говорящих и решает сделать. В данном случае ЯР организует не только ту коммуникацию, в ходе которой она проявилась, но и последующие действия – обращение к знакомой с просьбой проверить текст.

Таким образом, в случаях (2) и (3) говорящие не просто высказывают свои соображения по поводу языка, речи, коммуникации, проявляя ЯР, но и совершают тем самым действие, влияющее либо на течение непосредственно имеющей место коммуникации, либо на какие-то иные действия за ее рамками. Именно такую ЯР и МЕ как ее формальное проявление мы и определили в [Костанди 2021] как являющуюся речевым актом или его частью. Аналогичных примеров в нашем материале множество, что свидетельствует об активизации такой речевой практики в диаспоре, вполне закономерной, поскольку к этому неизбежно приводит сосуществование языков, постоянно требующее дополнительного осмысления и регулирования коммуникации. Дальнейший наш анализ был предопределен вопросом о том, насколько сами участники коммуникации квалифицируют свои метаязыковые высказывания как действия, а себя и собеседников идентифицируют как акторов этих действий. Представление результатов такого анализа является основной целью настоящей статьи. Подчеркнем, что предметом рассмотрения были не любые

проявления ЯР, а только те, в которых отражалась специфика функционирования языка в диаспоре.

Выяснилось, что участники коммуникации регулярно демонстрируют осмысление ЯР как действий, сопровождающих и, во взаимодействии с другими факторами, обеспечивающих как их повседневное существование, так и, можно сказать, жизнедеятельность в целом. Это наблюдается, например, в следующих высказываниях:

- (4) *И уж перевод будет оригинальным и можно будет читать субтитры, как мы уже привыкли в нашей стране это делать* (из телепередачи).
- (5) *Ну, выбери язык, на каком тебе удобнее посмотреть, вон вверху – эстонский, русский, английский* (разговорн.).
- (6) *Я по-эстонски плохо говорю, а понимаю. Я с эстонцами нигде не обращалась гораз, только что дома. Хто ходил в поле да в работники, так те-то хорошо с эстонцами, знают* (диалектн.).

В примерах (4)–(6), комментируя язык и речь, то есть проявляя ЯР, говорящие одновременно характеризуют ее как соотносенную с тем или иным действием: ЯР и просмотр фильма с субтитрами, ЯР и регистрация на сайте на вакцинацию, ЯР и работа в детстве на эстонских хуторах (в поле, в работниках).

Подобного рода высказываний, включающих ЯР, прямо или косвенно приравненную говорящими к действию либо соотносенную с действием, в нашем материале много, они разнообразны, представлены разными языковыми формами, относятся к разным сторонам жизни, то есть вариативны. Вместе с тем, обобщение полученных данных позволяет на данном этапе исследования предварительно систематизировать варианты. Критерии систематизации также могут быть разнообразными: семантическими, формально-языковыми, прагматическими и иными, однако относительно полная систематизация с учетом всех основных критериев пока невозможна, это требует дополнительного анализа. Ниже ограничимся рассмотрением основных вариантов, выявленных на основе **характера соотносенности ЯР с речевым актом или иным действием**, коррелирующего, как свидетельствует анализ материала, со степенью развернутости МЕ.

1. **Фиксация характера речевого акта.** Говорящий, возможно, не осознавая этого или не придавая этому особого значения, фиксирует, какое же действие совершается посредством речи и, соответственно, является неким типом речевого акта, например:
  - (7) *Надо считать: один – два – три – четыре, ну, или по-эстонски: üks – kaks – kolm – neli* (из телепередачи).
  - (8) В. Ханнес, я Вас **поздравляю**. Вы впервые будете в таком формате широко **выступать** на русском языке. Г. Все правильно, но всегда должен быть первый раз, этот сегодня – первый раз. Если я **ошибаюсь**, тогда **извиняюсь** уже сейчас. Но что делать, **попробовать** надо же (из телепередачи).

В (7) ЯР заключается в переводе части высказывания на эстонский язык, в сопоставлении речевых практик на двух языках, постоянно имеющих место в ситуации, о которой говорит рассказчик, – обучение барабанщиков в музыкальной школе. В примере (8) ЯР связана с комментариями ведущего телепередачи (В.) по поводу речевых практик гостя (Г.). При этом в том и в другом случае звучат глаголы,

фиксирующие характер речевого акта: *считать* (словами), *поздравлять*, *выступить* (говорить), *ошибаться* (в речи), *извиняться*, *пробовать* (говорить по-русски).

2. **Совершение речевого акта** или иного действия в процессе ЯР. Одновременно с фиксацией характера речевого акта или отдельно от нее говорящий может сам совершать тот или иной речевой акт, что можно увидеть и выше в (8), где один из собеседников, используя перформативный глагол в форме 1-го лица, поздравлял другого, второй аналогичным образом извинялся. В (9), где корреспондент (К.) берет интервью у военнослужащего (С.) перед парадом, ЯР касается того, как правильно по-русски обратиться к сержанту эстонской армии, и здесь же совершаются такие речевые действия, как обращение, **поздравление, вопрос, ответ**:

(9) К. *Господин младший сержант Андрианов! Поздравляю вас с Днем независимости! Скажите, я к Вам правильно по уставу обратился – господин младший сержант? С. Не совсем, если просто, härra seersant², сержант. Если (неразбор.) сержант Андрианов (из телерепортажа).*

3. **Комментирование, характеристика** (целей, условий, причин, уместности и т. д.) **речевого акта** или соотнесенного с ним неречевого действия. ЯР в данном случае пересекается с более развернутым описанием и характеристикой как самого речевого акта, так и условий его совершения, например:

(10) *Юбилей отмечался торжественно – молебном в Успенском соборе, собранием в зале церковного дома. Устраивался он эстонцами и русскими, и мама очень умно рассказывала свою жизнь – по-русски, когда события жизни проходили на территории России, и по-эстонски, когда в Эстонии (Т. П. Милютина. Люди моей жизни).*

В приведенном фрагменте из книги воспоминаний говорится о речевых действиях матери автора – рассказе на двух языках о своей жизни, одновременно дается оценка (*очень умно*) этого действия и характеризуются условия его совершения (юбилей, двуязычная ситуация, жизнь в двух странах).

Описание и характеристика речевого акта могут быть и более развернутыми, представлять собой целый текст, нарратив, что также зафиксировано в нашем материале и позволяет выделить следующий вариант:

4. **Развернутое описание речевого акта** или иного действия / комплекса действий, например:

(11) *«Тейе пилет, палун³», «Ваш билет, пожалуйста» – снова и снова, 12 часов в сутки, автоматически переключаясь на разные языки, пытаюсь найти верный подход к каждому и не спровоцировать агрессию... Работка, что называется, не из приятных. «Хочешь не хочешь, найдешь общий язык», – улыбается Иван. Между собой в бригаде говорят на эстонском, никто не видит в этом проблем. «Впрочем, если надо, понимаем и на русском», – говорит Лемби.*

Глядя на то, как слаженно ребята работают вместе, кажется, что все эти разговоры в СМИ, что мы – эстонцы и русскоязычные – никогда не сможем найти общий язык – абсурд, чья-то злая выдумка. «Мы, конечно, разные, но дело ведь не в менталитете – это от характера зависит», – считает Лемби. А вот Иван полагает, что разница менталитетов свою роль все же играет. Впрочем, почему это должно быть проблемой? Мы разные, но это нас и обо-

gaidaem (www.rus.delfi.ee).

В репортаже о работе контролеров общественного транспорта есть и авторская ЯР, и рефлексия героев репортажа по поводу использования в их работе русского и эстонского языков. Описание речевых и иных действий – это повествование о реальных событиях, перерастающее в обобщение, содержащее не только языковую, но и более отвлеченную рефлексию – разговор о менталитете. В оригинале рассказ продолжается, однако в рамках статьи невозможно дать более развернутый фрагмент, поэтому ограничимся приведенным выше.

Перечисленные выше варианты частично пересекаются, особенно первый (фиксация характера речевого акта) со вторым (его совершение), и третий (характеристика) с четвертым (развернутое описание), порой их трудно разграничить. Более того, первый и второй могут совпадать в своей «материальной субстанции», то есть передаваться одним и тем же языковым средством, например, перформативным глаголом в форме 1-го лица, когда говорящий и квалифицирует действие и одновременно совершает его (поздравляю, обещаю, клянусь, умоляю, сочувствую и т. п.). Разграничение вариантов, скорее, теоретическое, на практике же часто наблюдается их пересечение или даже совпадение, появление в одном контексте, перерастание в процессе коммуникации одного в другой, однако, разумеется, возможно и появление четко отграниченного одного варианта. Требования к объему статьи позволяют привести лишь один пример пересечения вариантов:

- (12) **Я понимаю все, но там ведь и говорить надо. Нам задания всякие дают, это меня немного напрягает, как ты понимаешь. Но ничего, говорю как-то <...> Мы там и в лес ходили, <...> привели нас и такое задание дают, мол, надо найти здесь что-то и связать это с нашей работой, рассказать об этом. Ролевые игры, то да се... Господи боже мой! И по-русски чушь какая, бред полный, а еще и по-эстонски. Я ходила там ходила, сорвала такой желтый цветок, как ты собирала, и давай вдруг рассказывать, что он такой нежный, беззащитный <...> Сама думаю, что я несу! А потом оказалось, всем так понравилось. Говорят, мол, ты так прекрасно рассказала, так метафорично. Никто не сказал, что с ошибками я говорю, с акцентом, так хвалили. Ну, я сказала, обещаю, мол, подтянуть свой эстонский. А они: «Да нет, все хорошо!»** (разговорн.)

Перед нами небольшой фрагмент рассказа о профессиональных курсах, где авторская ЯР связана с использованием эстонского языка (*немного напрягает*). Эти размышления о языке, оценка свои речевых навыков подаются как часть действий, как языковых (*понимаю, рассказать, говорю, несу*), так и иных (*привели, ходила, сорвала* и т. д.), перерастают в описание ЯР других участников курсов (*прекрасно рассказала, метафорично, никто не сказал, что с ошибками говорю, с акцентом, все хорошо* и т. д.), здесь же появляется и перформатив (*обещаю*), и все это образует единое целое. Разграничить варианты осмысления автором ЯР как речевого акта, действия, практически невозможно. Систематизировать же весь наш материал и выделить перечисленные выше варианты позволило лишь наличие большого числа однотипных примеров.

Итак, анализ разнородного и объемного материала показал, что в ситуации диаспоры люди осознают соотнесенность / пересечение / совпадение языковой

рефлексии и речевых актов и / или иных действий, что регулярно отражается в их речи, содержащей ЯР, в виде:

- фиксации характера речевого акта,
- совершения речевого акта и / или иного действия,
- комментирования, характеристики условий совершения речевого акта и / или иного действия,
- развертывания комментария в нарратив, дискурс, описание комплекса речевых и / или иных действий.

Фиксация, совершение, комментирование, развертывание могут быть представлены по отдельности или сочетаться в разных комбинациях.

Участники коммуникации характеризуют и тем самым идентифицируют себя и других людей как совершающих посредством ЯР речевые акты и / или иные действия, обусловленные ситуацией двуязычия, и владеющих двуязычными языковыми и пересекающимися с ними практиками.

ЛИТЕРАТУРА

Деци, А. Эстонские вкрапления в интернет-дискурсе русскоязычных жителей Эстонии. *Ежегодник финно-угорских исследований. Yearbook of Finno-Ugric Studies*. 2018, № 2, с. 331–342.

Костанди, Е. И. Метаязыковой дискурс диаспоры: инвариант и варианты. *W poszukiwaniu tożsamości językowej. I*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2016, с. 244–253.

Костанди, Е. И. Типовой дискурс диаспоры: языковая самоидентификация. *Культурный ландшафт Пограничья: прошлое, настоящее, будущее. I*. Псков: изд-во Псковского гос. ун-та, 2018, с. 114–120.

Костанди, Е. И. Метаязыковой дискурс диаспоры: сопоставительный аспект. *Русистика и современность. Коллективная монография*. Рига: Балтийская международная академия, 2021, с. 131–141.

Паликова, О. Н. Этикет в речи старообрядцев и в словаре говора. *Лексический атлас русских народных говоров (материалы и исследования)*. Санкт-Петербург: Наука, 2010, с. 424–434.

Щаднева, В. П. Региональные варианты русской речи в аспекте языковой рефлексии (на материале метаязыковых комментариев на интернет-форумах). *Rusistica Latvienisis 5. Slavica – 2015: filoloģijas pētījumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 112.–120. lpp.

---

1 Kokkulepe – эст. ‘договор’.

2 Härra seersant – эст. ‘господин сержант’.

3 Teie pileet, palun – эст. ‘Ваш билет, пожалуйста’.

Dite LIEPA

(LU Latviešu valodas institūts; Rīgas Stradiņa universitāte)

Velga POLINSKA

(LU Latviešu valodas institūts)

Latviešu tautas teikas vieglajā valodā: sintakses analīze¹

Summary

Latvian folktales in easy language: syntactic analysis

From 2020 to 2022, during the project *Promoting Easy-to-Read for Social Inclusion*, three participating countries – Latvia, Lithuania, and Slovenia – worked on different Easy language-related intellectual outputs useful not only for text creators but also for target groups. Until this project, Easy language development in Latvia was only practice-based. Now, the intralingual translations of Latvian folktales have created the study basis for the syntactic analysis of Easy Latvian. In the analysis, the most important syntactic principles of standard Latvian were compared to the principles used in Easy Latvian. These included sentence classifications, syntactic centres, parts of sentence, cohesion and coordination, and direct speech. The analysis has revealed that at the syntactic level Easy Latvian complies with the grammatical rules and basic text creation principles of standard Latvian.

Key words: *easy language, language variety, syntax, simple sentence, coordinated parts of sentence*

*

Ievads

Vieglās valodas ideja Latvijā ieviesta jau 90. gadu beigās, taču tās attīstība ir bijusi saraustīta, periodiski apstājusies pavisam un aizvien uzskatāma par nepietiekamu. Patlaban LZA Terminoloģijas portālā (termini.gov.lv) ir iekļauts vieglās valodas jēdziens, taču paša termina skaidrojuma pagaidām nav. Šajā rakstā vieglās valodas izpratnei tiek piedāvāta raksta autorei Velgai Polinskas izstrādātā definīcija – vieglā valoda ir informācijas izklāsta metode, pielāgojot tekstu mērķauditorijas vajadzībām atbilstoši valodai specifiskiem nosacījumiem attiecībā uz leksiku, sintaksi un vārddarināšanu, kā arī uz vizuālo noformējumu un teksta organizāciju.

Būtiski atzīmēt, ka Latvijā vieglās valodas tradīcija ilgstoši stiprināta tikai un vienīgi praksē, par pamatu izmantojot citviet izstrādātas vadlīnijas un ieteikumus, piemēram, Starptautiskās Bibliotēku asociāciju un institūciju federācijas (*International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA*) un organizācijas *Inclusion Europe* veidotās rekomendācijas [IFLA 2010, *Inclusion Europe* 2009]. Lai arī dažādiem vieglās valodas jautājumiem periodiski pieskaras studenti savos noslēguma darbos, pirmais nozīmīgais solis vieglās latviešu valodas pētniecībā bija ERASMUS+ projekts “Vieglās valodas veicināšana sociālā iekļaušanai” (*Promoting Easy-to-Read for Social Inclusion – PERLSI*), kura laikā tika strukturizētas līdz šim uzkrātās zināšanas un izveidota pirmā teorētiskā

¹ Ditei Liepai raksts tapis Valsts pētījumu programmas projektā “Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001); Velgai Polinskai raksts tapis Eiropas Sociālā fonda projekta “LU doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā” darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” 8.2.2. specifiskā atbalsta mērķa “Stiprināt augstākās izglītības institūciju akadēmisko personālu stratēģiskās specializācijas jomās” trešajā kārtā (projekts Nr. 8.2.2.0/20/1/006).

vieglās latviešu valodas bāze. Projekta nodevumi veido pamatbāzi, kas ļauj tālāk attīstīt un pilnveidot vieglās valodas pētniecību Latvijā.

PERLSI projekts ilga no 2020. līdz 2022. gada oktobrim, un tajā savstarpēji sadarbojās trīs valstis: Latvija, Lietuva un Slovēnija. Katrā no šīm valstīm bija atšķirīgs vieglās valodas attīstības līmenis, taču projekta nodevumi bija vienādi: salīdzinošā aptauja, kas atspoguļo sabiedrības izpratni par vieglo valodu katrā projekta dalībvalstī, rokasgrāmata vieglās valodas tekstu veidotājiem, vieglās valodas līmeņu apraksts, tulkoti materiāli vieglajā valodā, attēlu un/vai biežāk izmantoto vārdu datubāze, kā arī kurss tiem, kuri vēlas apgūt vieglās valodas principus [PERLSI]. Projekta nodevumi veidoti secīgi – tātād līmeņu apraksts, vieglajā valodā intralingvāli tulkoti² materiāli un interesentiem sagatavots kurss, kas pamatojas projekta laikā iegūtajās zināšanās.

Šis publikācijas mērķis – pierādīt, ka vieglā valoda sintaktiskā līmenī pilnībā atbilst latviešu literārās valodas prasībām un normām, t. i., teikumi veidoti ar valodas likumu nosacītu gramatisko struktūru un saturu. Lai to pierādītu, gan nolasītajā referātā, gan rakstā tika izvirzīts uzdevums – aplūkotajos intralingvāli tulkotajos materiālos – latviešu tautas teikās – pievērst uzmanību tieši teikumu uzbūvei un tos analizēt.

Teiku intralingvāla tulkošana vieglajā valodā

Kopumā trīs vieglās valodas līmeņos tika tulkotas 16 teikas [PERLSI], vadoties pēc rokasgrāmatā ietvertajiem noteikumiem un līmeņu aprakstiem [Liepa, Polinska 2021, Anča et al. 2021]. Visi teksti un teikām pievienotie attēli tika pārbaudīti mērķgrupā un pēc nepieciešamības laboti.

Kā jau tika minēts, vieglajā valodā ir trīs līmeņi. Gan līmeņu apraksti, gan vieglās valodas rokasgrāmata ir pieejami elektroniski un sniedz padomus, kā tulkot tekstus vieglajā valodā. Līmeņu aprakstā [Anča et al. 2021] tabulas veidā ir apkopots galvenais, kas būtu raksturīgs katram vieglās valodas līmenim.

“Līmeņu apraksti vieglās valodas tekstu veidotājiem” (2021) un izdevums “Vieglā valoda. Rokasgrāmata” (2022) ir praktisks līdzeklis vieglās valodas tekstu veidošanai, taču tajos sintaktiskās struktūras teorētiskā līmenī nav analizētas. Tāpēc šajā publikācijā tiks pievērsta uzmanība plašākai vieglās valodas sintakses analīzei, vērtējot to standarta latviešu literārās valodas lietojuma kontekstā.

“Teikuma līmenis ir tas valodas līmenis, kurā vistiešāk saskaras abstraktā valodas sistēma ar tās reālo funkcionēšanu. Tieši teikuma līmenī ar predikācijas mehānisma palīdzību notiek nosacīto valodas zīmju attiecināšana uz īstenību un valodas sistēmai piemītošo potenci realizācija konkrētos saziņas aktos. Tādējādi teikums (šī termina tradicionālajā nozīmē) faktiski pieder pie divām kardināli atšķirīgām sistēmām, pirmkārt, pie valodas gramatiskās sistēmas, kas atbilstoši savai būtībai principā abstrahējas no teikuma iespējamā konteksta un konsituācijas (valodiskās un nevalodiskās apkaimes), un,

2 Valodnieku vidū nav vienprātības, vai jēdziens ‘tulkošana’ latviešu valodā varētu būtu attiecināms uz tekstu adaptāciju (pielāgošanu) vieglajā valodā, jo nostiprinājies valodā ar citu nozīmi. To apliecināja arī kolēģu diskusija DU konferencē “XXXIII Zinātniskie lasījumi” 2023. gada 26.–27. janvārī. Tulkot – 1. ‘atveidot, izteikt (piem., tekstu, vārdu) citā valodā’, 2. ‘skaidrot, izprast (kā jēgu, nozīmi u. tml.).’ [Tēzauris] Pieejams: <https://tezauris.lv/mlvv/#/sv/tulkot>. Savukārt jēdziens ‘adaptācija’ (pielāgošana) tiek uzskatīts par vienu no tulkošanas papēmieniem, tāpēc tekstu veidošanai vieglajā valodā būtu atzīstams par šauru. Atbilstoši DU konferencē izteiktajiem priekšlikumiem šajā rakstā vieglajā valodā sagatavotajiem materiāliem izmantots termins intralingvālā tulkošana.

otrkārt, pie valodiskās komunikācijas sistēmas, kur teikums vispār eksistē tikai kā konkrēta teksta elements un līdz ar to obligāti orientēts uz saziņas situāciju un cieši integrēts tekstā” [Lazdiņa 1997: 22].

Kā norādīts “Latviešu valodas gramatikā”, “katrs teikums kaut ko paziņo – tā ir saziņas jeb komunikatīva vienība. [...] Vienkārša teikuma pamatā ir vispārināts, abstrakts paraugs, pēc kura veidots katrs konkrēts teikums. Teikums vispārinātā veidā atspoguļo kādu tipveida īstenības situāciju, teikums ir strukturāli neatkarīgs no konteksta vai saziņas situācijas – tāpat tas ir gan strukturāli, gan semantiski pietiekams” [LVG 2013: 706].

Vieglajā valodā visplašāk tiek lietots vienkāršs teikums, ieteicams – vienkāršajos, nevis saliktajos laikos.

“Par vienkāršu teikumu sauc teikumu ar vienu gramatisko centru. Vienkāršu teikumu mēdz pretstatīt saliktam teikumam, kurā ir vismaz divi gramatiskie centri. Vienkārša teikuma izveidi nosaka divi pamatelementi: gramatiskais centrs (virslocekļi), paplašinājums (palīglocekļi). Gramatiskais centrs ir tie teikuma locekļi, no kuriem tieši vai pakāpeniski atkarīgi visi pārējie vārdi teikumā. Gramatiskajā centrā realizējas teikuma predikācija, t. i., apgalvojums vai noliegums par kādu norisi vai faktu. Gramatiskais centrs izsaka teikuma pamatinformāciju; to izvērsis paplašinājums.” [Beitiņa 2009: 82]

Atbilstoši “Līmeņu aprakstam vieglās valodas tekstu veidotājiem” vieglās valodas tekstos sintakses līmenī ir būtiski šādi nosacījumi:

- vidējais teikuma garums ir 5 vārdi pirmajā līmenī, 7 vārdi otrajā līmenī un 10 vārdi trešajā līmenī;
- lieto tikai īsus, vienkāršus teikumus ar precīzi formulētu domu. Pirmajā un otrajā līmenī palīgteikumi netiek pieļauti. Trešajā līmenī palīgteikumi ir pieļaujami tikai nepieciešamības gadījumos, paturot prātā, ka teikumā nevajadzētu būt vairāk par vienu palīgteikumu un tam būtu jāatrodas uzreiz aiz vārda, ko tas paskaidro;
- katrā teikumā vienmēr jāizmanto gramatiskais centrs, ko papildina citi teikuma locekļi (visbiežāk – papildinātājs);
- vieglās valodas tekstā neizmanto divdabja teicienu;
- nelieto iekavas, iespraudumus, iestarpinājumus, savrupinājumus;
- nominālas izteiksmes vietā jālieto aktīvi darbības vārdi, kā arī darāmā kārtā, skaidri norādot darbības veicēju [Anča et al. 2021].

Turpmāk ieskatam norādīts fragments no teikas tulkojuma pirmajā līmenī, kur uzskatāmi redzams, ka tekstu papildina ilustratīvais materiāls.

Senos laikos ozols lielījās:
“Esmu stiprāks par vēju!”

Ozols arī smējās par niedrēm:
“Jūs gan katrā vējā liecieties!”

Taču niedres ozolam neko neatbildēja.

1. attēls. Fragments no latviešu tautas teikas “Ozols un niedres” vieglās latviešu valodas pirmajā līmenī

Šajā rakstā ir analizētas 16 teikas trijos vieglās valodas līmeņos: 5 teikas pirmajā vieglās valodas līmenī, 6 teikas – otrajā un vēl 5 teikas – trešajā vieglās valodas līmenī. Katrā pirmajā vieglās valodas līmenī intralingvāli tulkotajā teikā bija 8–22 teikumi, 49–104 vārdi un vidēji 4 vārdi teikumā. Katrā otrajā vieglās valodas līmenī intralingvāli tulkotajā teikā bija 11–28 teikumi, 68–151 vārds un vidēji 5,5 vārdi teikumā. Katrā trešajā vieglās valodas līmenī intralingvāli tulkotajā teikā bija 18–35 teikumi, 105–220 vārdi un vidēji 6 vārdi teikumā. Šie skaitliskie parametri attēloti 1. tabulā.

1. tabula. Pētījumā analizēto teiku skaitliskie parametri

Līmenis	1. līmenis	2. līmenis	3. līmenis
Tulkoto teiku skaits	5	6	5
Vidējais vārdu skaits teikumā	4	5,5	6
Vārdu skaits vienā teikā	49–104	68–151	105–220
Teikumu skaits vienā teikā	8–22	11–28	18–35

Šie parametri atspoguļo sarežģītības pieaugumu pēc teksta apjoma atbilstoši vieglās latviešu valodas līmeņiem – tas saskan arī ar principiem, kas norādīti vieglās valodas rokasgrāmatā un līmeņu aprakstā [Liepa, Polinska 2021, Anča et al. 2021], lai arī teikās apjoma pieaugums ir mazāks.

Sarmīte Lagzdiņa norāda: “Teikumam kā izteikumam – konkrētai situācijai piesaistītu reālo saziņas vienību – strukturālajam pamatam ir jāreprezentē specifiska valodiskā

struktūra, kas abstrahētā veidā atspoguļo kādu vispārinātu elementāru īstenības situāciju; teikumam kā valodas sistēmas vienībai jābūt potenciāli autonomam – t.i., tam arī izolētā pozīcijā jāatspoguļo vispārinātā īstenības situācija bez konteksta un konsituācijas atbalsta, tikai ar savu gramatisko struktūru.” [Lagzdiņa 1997: 25–26]

Vērtējot teiku tulkošanā lietotos teikumus pēc to struktūras, t. i., vienkāršs vai salikts teikums, jāsecina, ka sastopams tikai viens, ja tā drīkst dēvēt, “klasisks” salikta teikuma piemērs 2. līmenī tulkotajā teikā “Kāpēc koki nerunā”. Tas ir teikums *Bērns raud, bet malkas nav*.

Tajā pašā laikā jānorāda, ka vieglajā valodā tulkotajās teikās visos līmeņos tika saglabāta tiešā runa, kas no tradicionālās sintakses viedokļa uzskatāma par salikta teikuma konstrukciju, turklāt – tieši par salikta sakārtota teikuma konstrukciju. *“Tiešajā runā var būt viens vai vairāki teikumi, katrs ar savu struktūru, savi modalitāti. Arī piebilde nav ierobežota ar vienkāršu teikumu. [...] Ja piebildē ir kāds pārejošs runas verbs, tad starp tiešo runu un piebildi vērojami objekta sakari, taču tiešo runu par papildinātāja palīgteikumu uzskatīt nevar, jo tiešā runa savas strukturālās patstāvības dēļ neieklaujas pakārtojuma attieksmēs. Piebildē var būt lietvārds, kam piesaistīta tiešā runa – tā tad atributīvos sakaros, taču arī šādā konstrukcijā nevar runāt par pakārtojumu”* [Beitiņa 2009: 205–206].

Runājot par salikta teikuma noteikšanas kritērijiem, uz kritēriju, ka *“katrai teikuma daļai ir savs gramatiskais centrs”*, norāda arī L. Lauze [Lauze 2014: 102–103], tāpēc no sintakses viedokļa tiešā runa nav uzskatāma par vienkārša un salikta teikuma robežgadījumu.

Šajā aspektā nepieciešams papildu precizējums, kas attiecas tieši uz teikumu intralingvālu tulkošanu vieglajā valodā. Tātad šajā pētījumā minētajā statistikā tiešā runa kā salikta teikuma konstrukcija nav iekļauta. Tam ir objektīvs skaidrojums. Lai mākslīgi izvairītos no tiešās runas tikai tāpēc, ka tā uzskatāma par salikta sakārtota teikumu konstrukciju, vieglajā valodā būtu jāizmanto atstāstījuma izteiksme, netiešā runa, kuras pamatā tieši tāpat ir citas personas teiktā atstāstījums, vai noģiedamā runa, kas ir kādas personas iespējamā, bet nepateiktā runa. Atbilstoši vieglās valodas principiem vieglajā valodā neizmanto atstāstījuma izteiksmi, kas lasītājam vieglajā valodā radītu liekas asociācijas un novirzītu domāšanu no galvenās teikuma struktūras. Tāpēc viens no vieglās valodas ieteikumiem nosaka: *“Dialogos veidojiet tiešu runu, nevis atstāstījuma izteiksmi!”* [Liepa, Polinska 2022: 126]

Vieglajā valodā nepieciešamāko domu paušanai tiek izmantotas septiņas sintaktiskās pamatkonstrukcijas, kas parāda visraksturīgākos vārdu savienojumus nepieciešamāko domu paušanai. Pamatojoties uz B. Ceplītes un I. Ceplīša klasifikāciju [Ceplīte, Ceplītis 1991: 123–125], tās ir kvalitātes pamatkonstrukcijas, kas norāda uz īpašības un pazīmes piemītību kādam subjektam, norisi un stāvokli, darbības attieksmēm pret kādu priekšmetu, piederību pie kādas grupas, nojēgumu vienādumu vai līdzību, konkrētu un individuālu apzīmējumu, eksistenciālu esamību vai neesamību.

Vērtējot teikumus pēc vienkārša teikuma paplašinājuma pakāpes [Beitiņa 2009: 87], jānorāda, ka vienkāršu nepaplašinātu teikumu ir ļoti maz: pirmajā līmenī 5, otrajā līmenī 3, savukārt trešajā līmenī vienkāršu nepaplašinātu teikumu nav vispār, taču ir teksta vienības bez noteiktas struktūras shēmas: Mē... Nes... Mē... Nes!, ko latviešu gramatikā uzskata nevis par nepilniem teikumiem, bet par izsacījumiem [Freimane 1997: 18]. *“Izsacījumu pamatā nav abstraktas struktūras shēmas un arī konsituācija neliecina par kaut kādām*

struktūras shēmas pazīmēm, piemēram, izsacījumu var veidot viena vai vairākas partikulas dažādās kombinācijās, arī kopā ar iespraudumu” [Lauze 2014: 105].

Vēl vienkāršu teikumu var iedalīt pēc gramatiskā centra sintaktiskās izveides un pēc predikāta morfoloģiskās formas [Beitiņa 2009: 87]. Pēc gramatiskā centra izveides šķir divkopu teikumus – ar sadalītu vai potenciāli sadalāmu gramatisko centru –, vienkopas teikumus – ar nesadalītu gramatisko centru – un bezkopas teikumus, ko raksturo gramatiskā centra trūkums [Beitiņa 2009: 87, 93, 99]. Pirmajā un otrajā līmenī tulkotajās teikās lietoti tikai divkopu teikumi (attiecīgi 67 un 113 teikumi), un arī trešajā līmenī divkopu teikumi veido teksta bāzi (120 teikumi), taču parādās arī 4 vienkopas teikumi un 1 bezkopas teikums.

Pēc teikuma priekšmeta izpausmes šķir eksplicītus un implicītus divkopu teikumus [Beitiņa 2009: 88]. Atbilstoši norādei, ka vieglajā latviešu valodā jābūt skaidri norādītam darītājam, vieglās valodas tekstos tikpat kā nav sastopami implicīti divkopu teikumi (pirmā līmeņa teikās 2 – “Esmu stiprāks par vēju”, “Kāpēc nebiji svētkos?”, otrajā līmenī 1 – “Ej, cērt vecu koku!”, trešajā līmenī 1 – “Arī sunim maizi metu zemē”).

Savukārt pēc izteicēja morfoloģiskās dabas šķir verbālus, nominālus un adverbīalus teikumus [Freimane 1997: 18, Ceplītis et al. 1989: 34], kam pievieno arī kombinētu teikumu [Beitiņa 2009: 89]. I. Freimane norāda, ka latviešu valodā verbālie teikumi veido apmēram 80–85% visu vienkāršo teikumu, nominālie – 11–14%, savukārt adverbīalie – 4–6% no visiem vienkāršajiem teikumiem [Freimane 1997: 18]. Analizējot teikas vieglajā valodā, redzams, ka sastopami visi minētie teikumu tipi un arī proporcionālā atbilstība standarta valodai ir līdzīga, tomēr nedaudz vairāk izmantojot verbālus teikumus: pirmajā līmenī verbālie ir 90% teikumu, nominālie – 6%, adverbīalie – 4%, kombinētu teikumu nav. Otrajā līmenī šie rādītāji ir attiecīgi 81%, 12%, 4% un 3%, savukārt trešajā – attiecīgi 91%, 4%, 4% un 1%. Shematiski šie rādītāji attēloti 2. tabulā.

2. tabula. Analizēto datu kopas teikumu dalījums pēc izteicēja morfoloģiskās dabas

Teikuma veids/Līmenis	1. līmenis	2. līmenis	3. līmenis
Verbāls	60	92	109
Nomināls	4	13	5
Adverbīāls	3	5	5
Kombinēts	-	3	1

Pēc apjoma gramatiskos centrus dala vienkāršos, izvērstos un saliktos, lai gan pēdējais ir diskutējama konstrukcija latviešu valodniecībā [Beitiņa 2009: 84]. Analizējot pētījuma datu kopu, redzams, ka vieglās valodas tekstos pamatā dominē vienkārši gramatiskie centri, taču, pieaugot vieglās valodas līmenim, parādās arī izvērstu gramatisko centru lietojums. Teikumu dalījums pēc gramatiskā centra apjoma shematiski attēlots 3. tabulā.

3. tabula. Analizēto datu kopas teikumu dalījums pēc gramatiskā centra apjoma

Gramatiskais centrs/Līmenis	1. līmenis	2. līmenis	3. līmenis
Vienkāršs	60	84	87
Vienkāršs ar saliktu izteicēju	5	9	10
Vienkāršs ar saliktu priekšmetu	2	-	-
Izvērsts	-	20	23
Izvērsts ar saliktu izteicēju	-	1	-

Teikuma palīglocekļi visi ir pakārtoti – tieši vai pakāpeniski. Tieši pakārtoti tie ir virslocekļiem, pakāpeniski pakārtoti – ja paskaidro kādu palīglocekli. Palīgloceklis var būt pakārtots vienam vārdam, tad tas ir vienattieksmes palīgloceklis (apzīmētājs, pielikums, papildinātājs, apstākļi); palīgloceklis var būt vienlaikus pakārtots diviem vārdiem, tad tas ir dubultloceklis [Beitiņa 2009: 122]. Pamatojoties uz šajā pētījumā veikto teikumu analīzi, secināms, ka vieglajā valodā izmantotajos vienkāršajos teikumos tika izmantoti vienattieksmes palīglocekļi, taču sīkāka teikumu palīglocekļu analīze pēc uzbūves (vienkārši, sastata vai salikti) vai sintaktiskās attieksmes ar pakārtotāju vārdu (saskaņojums, pārvaldījums, pieklāvums, pievilkums (dubultloceklim)) šajā pētījumā nav veikta.

Teikuma satura izteikšanā jāmin vēl kāds svarīgs aspekts – teikuma vērsums un vārdu kārtā. Šim nosacījumam uzmanību pievērsis valodnieks Aldis Lauzis: proti, veidojot tekstu, mazāk tiek pievērstā uzmanība teksta saturētājiem un virzītājiem, taču tādi ir katrā tekstā, t.sk. vieglajā valodā. *“Pirmām kārtām tā ir teikuma intonācija runas valodā un vārdu kārtā rakstos. Rakstu valodas teikumiem, kuru vārdkārtu neietekmē emfāze, vērsuma komponentu secība ir šāda: rakurs | tēma | rēma. Tēma teikumus “noenkuro” kontekstā vai tieši piesaista situācijai, kuru teikumkopa apraksta. Rakurs un rēma domu virza uz priekšu: rakurs (variēma) norāda, kādā jaunā aspektā teikums tēmu pavērš, bet rēma pauž jauno redzējumu, kādā tēma šajā rakursā atklājas”* [Lauzis 2009: 62–63].

Šis princips ir ticis ievērots visos teiku intralingvālajos tulkojumos. Piemēram ieskats teikā par maijpuķīti:

Senos laikos Dievs radīja puķes.

Puķes varēja izvēlēties sev dzīves vietu.

Dažas puķes uzkāpa dzīvot kalnā.

Dažas puķes palika dzīvot lejā.

Tikai mežā neviena puķe negāja.

Kā redzams teikumos, tēma – stāsts par maijpuķīti – lasītāju piesaista konkrētajam vēstījumam un situācijai. Rakurs (puķe) un katrā teikumā par to sniegtā jaunā informācija (rēma) vēstījuma domu virza uz priekšu, un katrā nākamajā teikumā tiek atklāts jauns vēstījuma aspekts: vispirms Dievs puķes rada, pēc tam katra puķe izvēlas sev vietu utt.

“Teksta lasītājs savā iekšējā runā tēmu, rakursus un rēmu mēdz intonēt un to dara aptuveni tāpat, kā šo tekstu runādams. Tēma paliek neuzsvērta, rakursam ir vidēji spēcīgs uzsvars, bet rēmu uzsver visspēcīgāk.” [Lauzis 2009: 65] Teikas (kā jebkura saistoša teksta) vēstījums ir uztverams tikai kopsakarā ar iepriekšējos un arī turpmākajos teikumos izteiktajām domām. Citējot A. Lauzi: *“Jo trāpīgāk runātājs/rakstītājs šos vērsuma signālus izmanto, jo pilnīgāk viņa teksts veic savu komunikatīvo uzdevumus – iedomāto paudumu novadīt līdz klausītāja/lasītāja apziņai.”* [Lauzis 2009: 63] A. Lauzis norāda

arī komunikācijas akta otru pusi – attiecīgā vēstījuma uztvērēju, kuram ir jāsignalizē par attiecīgā teksta sapratni no sava viedokļa, tikai tad var uzskatīt, ka vēstījums bijis veiksmīgs un saturam atbilstošs. Kā jau raksta ievadā tika teikts, visi šajā rakstā minētie teikumi tika pārbaudīti mērķgrupā un nepieciešamības gadījumā precizēti, kas apliecina korektu un atbilstošu attiecīgā vēstījuma izpratni no uztvērēju puses.

Valodnieks J. Rozenbergs šajā sakarā izvirza vairākas teksta gramatiskās kategorijas: predikācija, informācija, kohēzija, integrācija, retrospekcija un prospekcija, kontinuuums, modalitāte, autosemantika. Raksturojot vieglo valodu, īpaši svarīga teksta vienību saistījumā ir kohēzija. Kohēzija (no latīņu *cohaerere* – ‘būt saistītam’) jeb teksta iekšējie sakari ir teksta kategorija, kas nodrošina teksta loģisku secību (temporālo, lokālo u. c.), atsevišķu ziņojumu, faktu, parādību savstarpējo atkarību. Šie satūra sakari ir kopēji visiem tekstiem, kas tekstus atšķir no “netekstiem”. Tie nodrošina teksta atsevišķo daļu savstarpējo sakaru un nosacītību. Kontinuuums (no latīņu *continuuus* – ‘nepārtraukts, vienlaidus’) ir teksta kategorija, kas izsaka noteiktu faktu un notikumu secību laikā un telpā, nodrošinot apraksta konkrētību un realitāti. Kontinuuums ir cieši saistīts ar kohēziju. Kohēzija norāda uz teksta parādību savstarpējo sakarību, bet kontinuuums ir nepārtraukts veidojums laikā un telpā. Laika un telpas kontinuuums rada virzības sajūtu [Ceplītis et al. 1989: 199–200].

Arī uz tekstu veidošanu vieglajā valodā jo īpaši attiecināmas saistoša, loģiska un saprotama teksta veidošanas prasības.

Nobeigums un secinājumi

L. Ceplītis vienkārša teikuma definīcijā norāda: “*Vienkāršā teikumā ir tikai viena pamatkonstrukcija. [...] Citādi sakot – vienkāršā teikumā tikai vienreiz parādās savstarpējā atkarīguma sakars un predikatīvā attieksme.*” [Ceplīte, Ceplītis 1991: 132–133]

S. Lagzdiņa pamatkonstrukcijas izpratni papildina: “*Teikums kā sintakses pamatvienība, resp., vienkāršs teikums, atspoguļo elementāru notikumu, un to raksturo vienota attieksme pret īstenību (noteikta modalitāte un gramatiskais laiks) un viens teikuma uzbūves plāns (noteikta elementāra aktantu kombinācija). No tā izriet, ka vienkāršs teikums principā var saturēt tikai vienu finīto verbu un tikai vienu patstāvīgo verbu (šīs pazīmes var savienoties arī vienā vārdformā), bet pārējie teikuma struktūrelementi var būt tikai neverbāli (Mēs varētu satīkties svētdien vai nākošnedēļ; Viņi parasti satikās pie lielā pulksteņa u. tml.). Katras jaunas finītas vai infīnītas verba formas iesaistījums teikumā vai jebkura neverbāla komponenta aizstāšana ar palīgteikumu vai ar infīnītu verba formu (paplašinātu vai nepaplašinātu) pievieno teikumam jaunu modalitāti vai gramatisko laiku, vai notikumu, vai jaunu teikuma uzbūves plānu, t. i., pārvērš to saliktā teikumā*” [Lagzdiņa 1997: 32–33], kas atbilstoši vieglās valodas principiem tekstu veidošanā nav ieteicami to apgrūtinātās uztveres dēļ. Bez minētajiem nosacījumiem vieglajā valodā svarīgs ir teikuma vērsums un vārdu kārtā. A. Lauzis noraida apgalvojumu, ka latviešu valodā vārdu kārtā esot brīva. “*Brīva tā ir tikai relatīvi, piemēram, salīdzinājumā ar angļu valodu, kur vārdu kārtā teikumā galvenokārt palīdz uztvert, kāds teikuma loceklis ir katrs tā vārds. Latviešu valodā, kur ir lokāmas vārdšķiras, tas ir galotņu uzdevums un vārdu kārtu var brīvi izmantot teikuma vērsuma norādīšanai,*” skaidro valodnieks [Lauzis 2009: 67].

Tādējādi, pamatojoties uz teiku analīzi, vieglajā valodā vienkāršā teikuma vērsums un vārdu kārtā ir īpaši svarīgi un šo principu izpaušmes nozīme apstiprinājās, pārbaudot tekstus mērķgrupās.

Teikumos vārdi ir saistīti valodas likumiem atbilstošā veidā, saistījums nodrošina teikumiem noteiktu formu, kas palīdz uztvert teikumu saturu, pamatojoties uz sintaktiskajiem sakariem un sintaktiskajām attieksmēm [Ceplīte, Ceplītis 1991: 126]. Tādējādi šī raksta mērķis – pierādīt, ka vieglajā valodā izveidotie teikumi pilnībā atbilst latviešu literārās valodas prasībām un normām, tie ir ar valodas likumu nosacītu gramatisko struktūru un saturu, – tika pilnībā sasniegts. Šo pārlicību stiprina arī atziņa, ka šādas teikumu konstrukcijas pilnībā atbilst vieglās valodas pamatprincipiem.

Tekstveidei, īpaši teksta struktūrai, ir liela nozīme vieglajā valodā. Šajā sakarā viena no vieglās valodas izveidotājām, speciālistēm un meistarēm Eiropas līmenī Hindelsheimas Universitātes profesore K. Māse norāda: “*Tulkojot³ tekstu vieglajā valodā, var ātri pazaudēt fokusu uz teksta līmeni. Teksta veidotājam ir jāizvēlas atbilstoši vārdi un teikumi, jāpievieno skaidrojumi un piemēri. [...] Īpaši svarīgi nodrošināt, lai vieglajā valodā rakstīta teksta struktūra tiešām palīdzētu veidot viegli lasāmu tekstu. Tāpēc informācijas struktūra rūpīgi jāplāno.*” [Maaß 2015: 130] Turklāt šajā sakarā nav svarīgi uzsvērt tikai tekstveides un sintakses līmeni. Kā norāda K. Māse: “*Vieglā valoda pieder pie vācu valodas sistēmas. Tā ir vācu valodas varietāte ar sistemātiski reducētu teikuma uzbūves un vārdu krājuma spektru*” [Maaß 2015: 11–12].

Analizējot teiku intralingvālo tulkojumu vieglajā valodā, var izdarīt vairākus secinājumus:

- vienkāršs teikums ir sintakses pamatvienība gan latviešu standartvalodā, gan arī vieglajā valodā;
- teiku intralingvālajos tulkojumos dominē tradicionālā vienkārša teikuma struktūra, kas atbilst vienkārša teikuma klasifikācijas principiem;
- vieglajā valodā, šķirot pēc izteicēja dabas, dominē verbāli teikumi, kas ir raksturīgi arī latviešu standartvalodai;
- teikumu sarežģītība pieaug pakāpeniski un atbilstoši vieglās valodas līmeņiem un principiem, kas īpaši skaidri novērojams ne vien teikumu garumos, bet arī gramatisko centru veidos;
- perspektīvā jāpēta, kā ar vienkāršu teikumu panākt sīzetiskās izklāsmes kohēziju un koherenci, izmantojot tēmu un rēmu;
- tiešā runa no sintakses viedokļa ir salikta sakārtota teikuma konstrukcija, taču no uztveres viedokļa vieglās valodas lietotājs tiešo runu un piebildi parasti saprot kā divus vienkāršus teikumus (katru ar savu struktūru un savu modalitāti). Atbilstoši vieglās valodas lietojuma pamatnostādņēm šādas vienkārša teikuma konstrukcijas ir saprotamas vieglāk nekā atstāstījuma izteiksme, netiešā vai noģiedamā runa, kas tieši tāpat atsaucas uz kādas personas sacīto. Tāpēc vieglās valodas kontekstā tiešā runa tiek uzskatīta par diviem vienkāršiem teikumiem un netiek iekļauta saliktu teikumu statistikā. Tiešā runa kā tiešs dialogs tiek izmantota visos vieglās valodas līmeņos. Taču šīs konstrukcijas izpratnei ir nepieciešami turpmāki pētījumi ar mērķauditorijas iesaisti.

3 Arī K. Māse, runājot par tekstu pārveidi vieglajā valodā, lieto jēdzienu *tulkošana*.

LITERATŪRA

- Anča, G., Liepa, D., Meļņika, I., Polinska, V. *Līmeņu apraksts vieglās valodas tekstu veidotājiem*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.
- Beitiņa, M. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA, 2009.
- Ceplīte, B., Ceplītis, L. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne, 1991.
- Ceplītis, L., Rozenbergs, J., Valdmanis, J. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 1989.
- Freimane, I. Sintakses vienības latviešu valodā. *Baltu filoloģija VII*. Zinātniskie raksti 608. sējums. Rīga: LU, 1997, 6.–20. lpp.
- IFLA *Guidelines for easy-to-read materials*. Rev. by M. Nomura, G. S. Nielsen and B. Tronbacke. The Hague: IFLA Headquarters, 2010.
- Inclusion Europe *Informācija visiem: Eiropas standarti viegli lasāmas un saprotamas informācijas veidošanai*. Brisele: Inclusion Europe, 2009.
- Lagzdīņa, S. Vienkāršs teikums un tā robežas. *Baltu filoloģija VII*. Zinātniskie raksti 608. sējums. Rīga: LU, 1997, 21.–34. lpp.
- LVG – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Lauze, L. Kategoriju robežu noteikšanas problēmas mutvārdu tekstā. *Valoda: nozīme un forma 4. Kategoriju robežas gramatikā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 102.–110. lpp.
- Lauzis, A. Teikuma vērsums un vārdu kārtā. *Valodas prakse: Vērojumi un ieteikumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 62.–71. lpp.
- Liepa, D., Polinska, V. *Vieglā valoda. Rokasgrāmata*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022.
- Maaß, C. *Leichte Sprache, das Regelbuch*. Berlin: LIT Verlag, 2015.

AVOTI

Teikas vieglajā valodā. Projekta *Promoting Easy-to-Read for Social Inclusion (PERLSI)* tīmekļa vietne. Pieejams: <https://www.lu.lv/en/perlsi/about-us/perlsi/>

Priekšvārda deminutīvi ar piedēkli *-uk-*¹

Summary

Diminutives of personal names with the suffix *-uk-*

Latvian personal names have been widely researched in the diachronic aspect and their use nowadays has been described. Several papers mention diminutive variants of some etymons. However, the focus is largely on either the description of a group of personal names or current anthroponymic trends, with less focus placed on diminutives of forewords and their hypocoristics as an essential component of everyday informal communication in Latvian standard language and dialects.

The aim of the research is to provide an insight into the formation of diminutives of personal names and their hypocoristics with the formants *-uks*, *-ucis* in the Latvian standard language. Through carrying out interviews with people of various ages and writing down stories of diminutive use in childhood in a family setting as well as other communication settings, thousands of word uses were obtained whereby the number of diminutives of a word ranges from one to 30 different forms. The empirical material, consisting of a sample of diminutives of 200 personal names (500 word uses), was evaluated using derivative-semantic and pragmatic analysis.

Key words: *diminutive, hypocoristic, the Latvian language, personal name, word formation*

*

Ievads

Mūsdienās dažādu nozaru speciālisti pievērsušies deminutīvu kā semantiskās opozīcijas *liels* un *mazs* komponenta izpētei. To izteikšanas līdzekļu, funkcionēšanas specifikas un konotācijas izziņai veltīti pētnieku darbi vairākās nozarēs: derivatoloģijā, etnolingvistikā, ontolingvistikā, socioantroponīmikā, pragmatikā, tulkojumzinātnē, arī filozofijā, neirolingvistikā un kognitīvajā lingvistikā. Tik plašas intereses pamatā ir minēto semantisko kategoriju aktīvais lietojums ikdienas saziņā un būtiskā loma emotīvās un aksioloģiskās konotācijas izteikšanā, kā arī etnosa psiholoģiskā portreta, valodas pasaulainas un komunikatīvo modeļu izziņāšanā.

Deminutivitāte ir īpaša leksiski semantiska kategorija, ar kuru izsaka reāla pamazinājuma nozīmi. Uz kaut ko mazu var norādīt gan ar lietvārdu un īpašības vārdu, piem., *nieks*, *puteklis*, *mazs*, *sīks*, gan morfēmām, piem., *galdīņš*, *lācēns*, *roķele*. Deminutivitātes tipiskais formālais rādītājs latviešu valodas nomenklatūrā ir piedēklis, kas tiek pievienots motivētā vārda celmam. Savukārt īpašības, darbības intensitātes pavājinājumu, nepietiekamību norāda gan ar priedekli, gan piedēkli, piem., *paīss*, *iesājš*, *zaļgs*, *zilgans*, *dzeltenīgs*, *skābens*, *ieplēst*, *pasēdēt*. Deminutīvu semantiskās nianšes pilnībā atklājas tikai konkrētās saziņas situācijās un ir cieši saistītas ar ekstralingvistiskajiem faktoriem. To lietojums var izgaismot dažādu informāciju gan par valodas vienību funkcionalitāti, gan par saziņas partneru runas uzvedības specifiku, komunikatīvajiem paradumiem,

1 Raksts izstrādāts projektā "Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

sociālajām lomām, attiecību formālo un neformālo raksturu, etiķetes normām. Tāpēc, no šāda skatpunkta raugoties, tipiskā deminutīvu definīcija tikai daļēji atklāj šo valodas vienību nozīmi un lomu, proti, ka deminutīvs ir “atvasinājums, kas apzīmē kaut ko mazu vai mazāku salīdzinājumā ar motivētārvārda nosaukto reāliju. [...] Deminutīvi var izteikt pozitīvu vai negatīvu emocionālo attieksmi” [VPSV 2007: 82–83]. Dažādos avotos, īpaši mācību līdzekļos, deminutīvi nepamatoti tiek dēvēti par pamazināmiem vārdiem [Bērziņa-Baltiņa 1994: 48], tomēr pētījumos [Jurafsky 1996; Bauer 1997; Calvo 2019; Vulāne 2011, 2012, 2013] iegūtie dati liecina, ka deminutīvu semantika un funkcijas ir sazarotākas. Tā kā deminutīvu lietošana ir tipiska sarunvalodas stila pazīme [Rozenbergs 1995: 97; Kvašīte 2013: 188; Kļavinska 2020; Butāne-Zarjuta 2022], tie parasti tiek izmantoti ikdienas saziņā, kad adresants atklāj savu attieksmi pret adresātu vai stāstījuma saturu [Fleischman 1990: 143], izsaka ne tikai pamazinājumu, bet arī mīļumu, maigumu, laipnību, pieklājību, pieticību vai, tieši otrādi, neapmierinātību un noniecināšanu [Bauer 1997: 5], līdz ar to deminutīviem raksturīga liela, situatīvi nosacīta konotatīvā dažādība. Tos aktīvi lieto saskarsmē ar bērniem, tuviniekiem, labiem draugiem, kolēģiem, kā arī attiecina uz dzīvniekiem, priekšmetiem un dažādām dabas parādībām. Turklāt deminutīvu piedēkļi, kā atzīst Ineta Dabašinskiene [2009: 20], ir vienas no pirmajām morfēmām, ko bērns apgūst un izmanto savā runā. Tā kā deminutīvi kalpo arī par runas individualizācijas paņēmieni, tie dažādā funkcionālā un konotatīvā statusā sastopami folklorā [Ozols 1993], daiļdarbos, īpaši bērnu literatūrā, un publicistikā [Urbanoviča 2014], neitrālā nozīmē – arī zinātniskajos [Skujiņa 1976] un lietišķajos tekstos, bet lielāka deminutīvpiedēkļu dažādība vērojama izloksnēs un sarunvalodā.

Rakstā sniegts ieskats piedēkļa *-uk-* resp. formantu *-uks*, *-ucis* lietojumā priekšvārdu un to hipokoristisku deminutīvu darināšanā, raksturojot atvasinājumus semantiskā un funkcionālā aspektā.

Intervējot vai anketējot dažāda vecuma respondentus – radus, draugus, kolēģus, paziņas – un jautājot gan to, kā viņu vārds tiek lietots, gan arī to, kā viņi uzrunā citus, pierakstot atmiņu stāstus par personvārdu deminutīvu lietošanu bērnībā, ģimenē un citās saziņas situācijās, iegūti aptuveni pieci tūkstoši vārdlietojumu ar dažādiem deminutīvpiedēkļiem. Viena priekšvārda deminutīvu kopums vājumā svārstās no vienas līdz pat 30 vienībām. Raksta izlase veidota no 500 vārdlietojumiem, kuri ir 200 personvārdu deminutīvi, ar mērķi gūt ieskatu par piedēkļa *-uk-* lietojumu atvasinājumos no divu un vairāku zilbju vīriešu un sieviešu priekšvārdiem un deminutīvu konotācijas situatīvo un sociālo nosacītību. Tāpēc anketā tika iekļauti ne tikai deminutīvi, bet arī adresanta un adresāta attiecību, vecuma, kā arī situācijas un deminutīva konotācijas norāde. Protams, jāņem vērā, ka materiāla kvantitatīvos un kvalitatīvos rādītājus ietekmē gan respondentu atsaucība, atmiņa un prasme precīzi raksturot deminutīva lietojuma situāciju, konotāciju, gan arī anketētāja uzcītība, pacietība un precizitāte, valodas vienību pieraksta precizitāte, jo materiālu vāca arī studenti. Piemēram, vienā pierakstā fiksēts deminutīvs *Jančuks*, citā – *Jaņčuks*. Savukārt, ja vārdam *Gatis* ir konstatēts deminutīvs *Gatucis* un *Gatucītis*, tad derivatīvā ķēde ir secīga, bet, ja pierakstīts tikai viens deminutīvs, piem., *Mairucītis*, varam vien minēt, vai tiek lietots prognozējamais motivētārvārds *Mairucis*. Šādā gadījumā ņemta vērā 1. pakāpes atvasinājuma esamība attiecīgā citas personas priekšvārda deminutīvu kopā un 2. pakāpes derivāts netiek traktēts kā bisufiksāls atvasinājums.

Ieskats vēsturē

Pirmie dati par vārdu, tai skaitā arī deminutīvu, darināšanu latviešu valodā rodami jau 1644. gadā publicētajā Johana Georga Rēhehuzena (*Johann Georg Rehehusen*) gramatikā “Manuductio ad linguam lettonicam facilis et certa”, kurā, starp citu, norādīts, ka latviešu valodā deminutīvus atvasina ar izskaņām *-ihts*, *-ihta* (: *-ītis*, *-īte*) un *-ings*, *-inga* (: *-iņš*, *-iņa*) [Grīse 1969: 493]. Savukārt Heinriha Adolfa (*Henrico Adolphi*) gramatikā “Erster Versuch einer kurtz verfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache” jau norādīts, ar kādām izskaņām darina deminutīvus no katras celmu grupas, minēti ar piedēkli *-iņ-*, *-īt-*, *-ul-* atvasināti deminutīvi, piem., *Dieviņš*, *gaspažiņa*, *saimniecīte*, *skrodēlītis*, *brālulis*, *brālulītis*, *dēliņš*, *Jēziņš* [Adolphi 1685: 15–18], kā arī nosauktas biežāk sastopamās nozīmes – mīlinājuma, cieņas izrādīšanas un nievīga nozīme. Atvasinājumiem *Jēzuliņš*, *dēluliņš*, *dēlulītis* nav norādīts derivatīvās ķēdes starpposms – atvasinājums ar piedēkli *-ul-*. Iespējams, autoram nav izdevies konstatēt šādu deminutīvu vai arī tas nav lietots, kas nozīmētu, ka šajā darbā fiksēts bisufiksācijas piemērs. Turklāt ir minētas arī biežāk sastopamās deminutīvu nozīmes – mīlinājuma, cieņas izrādīšanas, nievīga nozīme.

20. gs. 30. gados Jānis Endzelīns darbā “Latviešu valodas skaņas un formas” min lietvārdu deminutīvu piedēkļus *-en-*, *-ēn-*, *-in-*, *-iņ-*, *-el-*, *-ul-*, *-ik-*, *-iķ-*, *-uk-*, *-āk-*, *-ēk-*, *-niek-*, *-už-*, *-ut-*, *-ūt-*. Starp valodas piemēriem minēti arī daži personvārdi: *Annika*, *Anniķis*, *Emmiķis*, *Mildeniēks*, *Annuža*, *Marute* [Endzelīns 1938: 74–101]. To raksturojums rodams arī “Latviešu valodas gramatikā”, kur par piedēkli *-uk-* teikts, ka to “lieto vispirms kā deminutīvu” [Endzelīns 1951: 359]. Vairāku deminutīvpiedēkļu aprakstā norādīts, ka to lietojums ir teritoriāli ierobežots.

Nozīmīgākais latviešu valodas deminutīvu sistēmas pētījums ir Veltas Rūķes-Draviņas trimdā izdots darbs “Diminutive im Lettischen” (1959), kurā iekļauti arī vairāki personvārdu deminutīvi. Monogrāfijā apskatītas 45 deminutīvformantu 87 variācijas. Nosakot formantus, viena piedēkļa fonētiskie varianti, kas funkcionē dažādās izloksnēs, uzskaitīti atsevišķi. Ilustratīvajā materiālā minēti izlokšņu un sarunvalodas varianti, kā arī personvārdu regulārie atvasinājumi. Tā derivātu ar formantiem *-uks*, *-uka*, *-ucis* raksturojumā [Rūķe-Draviņa 1959: 276–289] minēti vairāki literārajos darbos vai izloksnēs lietotie priekšvārdu deminutīvi, piem.: *Brenčuks*, *Jaņuks*, *Jāņuks*, *Jēčuks*, *Karļuks*, *Kārļuks*, *Končuks* (<*Konrāds*), *Ļuduks* (<*Ludis*), *Pičuks*, *Ančuks*, *Aņņuks*, *Aņuks*, *Ievuks*, *Iļžuks*, *Liduks*, *Lijuks*, *Līžuks*, *Maruks*, *Mirdzuks*, *Vaņuks* (<*Vanda*); *Annuka*, *Elžuka*, *Līžuka*, *Martuka*, *Milduka*; *Annucis*, *Bertucs*, *Marucis*, *Milducis*.

Deminutīvu raksturojums rodams arī vēlākos izdevumos – gan gramatikās un zinātniskos rakstos, gan citās publikācijās. “Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” [Bergmane et al. 1959] sniegts latviešu kodificētās valodas deminutīvpiedēkļu *-el-*, *-en-*, *-ēn-*, *-iņ-*, *-īt-*, *-ul-* plašāks apskats, bet piedēklis *-uk-* nedz šajā, nedz Laimdota Ceplīša un Brigitas Ceplītes darbā [Ceplītis, Ceplīte 1991] netiek minēts. Deminutīvu aprakstos tas atkal sastopams 21. gs. gramatikās [Kalme, Smiltnece 2001: 76; Vulāne 2013: 222].

Personvārdu deminutīviem atsevišķi pētījumi nav veltīti, tomēr vairākās publikācijās, kurās raksturoti latviešu antroponīmi, atrodama informācija arī par to deminutīviem. Varam minēt, piem., Klāva Siliņa personvārdu vākumu (ap 10 000) un etimoloģisko raksturojumu, kur ir norādes uz tā vai cita etimona deminutīvvariantu, kā arī vairākus mūsdienās veiktus pētījumus [Kļavinska 2020; Butāne-Zarjuta 2022; Bušs 2003; Veidenberga 2023], kuros priekšvārda deminutīvs skatīts kā viens no empīriskā materiāla analīzes komponentiem.

Atvasinājumi ar piedēkli -uk- / -uc-

Kā zināms, kodificētajā valodā mūsdienās aktīvāk tiek izmantoti piedēkli *-iņ-*, *-īt-* un to paplašinājums ar interfiksu, darinot atvasinājumus attiecīgi no 1., 3., 4., 6. un 2., 5. deklinācijas lietvārdiem, piem., *galdiņš, Aigariņš, ledutiņš, Edžiņš, rociņa, Aijiņa, sirsniņa, kaķītis, Jānītis, eglīte, Zanīte*. Motivācijas ziņā plašs funkcionālais diapazons ir piedēklim *-el-*, ar kuru iespējams darināt deminutīvus gandrīz no visu deklināciju lietvārdiem, piem., *galdelis, spainelis, rožele, Ilzele, ačeles*. Tomēr dominējošās negatīvās konotācijas dēļ tā lietojums ir ierobežots. Semantiskās specifikas dēļ mazāk tiek izmantots arī piedēklis *-ēn-* – parasti, lai nosauktu cilvēku un dzīvnieku mazuļus, piem., *puisēns, meitēns, čigānēns, lācēns*, kā arī darinātu priekšvārdu deminutīvus, piem., *Rolēns* (<*Rolands*), *Kārlēns, Ievēns, Dacēns*, kuri parasti funkcionē sarunvalodā.

Atšķirībā no kodificētā valodas paveida sarunvalodā deminutīvu piedēkļu lietojums ir krietni plašāks, tie brīvāk saistīti ar dažādu celmu motivētājevārdiem, tāpēc līdzās regulārajiem atvasinājumiem sastopami neregulārie darinājumi. Raksturīga deminutīvu kopuma iezīme ir derivatīvā maskulinizācija, t. i., vīriešu dzimtes formantu pievienošana sieviešu dzimtes lietvārda celmam, piem., *meitēns, Rūtēns, meituks, māšuks, Rūtuks, Elzucis, Baibulis, Lindiņš*.

Piedēklis *-uk-* latviešu valodā piesaista tikai vīriešu dzimtes galotni *-s* vai *-is*, kuras ietekmē rodas alomorfs *-uc-*. Analizētajā priekšvārdu vākumā vērojams aktīvs šī piedēkļa lietojums. Viens no iemesliem varētu būt morfēmas spēja brīvi saistīties ar jebkura celma lietvārdiem, piem., *Toms – Tomuks, Sandis – Sanduks, Marks – Markucis, Lauris – Laurucis, Edžus – Edžuks, Dārta – Dārtuks, Dārtucis, Alise – Ališuks, Zane – Zaņuks*. Atvasinājumi tiek darināti gan no oficiālā priekšvārda, gan arī no tā hipokoristikas vai priekšvārda celma īsinājuma. Analizētajā materiālā plašāko grupu veido atvasinājumi no priekšvārda pilna celma. Ja motivācijai izmantots personas vārds, kurā ir sakne un galotne, tad vairumā gadījumu pierakstīti atvasinājumi gan ar formantu *-uks*, gan *-ucis*, piem., *Aija – Aijuks, Aijucis, Anda – Anduks, Anducis, Barba – Barbuks, Barbucis, Linda – Linduks, Linducis, Linduce; Andris – Andruks, Andrucis, Dāvis – Dāvuks, Dāvucis, Lauris – Lauruks, Laurucis, Ralfs – Ralfuks, Ralfucis, Žanis – Žaņuks, Žanucis*. Savukārt no garāka motivētājevārda parasti darināts atvasinājums ar vienu no formantiem, piem., *Agnese – Agnešuks* (bet *Agnucis*), *Diāna – Diāņuks, Elīna – Eliņuks, Marija – Marijuks, Rozalīna – Rozalīnucis, Sabīne – Sabīņuks, Terēze – Terēžuks; Aloīzs – Aloīžuks, Haralds – Haralducis, Kaspars – Kasparucis, Emīls – Emīļuks*.

Garākos priekšvārdus parasti īsina, radot hipokoristiku (kas var būt arī senāks deminutīvs), no kuras atvasina deminutīvu, vai arī par derivatīvo bāzi kalpo priekšvārda sākums, izskaņa, kāda skaņu kopa, piem., *Diāna – Dincis – Dinčuks, Jevgēnija – Ija – Ijuks, Ijucis, Ketija – Keta – Ketucis; Jānis – Jancis – Jaņčuks, Jēkabs – Jēcis – Jēčuks, Mihails – Miša – Mišuks, Pēteris – Pičs – Pičuks, Ritvars – Ritucis, Ričuks* (<*Ričs*), *Domīnika – Domuce, Everita – Evuks, Jogija – Jogucis, Karlīne – Karļuks, Kristīne – Krišuks, Ligita – Ligucis, Lituks, Lolita – Lolucis, Melānija – Melucis, Patrīcija – Patuks, Renāte – Reņčuks, Žozefīne – Žožuks; Deīvids – Deīvuks, Dominiks – Domucis, Ernests – Eņuks, Gustavs – Gušuks, Henrijs – Henruks, Imants – Imuks, Olafs – Oļuks, Oskars – Ošuks, Timofejs – Timuks*.

Tomēr stabilas kopsakarības neizgaismojas, jo materiāls ir individuāls – atšķiras konkrētā personvārda lietojuma biežums un respondentu vēlme izmantot to vai citu

deminutīvu – dažkārt abi varianti fiksēti vienas personas deminutīvu kopā, citkārt tie attiecināti uz dažādām personām. Iespējams arī, ka nosaukts tikai viens no atvasinājumiem, kaut arī tiek lietotas gan hipokoristikas, gan citi deminutīvi. Tāpat vērojamas atšķirības starp vecāku, vecvecāku, brāļu un māsu, draugu, kolēģu, sporta komandas biedru u. tml. ieradumu izvēlēties savam komunikatīvajam nolūkam atbilstošu deminutīvu. Jāņem vērā arī vārda skanējums – piem., tāda veida atvasinājumi kā *Aloižuks*, *Samantucis*, *Haralducis*, *Kasparucis* pierakstīti tikai vienu vai divas reizes, kas liecina par modeļa netipiskumu un runātāju vēlmi paārcināt adresātu (kā norādījuši respondenti).

Dažās aptaujās norādīti atsevišķi deminutīvi ar formantu *-uce*, piem., *Ievuce*, *Inguce*, *Linduce*, *Māruce*, bet sieviešu dzimtes formas lietojums drīzāk uzskatāms par izņēmumu, netipisku, kaut arī potenciāli iespējamu gadījumu.

Saskaņā ar anketu atbildēm var secināt, ka biežāk attiecinājumā uz konkrētu etimona lietots viens no atvasinājumiem, savukārt, ja uz vienu personu tiek attiecināti abi derivāti, tad tos (a) bez konotatīvās atšķirības izmanto kāds no tuviniekiem vai draugiem, (b) lieto dažādi adresanti ar vienu un to pašu nozīmi vai paužot citu attieksmi. Piemēram:

- draudzenes *Santu* mēdz saukt par *Santuku* un *Santuci*, lai izteiktu draudzīgumu, savējību;
- deminutīvu *Santuks* ikdienas saziņā lieto brālis, bet *Santucis* – vecāki, lai izteiktu mīlumu;
- *Aivaru* sieva ikdienā parasti sauc par *Aivuku*, bet, lai paustu mīlumu, lieto atvasinājumu *Aivucis*;
- atvasinājumu *Maijucis* izmanto māsas un draudzenes, paužot mīlumu, bet *Maijuks* – kolēģi, izrādot draudzīgumu;
- deminutīvu *Ļenucis* parasti izmanto vīramāte, izsakot neizpratni par vedeklas rīcību vai citā saziņas situācijā, paužot labestību, izrādot ziņkāri, interesi, bet vīrs, uzrunājot sievu, stāstot par ko ļoti labu, paužot mīlestību, izrādot atzinību, labestību, izmanto deminutīvu *Ļenuks*.

Etimona deminutīvu semantiskajā analīzē varam runāt par viena etimona sēmu kompleksu, kur pamatvārds (bez emotīvi aksioloģiskā marķējuma) ir arhisēma jeb galvenā sēma, bet emocionāli aksioloģiskā kompleksa vienības – piedēkļi, tonis, intonācija, kinestētika u. c. – ir diferencējošas, potenciālās sēmas, kuras precīzē arhisēmas semantiku un nosaka deminutīva individuālo situatīvo raksturu. Būtiska deminutīvu iezīme ir to ambivalence – atkarībā no saziņas situācijas atvasinājums var apliecināt gan pozitīvu, labvēlīgu attieksmi, gan, tieši otrādi, atklāt negatīvo konotāciju. Kaut arī dažiem piedēkļiem latviešu valodas lietotāju apziņā tiek diferencētas šīs konotācijas, tomēr stingras semantiskās robežas nav.

Respondenti, raksturojot ar piedēkli *-uk/-uc-* darināto priekšvārda deminutīvu lietojumu, nav norādījuši, ka tiem raksturīga sēma ‘mazs’ vai ‘bērns’. Dažkārt atvasinājums tiek lietots bez papildkonotācijas (neitrāli) kā neformālāks priekšvārda aizstājējs ikdienas saziņā. Lielākoties deminutīvi ir emocionāli marķēti komunikatīvie signāli, kas norāda uz attieksmi pret adresātu un savstarpējām attiecībām vai adresanta vēlmi kaut ko iegūt vai panākt.

Kaut arī piedēkļi *-uk-* un *-uc-* ir alomorfi, tomēr deminutīvu lietojumā vērojamas dažas atšķirības, proti, aptaujas dalībnieki bieži vien norādījuši, ka atvasinājumu ar piedēkli *-uk-* parasti izmanto ģimenes locekļi un paši tuvākie draugi, lai izteiktu savējības, piederības vai mīluma sēmu. Dažkārt tiek uzsvērts, ka to lieto tikai viena vai otra persona, kas liecina par

šī piedēkļa komunikatīvo ierobežotību. Deminutīvi ar piedēkli -uc- arī lielākoties tiek lietoti tuvinieku, draugu vidē, paužot mīļumu, maigumu, draudzīgumu. Abu veidu atvasinājumi tiek izmantoti, ja vēlas pielabināties, ko īpaši lūgt, bet biežāk šādas norādes atrodamas pie deminutīviem ar piedēkli -uc-. Lietotāju loks arī plašāks – tie ir ne tikai ģimenes locekļi un draugi, bet arī kolēģi, komandas un skolas biedri. Par individuālām uzskatāmas sēmas, kas norādītas tikai atsevišķos gadījumos, proti: sajūsma, neapmierinātība, dusmas, ko pauž ģimenes locekļi, ķircināšanās, ironija, kas izskan draugu runā.

Interesants novērojums gūts kādā darba kolektīvā – deminutīvi ar piedēkli -uk-/-uc- tiek konsekventi izmantoti, lai izteiktu negācijas – neapmierinātību, dusmas, ironiju, pārmērumus.

Respondentu atbildēs tiek novilkta arī komunikatīvās robežas – deminutīva lietojums tiek akceptēts vai nu saskarsmē ar radiem, draugiem, vai arī tikai ar konkrētu personu, savukārt ārpus šī loka tas šķiet mulinošs, nepatīkams vai pat aizskarošs, piemēram, ja to dara skolotājs. Īpaši spilgti tiek izjūsts atvasinājumu ar piedēkli -uk- funkcionālais ierobežojums – tos drīkst izmantot tikai savējie – tuvinieki, draugi, kādas sociālās grupas biedri. Konstatēts arī gadījums, kad deminutīvu *Sanducis*, ko izmanto vecvecāki vai vecāki, lai paustu mīlestību un tuvību, pats adresants uztver negatīvi, uzskata par aizskarošu, jo saista to ar sieviešu vārdu *Sanda*.

Deminutīvu lietojumā ļoti svarīgs ir ne tikai konteksts, konsituācija, bet arī runātāja intonācija, tonis. Tas, protams, apgrūtina deminutīvu pētniecību, jo nepietiek tikai ar lingvistiskajiem rādītājiem, nepieciešama plašāka ekstralingvistiskā informācija, resp., svarīgi precīzi uztvert un fiksēt autora komunikatīvo nolūku un saprast saziņas partneru attiecību spektru. Tāpēc deminutīvu konotācijas interpretācijā neizbēgami jāreķinās ar zināmu subjektivitātes momentu un ļoti svarīgi, lai gan adresants, gan adresāts spētu pēc iespējas precīzāk raksturot deminutīva konotāciju.

Nobeigums

Ikdienas saziņā lietotie deminutīvi ar formantu -uks/-ucis tiek darināti gan no priekšvārda celma, gan tā hipokoristikas vai kādas vārda daļas un vairumā gadījumu tiek lietoti ģimenes, radu, draugu, kolēģu un paziņu lokā. Vīriešu dzimtes formants tiek pievienots ne tikai vīriešu, bet arī sieviešu vārdam.

Priekšvārdu deminutivitāte cieši saistīta ar emotīvo pusi un tiek aktīvi izmantota mīlestības, maiguma, pieķeršanās, draudzīguma, savējības izteikšanai, arī norādot uz lūgumu, pielabināšanos. Dažkārt atvasinājumus ar -uk-/-uc- izmanto bez papildkonotācijas vai lai paustu neapmierinātību, dusmas, izsmieklus, paķircinātu vārda nesēju. Deminutīva izvēli nosaka ne tikai saziņas vieta un laiks, bet arī komunikatīvais nolūks, saziņas partneru savstarpējās attiecības.

Deminutīvi ir būtisks latviešu valodas emotīvi aksioloģiskā koda komponents, to funkcionālās īpatnības liecina par šo valodas vienību saikni ar indivīda pasaules uztveres, sociālās grupas vai etnosa mentalitātes specifiku. To semantiskās nianšes nosaka indivīda subjektīvais vērtējums, kas izriet no viņa attieksmes pret referentu un konkrētā saziņas situācijā ietekmē gan deminutīva piedēkļa izvēli, gan runas intonāciju un toni.

Deminutīvu lietojums runā var atklāt ļoti dažādu informāciju gan par saziņas partneru runas uzvedības specifiku, gan par valodas vienību funkcionalitāti, arī komunikatīvajiem paradumiem, sociālajām lomām, attiecību formālo un neformālo raksturu, etiķetes normām,

ja aptaujās tiek iegūta pēc iespējas plašāka informācija par to izvēli un uztveri.

LITERATŪRA

- Adolphi, H. *Erster Versuch einer kurz verfassten Anleitung zur Lettischen Sprache*. Mitau: Radetcky, 1685. 264 lpp.
- Bauer, L. Evaluative morphology: In search of universals. *Studies in Language*. 1997, Vol. 21, No. 3, p. 533–575.
- Bergmane, A., Grabis, R., Lepika, M., Sokols, E. (red.) *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. 830 lpp.
- Bērziņa-Baltiņa, V. *Latviešu valodas gramatika: skolai un pašmācībai*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1994 [1942]. 294 lpp.
- Bušs, O. *Tautmīlis, Saulnesis un Žubīte* jeb reti lietotie 20. gadsimta latviskie personvārdi. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003, 57.–64. lpp.
- Butāne-Zarjuta, J. Personvārdu derivatīvās variācijas jauniešu mutvārdu saziņā. *Valoda – 2022. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXXII zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2022, 127.–141. lpp.
- Calvo, R. M. *An Analytical Framework for the Description of Evaluative Morphology Resources: Contrastive Analysis of Evaluative Forms in Spanish and Latvian*. Doctoral Dissertation. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2022, p. 323.
- Ceplītis, L., Ceplīte, B. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne, 1991. 239 lpp.
- Dabašinskienē, I. Easy way to language acquisition: diminutives in Lithuanian child language. *Ad verba liberorum*. No. 1, 2009, p. 11–22.
- Endzelīns, J. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938. 207 lpp.
- Endzelīns, J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 1100 lpp.
- Grīstle, R. Rēhehūzena gramatika un pret to vērsta Einhorna raksts. *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 479.–526. lpp.
- Jurafsky, D. Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive. *Language*, Vol. 72, No. 3, 1996, p. 533–578.
- Kalme, V., Smiltnece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja: LiePA, 2001. 293 lpp.
- Kļavinska, A. Priekšvārdu neoficiālās formas: Rēzeknes novada Kaunatas pagasta piemēri. *Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXX zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2020, 237.–248. lpp.
- Kvašīte, R. Latviešu valodas stili. A. Veisbergs (red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 175.–192. lpp.
- Ozols, A. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Zvaigzne, 1993 [1961]. 430 lpp.
- Rūķe-Draviņa, V. *Diminutive im Lettischen*. Lund: Acta Universitatis Stockholmiensis, 1959. 408 p.

- Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990. 346 lpp.
- Skujiņa, V. Pamazinājuma formas terminoloģijā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 12. Rīga: Liesma, 1976, 113.–116. lpp.
- Urbanoviča, I. Deminutīvu darināšana un lietvārdu deklinācijas. *Valoda: nozīme un forma*, 4. Kategoriju robežas gramatikā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 146.–159. lpp.
- Veidenberga, Z. Transferring implied values of the Latvian source text diminutives into English: Piloting translation guidelines with novice translators. *Studies about Languages / Kalbu studijos*, 42, 2023, p. 5–16. Available: <https://doi.org/10.5755/j01.sal.1.42.33098>
- Vulāne, A. Vārdarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 190.–299. lpp.
- Vulāne, A. Latviešu tautasdziesmu loma bērnu valodas ideāla veidošanā. *Sabiedrība, integrācija, izglītība*. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. II daļa: Skolas pedagogija; Mūzizglītība; Apskati. 2011. gada 27.–28. maijs. Rēzekne: RA, 2011, 430.–439. lpp.
- Vulāne, A. Корреляция объективной действительности и субъективной оценки посредством словообразовательных средств в латышском языке. *Рациональное и эмоциональное в русском языке*. Международный сборник научных трудов. Москва: МГОУ, 2012, с. 84–89.

Laura KARPINSKA, Dace LIEPIŅA
(University of Latvia)

The Fate of Loans in Latvian Probation-Related Terminology

Summary

The Fate of Loans in Latvian Probation-Related Terminology

In the 21st century countries continue to streamline their efforts in combating crime and new concepts and terms emerge that are taken over into the legal practice of countries. Upon the establishment of the State Probation Service in Latvia within the frame of restorative justice in 2003 a whole cluster of new concepts was introduced together with a set of terminological loans. In the course of time loans have been substituted by Latvian equivalents. However, a more in-depth analysis of the English translation of the Law on Probation has revealed an interesting trend – translators have resorted to back translation rather than used the actual English terms that were transferred as loans. The existence of synonyms in Latvian for an English term and the lack of consistency in the use of terminology in various documents once again emphasizes the need for harmonisation. Likewise, it would be advisable not to resort to back translation but to use source language terms in Latvian to English translations with prior consultation of terminology used in respective documents in English. It would help to prevent the development of a cluster of terminology in English unknown for professionals of the respective area of law and to avoid misunderstandings in interpreting the English text of the Latvian law.

Key words: *probation, loan, equivalent, back translation*

Kopsavilkums

Aizguvumu liktenis ar probāciju saistītajā terminoloģijā latviešu valodā

21. gadsimtā parādās jauni noziedzības apkarošanas jēdzieni un termini, kas tiek pārņemti valstu tiesiskajā praksē. Līdz ar Valsts probācijas dienesta izveidi Latvijā 2003. gadā tika ieviesta plaša terminoloģijas aizguvumu un jaunu jēdzienu kopa. Laika gaitā aizguvumus ir nomainījušas atbildes latviešu valodā. Valsts probācijas dienesta likuma angļu valodas tulkojuma analīze atklāj interesantu tendenci – tulkotāji ir izmantojuši atgriezenisko tulkojumu, nevis angļu valodas terminus, kas tika pārņemti kā aizguvumi. Sinonīmu esamība latviešu valodā terminam angļu valodā un konsekvences trūkums terminoloģijas lietojumā dažādos dokumentos apliecina saskaņojuma nepieciešamību. Būtu ieteicams neizmantojot atgriezenisko tulkojumu, bet gan avotvalodas terminus tulkojumos no latviešu valodas angļu valodā, savlaicīgi iepazīstoties ar terminoloģiju attiecīgos dokumentos angļu valodā. Tas ļautu novērst terminu kopas parādīšanos angļu valodā, kas nav zināmi attiecīgās tiesību jomas profesionāļiem, kā arī izvairīties no pārpratumiem Latvijas likuma angļu valodas teksta interpretācijā.

Atslēgas vārdi: *probācija, aizguvums, atbilde, atgriezeniskā tulkošana*

*

In the constantly changing world new phenomena and concepts emerge that require terminological designations, new practices are developed that in the event of success are

shared and taken over elsewhere in the respective sectors. It fully applies to the field of law. Even though legal systems have developed in the specific cultural and historical context of any given country, historic events of the 20th century and even to a greater degree in the 21st century have shown that countries have streamlined their efforts in combating crime and have sought uniformity in the interpretation of various legal concepts. Globalisation has inevitably provided vast amounts of information that should be processed and no ambiguity should exist in interpreting legal concepts thus facilitating the exchange of information.

As concerns law the appearance of a new term often can be established with considerable precision. It was evident during the reform of the legal system in applicant countries during the EU-pre-accession period when harmonisation of legal matters required the introduction of new practices and procedures. Thus, terms appeared in the new legislation that was enacted by the legislative bodies. Not infrequently it proved to be a difficult if not cumbersome process as it involved borrowing terminology and the search of appropriate equivalents in the respective national languages was far from easy, in particular if equivalents were required for a whole cluster of terms designating concepts that reflected a new legal reality. It was evident during the pilot project in 2002–2003, supported by the Canadian government, which that was focused on the implementation of restorative justice practices in the legal system of Latvia. Restorative justice is about healing the harm inflicted on victims as well as giving a second chance to offenders to start a new life free of crime. It manifests a new approach and new thinking about offending and penalisation and it has become part of the legal systems in the EU.

The project resulted in the establishment of the Latvian State Probation Service in 2003 and the experience gained in the process of implementing the new concepts and finding Latvian equivalents was described by Dace Liepiņa in two articles: *Some notes on English terms and their Latvian equivalents used in the area of restorative justice* and *Juvenile justice in the Latvian criminal justice system and pertaining terminology in Latvian*, both published in 2010. The conclusion drawn in 2010 was that the respective terminology was still in the process of development that might present new challenges bringing into the foreground the reliability of equivalents that have been formed. The crucial issue was the degree of semantic equivalence that should or could be retained/achieved in the transfer of terms from the source language to the target language, particularly in the case of new concepts that pertain to an absolutely new field.

Even though equivalence is one of the most controversial concepts in translation theory, terminological equivalence is particularly relevant in the field of legal translation as documents translated in several languages must be equally valid and reliable in their precision. Mark Shuttleworth and Moira Cowie have defined equivalence as “*a term [...] to describe the nature and the extent of the relationships which exist between SL and TL texts or smaller linguistic units*” [2014: 49]. Heikki Matilla points out that: “*The vocabulary of legal language – like that of other languages for special purposes – can be formed in three ways: (a) a word already in existence in ordinary language, or in the language of another specialism, obtains a specialised or broader meaning; (b) a neologism of national origin is created; (3) a word is borrowed from a foreign language (or from another national language)*” [2006: 115]. In other words, it is semantic change, neologisms and loans.

The process of lexical borrowing has been described by Philip Durkin [2014: 8] as follows: “*Lexical borrowing occurs when the lexis of one language (commonly called the donor*

language or sometimes the source language) exercises an influence on the lexis of another language (commonly called the borrowing language or sometimes the receiving language), with the result that the borrowing language acquires a new word form or word meaning, or both, from the donor language". It is also important to note that when lexical items are borrowed, with time these loans become nativized, namely, their pronunciation as well as such grammatical features as inflections and spelling are adjusted to the system of the borrowing language [Jackson, 2013: 22].

Having studied the semantic fields with high borrowing rates across various languages, Uri Tadmor [2009: 64] observes that despite a range of “*cross-linguistic differences, most languages tend to borrow more words into similar fields*”, and the field of law is characterized by a relatively high borrowing rate preceded only by semantic fields related to religion, clothing and the house.

In Latvia the attitude towards loans has traditionally been polarised – linguists involved in terminology development have been mostly against indiscriminate borrowing of lexical units while professionals working in the respective fields have often used loans from the source language instead of the approved Latvian equivalents.

The issue of the uniformity of Latvian terminological equivalents was quite unexpectedly brought into the foreground by the recent updating of materials on restorative justice in Latvia covering the period from 2013 to 2023. Two databases were used in this study considered to be the most reliable and up-to-date – the *Latvian National Terminological Portal (Termini.gov.lv)* and *IATE (Interactive Terminology for Europe)*. More in-depth examination revealed quite unexpected results: the *Latvian National Terminological Portal* lists the following Latvian equivalents for the term *restorative justice*: *atjaunotais taisnīgums, kaitējuma novēršanas tiesiskie pasākumi, seku novēršana* [Online 1]; *IATE* gives the following Latvian equivalents for restorative justice: *atjaunots taisnīgums, atjaunojošā justīcija, taisnīguma atjaunošana* [Online 2].

As concerns another key term *juvenile justice*, the *Latvian National Terminological Portal* lists the following Latvian equivalents: *nepilngadīgo tiesvedības sistēma, tiesvedība nepilngadīgo lietās* [Online 1]. *IATE* lists only one equivalent and surprisingly it is a loan: *juvenālā justīcija* [Online 2].

Another interesting development is the abundance of equivalents for the term *supervision* that in general terms denotes “*the act of watching a person or activity and making certain that everything is done correctly, safely, etc.*” [Online 3]. The *Latvian National Terminological Portal* gives a whole range of equivalents – *kontrole, uzraudzība, pārraudzība, novērošana, inspekcija* [Online 1] while *IATE* lists only one equivalent – *tiesas uzraudzība* [Online 2].

Yet it is the loan *mediation* that has undergone the most interesting developments. Mediation is “*the act of a third person who interferes between two contending parties with a view to reconcile them or persuade them to adjust or settle their dispute*” [Online 4]. Mediation as an instrument facilitating dispute resolution has been introduced in schools of Latvia where pupils train to be mediators – people trained to help involved parties find a solution to their problems although a positive outcome is not always guaranteed.

If in 2003 the loans *mediācija* and *mediātors* were actively used then quite surprisingly in 2023 the loan has got several equivalents listed by the *Latvian National Terminological Portal* – *starpniecība, mediācija, samierināšana, izlīgums* [Online 1] while *IATE* does not list any entries.

The English translation of the Law on Probation Service where Section 1 traditionally lists terms used in the given law complicates the situation even further. The Latvian text lists whole range of relevant terms: “1. pants. Likumā lietotie termini. Likumā ir lietoti šādi termini: 1) izlīguma process – starpnieka organizēta un vadīta brīvprātīga un strukturēta saruna, kurā piedalās cietušais un probācijas klients; 2) izlīgums – pēc izlīguma procesa noslēgta rakstveida vienošanās, kurā noteikti izlīguma nosacījumi un sekas; 3) probācija – kriminālsoda – piespiedu darbs – un audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs – izpildes, kā arī probācijas klientu uzraudzības un sociālās uzvedības korekcijas pasākumu sistēma, kas izveidota, lai novērstu atkārtota noziedzīga nodarījuma izdarīšanu” [Online 5].

The English text reveals certain discrepancies: “The following terms are used in the Law: 1) mediation – a voluntary and structured conversation organised and chaired by a mediator in which the victim and the probation client participate; 2) mediation – a written agreement entered into after mediation in which the mediation conditions and consequences have been laid down; 3) probation – a system for the execution of criminal punishment – community service – and compulsory measure of correctional nature – community service, and also for the supervision of probation clients and social behaviour correctional measures which is established in order to prevent committing of repeated criminal offence” [Online 6]. In the English translation the term *mediation* is used for two Latvian terms *izlīguma process* and *izlīgums* that designate two different notions – the process and its positive outcome. In a similar manner the term *community service* is used to designate two types of penalty – a criminal penalty *piespiedu darbs* and an educational measure of coercive nature *sabiedriskais darbs*.

In its turn, Section 381 of the Criminal Procedure Law uses different equivalents in the English translation – the Latvian text: “381.pants. Izlīguma īstenošana (1) Izlīguma gadījumā cietušā un personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, samierināšanos var veicināt Valsts probācijas dienesta apmācīts starpnieks.” [Online 7], and the English translation: “Section 381. Actualisation of a Settlement (1) In the case of a settlement, an intermediary trained by the State Probation Service may facilitate the conciliation of a victim and the person who has the right to defence.” [Online 8]. In this case *izlīgums* is *settlement*, *samierināšana* – *conciliation*, *starpnieks* – *intermediary*. Loans *mediācija* and *mediātors* do not appear at all.

It could be assumed that functional equivalence and legal equivalence have been achieved; however, semantic equivalence has often been sacrificed. It can be exemplified by the term *pre-sentence report* – it is a report that is developed by the State Probation Service already in the pre-trial stage while the person is under investigation and waiting for the trial, with recommendations for the judge concerning the punishment. The term *izvērtēšanas ziņojums* that was approved for usage already in 2003 and has been used henceforth has lost the very significant designator of time – *pre-sentence* that characterizes the term best of all. The source term has disappeared in the English translation as well – translators have resorted to back translation thus creating a new term *evaluation report* that would be recognized by foreign professionals working in the field of probation: “Section 15. Evaluation Report 1) The State Probation Service shall, on the basis of a request from a court or a prosecutor, provide an evaluation report on a person convicted in the criminal proceedings. 2) Upon request of the prison administration, the State Probation Service

shall provide an evaluation report on the convicted person who has submitted a submission with a request for his or her conditional release.” [Online 6].

The same has happened with the English term *resettlement* that means re-integration of ex-convicts into the community. The approved Latvian equivalent for the said term is *resocializācija*. In Section 10 of the Sentence Execution Code of Latvia a new term *resocialization* has been used instead of the term *resettlement*: “10.pants. Sabiedrības piedalīšanās notiesāto resocializācijā” [Online 9] / “Section 10. Public Participation in the Resocialisation of Convicted Persons.” [Online 10]. Translators have resorted to back translation thus introducing a new term in the English probation-related terminology.

Borrowing is an on-going process and as language contacts expand new concepts and terms are taken over; however, loans in the Latvian language have a very short life-span – loan translations are substituted by Latvian equivalents, often semantically far-removed from the source term. The brief insight into probation-related terminology has revealed the persisting problems in Latvian legal term formation – one English term may have several Latvian equivalents that are listed as synonyms in lexicographic sources although it is clear that the use of various synonyms may give rise to erroneous interpretations of various legal phenomena. The use of terminology across various legal documents should be harmonised and it would be advisable not to resort to back translation but to use source language terms in Latvian to English translations with prior consultation of terminology used in respective documents in English thus avoiding the development of a cluster of terminology in English that would not be recognized by professionals working in the respective area of law.

LITERATURE

- Durkin, P. *Borrowed Words: A History of Loanwords in English*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 512 p.
- Jackson, H. *Words and Their Meaning*. London and New York: Routledge, 2013. 288 p.
- Liepiņa, D. Juvenile justice in the Latvian criminal justice system and pertaining terminology in Latvian. *Valoda – 2010: Valoda dažādu kultūru kontekstā: XX zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: Saule, 2010, 440.–444. lpp.
- Liepiņa, D. Some notes on English terms and their Latvian equivalents used in the area of restorative justice. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Valoda un vide, terminoloģija, tulkošanas jautājumi*, 14(2), 2010, 191.–196. lpp.
- Mattila, H. *Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. Farnham, UK: Ashgate Publishing, Ltd., 2006. 365 p.
- Shuttleworth, M. and Cowie, M. *Dictionary of Translation Studies*. London and New York: Routledge, 2014. 233 p.
- Tadmor, U. Loanwords in the world's languages: Findings and results. *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2009, p. 55–75.

ONLINE SOURCES

- [Online 1] *Latvian National Terminology Portal*. Available: www.termini.gov.lv
- [Online 2] *Interactive Terminology for Europe (IATE)*. Available: <https://iate.europa.eu/home>
- [Online 3] *Cambridge Dictionary*. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>
- [Online 4] *The Law Dictionary*. Available: <https://thelawdictionary.org/mediation/>
- [Online 5] *Valsts probācijas dienesta likums*. Available: <https://likumi.lv/ta/id/82551-valsts-probācijas-dienesta-likums>
- [Online 6] *State Probation Service Law*. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/82551-state-probation-service-law>
- [Online 7] *Kriminālprocesa likums*. Available: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
- [Online 8] *Criminal Procedure Law*. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/107820-criminal-procedure-law>
- [Online 9] *Sentence Execution Code of Latvia*. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/90218-the-sentence-execution-code-of-latvia>
- [Online 10] *Latvijas Sodū izpildes kodekss*. Available: <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss>

Sintija KAUKĪTE

(LU Latviešu valodas institūts)

Emodži elektronisko saziņas līdzekļu reklāmās¹

Summary

Emojis in electronic media advertising

Advertising on electronic media is one of the most effective forms of modern digital marketing. Nowadays, the structure of a text changes depending on its style, genre, context, and purpose of communication. Emotions and attitudes are expressed in writing by linguistic (lexico-stylistic) and non-linguistic means (e.g., images, sound, punctuation, and emojis). Emojis have both pictographic and logographic functions. The purpose of this paper is by means of a descriptive approach to analyse the use of emojis in advertisements appearing on different electronic media – e-mail, social networks, and Internet portals. The theory of multimodality has been applied to describe the use of semiotic resources in advertising. The empirical basis of the research comprises 400 syntactic constructions manually extracted from advertising used in social networks *Draugiem.lv*, *Facebook* and *Instagram*, web portals, and e-mail provider *Inbox.lv*.

Key words: *emojis, image, electronic media, advertising, multimodality*

*

Ievads

Virtuālā pasaule, kuru radījis internets, sniedz iespēju piekļūt dažādiem pakalpojumiem – sākot ar ikdienas jaunumiem, reklāmām, iepirkšanos un beidzot ar tēršanās ar cilvēkiem no visas pasaules. Reklāma ir ar saimniecisko vai profesionālo darbību saistīts jebkuras formas vai jebkura veida paziņojums vai pasākums, kura nolūks ir veicināt preču vai pakalpojumu (arī nekustamā īpašuma, tiesību un saistību) popularitāti vai pieprasījumu pēc tiem [Likumi.lv]. Reklāma elektroniskajos saziņas līdzekļos ir viens no efektīvākajiem mūsdienu digitālās tirguzinības veidiem. Zinot, ka liela daļa sabiedrības mēdz laiku pavadīt sociālajos tīklos, interneta portālos, e-pastā un citviet, uzņēmumi izmanto iespēju piedāvāt savas preces un pakalpojumus. Sprotot to, ka sociālie mediji kļuvuši par efektīvu komunikācijas rīku un datu plūsmas avotu, arvien vairāk tiek izmantotas reklāmas – sākot ar vienkāršiem baneriem, beidzot ar automātiski atskaņotiem video [Kebbe 2022]. Tas ir viens no veidiem, kā panākt zīmola atpazīstamību sabiedrībā.

Mūsdienās mainās teksta struktūra atkarībā no stila, žanra, situācijas konteksta un saziņas mērķa. Tekstveidē lieto grafiskus līdzekļus ar dažādu veidu papildinformāciju. Ar grafiskiem līdzekļiem – interpunkcijas zīmēm, emocijzīmēm, emodži, lielajiem burtiem u. c. – daļa autoru mēģina izteikt to, ko runātā valodā izsaka prosodija (pauzes, intonācija) un paralingvistiskās zīmes – mīmika, žesti. Emociju un citu veidu papildinformācijas paušana tekstā kļūst aizvien svarīgāka, to

---

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

rakstos mēģina paust ar valodiskiem (leksikostilistiskiem) un nevalodiskiem (attēliem, skaņu, pieturzīmēm, emocijzīmēm un emodži) līdzekļiem. Emodži tekstā ir gan piktoģrāfiskas (objektu tiešs attēlojums), gan logogrāfiskas (vārdu aizstāšanas) funkcijas [Danesi 2017: 2, 4]. Emodži un teksta attieksmes ir divējādas, jo šīs grafiskās zīmes gan dublē, gan papildina tekstu. Ja teksts ir neitrāls, ar emodži var parādīt pozitīvu attieksmi. Savukārt, ja pašā tekstā jau paustas pozitīvas emocijas, piemēram, prieks, emodži dublē emocijas. Lai atspoguļotu emocijas un attieksmi un piesaistītu adresāta uzmanību, digitālajās reklāmās izmanto dažādus emodži, piemēram, 😊, 🍷. Emocijas un attieksmi ar emodži var izteikt arī e-pasta sarakstē, jau e-pasta vēstules tematam pievienojot dažādus emodži, piemēram, 😊, 🍷.

Pētījuma mērķis ir, izmantojot aprakstošo metodi, analizēt emodži lietojumu reklāmās, kas sastopamas dažādos elektroniskajos saziņas līdzekļos – e-pastā, sociālajos tīklos un interneta portālos.

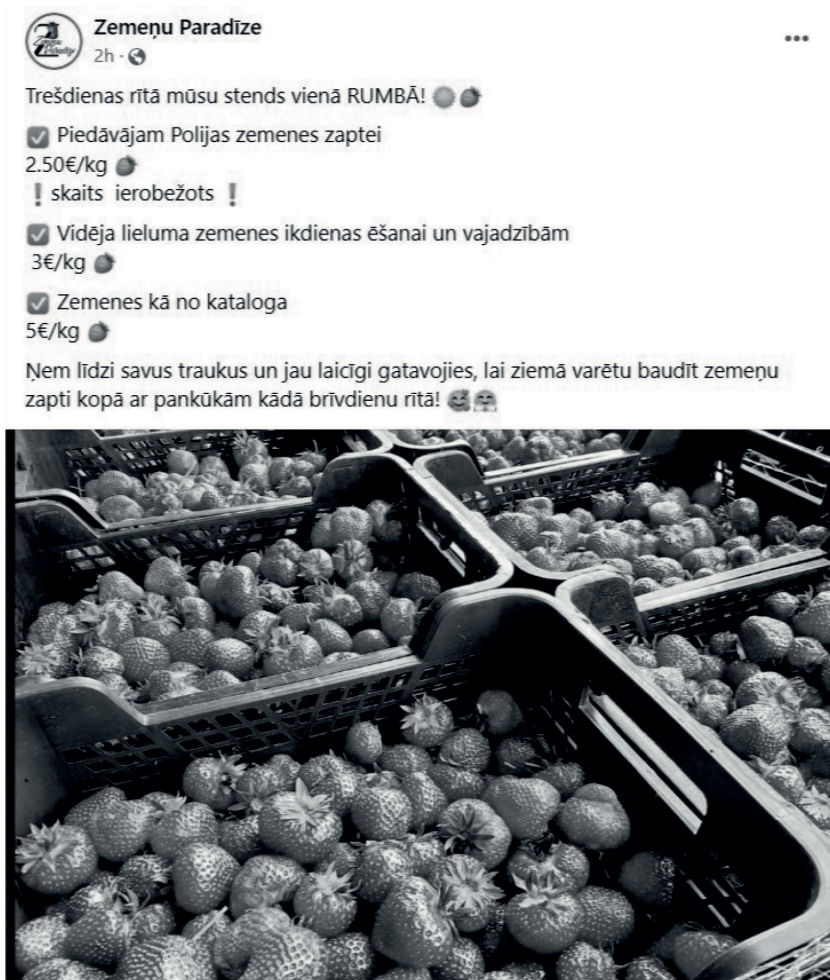
Aplūkojot reklāmas elektroniskajos saziņas līdzekļos, pievērsta uzmanība multimodalitātei – dažādu valodas un semiotisko resursu, piemēram, pieturzīmju, emocijzīmju, emodži, lielo burtu, attēlu u. c., kombinācijām vienā tekstā [Kress 2010: 1, 2; Skulte 2019: 87]. Multimodalitāte ir mūsdienu tekstiem raksturīga parādība. Interneta teksti ir multimodāli, jo tie var apvienot dažādusodus jeb semiotiskos resursus – audio, video, attēlus, vārdus, vairākas valodas vai rakstības, simbolus utt. – dažādās kombinācijās. Verbālais un vizuālais mods apvienojas, lai radītu nozīmi [Kress 2010: 1; Page 2010: 1, 4; Doloughan 2011: 134; Skulte 2019: 87; Murphy 2020; Meletis, Dürscheid 2022: 24]. Multimodalitātei ir daudz dažādu piemēru – tīmekļa vietnēs ir teksts, attēli un videoklipi, arī sociālo mediju tekstos vairāki semiotiskie resursi nodod vienu un to pašu vēstījumu. Pētījuma empīrisko bāzi veido aptuveni 400 plašāku sintaktisku konstrukciju vienības. Rakstā aplūkotas dažādas reklāmas sociālajos tīklos *Draugiem.lv*, *Facebook* un *Instagram*, interneta portālos un e-pasta vietnē *Inbox.lv*. Tālāk emodži nozīmes ekscerpētas no interneta vārdnīcas *Emojipedia* (<https://emojipedia.org/>). Vārdnīcā emodži iedalīti vairākās kategorijās: smaidiņi un cilvēki, dzīvnieki un daba, ēdieni un dzērieni, aktivitātes, ceļošana un vietas, objekti, simboli, karogi [EP].

Emodži sociālo tīklu reklāmās

Sociālie tīkli ir tīmekļa vietnes, kur, reģistrējoties un izveidojot profilu, ir iespējams ikvienam lietotājam sazināties ar citiem cilvēkiem. Iespējams izmantot dažādus saziņas veidus: informācijas publicēšanu sociālā tīkla kontā, interešu grupu veidošanu, vēstuļu sūtīšanu, apmaiņšanos ar fotogrāfijām, audio un video failiem, preču un pakalpojumu reklamēšanu u. c. Reklāmas sociālajā tīklā *Facebook* ir multimodālas, jo tajās apvienots rakstīts teksts ar attēliem, video un simboliem (emodži). *Zemeņu Paradīzes* reklāma ir informatīva, piesaista uzmanību, rada asociācijas ar zemeņu smaržu un garšu, autors cenšas sasniegt komunikatīvo mērķi – uzrunāt lasītāju, veicināt pārdošanu (sk. 1. attēlu). Ja tekstā nebūtu emodži, pēc konteksta tāpat būtu noprotams, kādu vēstījumu reklāmā veikals gribējis nodot. Emodži palīdz arī organizēt tekstu (✓), pieļauj atkāpes no interpunkcijas normām (pieturzīmju neesamība tekstā):

Trešdienas rītā mūsu stends vienā RUMBĀ! Piedāvājam Polijas zemeses zapei 2.50€/kg skaits ierobežots Vidēja lieluma zemeses ikdienas ēšanai un vajadzībām 3€/kg Zemeses kā no kataloga 5€/kg Ņem līdzī savus traukus un jau laicīgi gatavojies, lai ziemā varētu baudīt zemeņu zapti kopā ar pankūkām kādā brīvdienā rītā!:

The image is a screenshot of a Facebook post from the page 'Zemeņu Paradīze'. The post is dated '2h' and features a list of products with prices and a promotional message. Below the text is a photograph of several black plastic crates filled with fresh strawberries.

Zemeņu Paradīze
2h · 🌐

Trešdienas rītā mūsu stends vienā RUMBĀ! 🍓 🍓

- ✓ Piedāvājam Polijas zemeses zapei
2.50€/kg 🍓
! skaits ierobežots !
- ✓ Vidēja lieluma zemeses ikdienas ēšanai un vajadzībām
3€/kg 🍓
- ✓ Zemeses kā no kataloga
5€/kg 🍓

Ņem līdzī savus traukus un jau laicīgi gatavojies, lai ziemā varētu baudīt zemeņu zapti kopā ar pankūkām kādā brīvdienā rītā! 😊 😊

1.attēls. *Zemeņu Paradīzes* reklāma Facebook (1)

Kā redzams, zemeņu emodži šis veikals lietojis arī citā multimodālā reklāmā, kurā attēls aizstāts ar video. Tas ir likumsakarīgi, ka reklāmās redzamas zemeses, jo ne velti veikala nosaukums ir *Zemeņu Paradīze* (sk. 2. attēlu):

2.attēls. Zemeņu Paradīzes reklāma Facebook (2)

3.

Ar emodži iespējams paust emocijas, kas nav izteiktas tekstā. Šādu reklāmu mērķi var būt dažādi, piemēram, padarīt ziņojumu personiskāku, runāt ar auditoriju tai saprotamā valodā (līdzīgi kā tērzētavās, īsziņās vai personīgajos sociālajos tīklos). Emodži (😄, 😊, ⚡) lietoti reklāmas aprakstā virs vai zem attēliem. Ilustrācijai piemēri no sociālajiem tīkliem *Instagram*² (sk. 3. attēlu) un *Draugiem.lv* (sk. 4. attēlu):

² 😄 – kaut kas pārsteidzošs, iespaidīgs; 😊 – mīlestība, pielūgsmē; ⚡ – zibens, elektrība [EP].

3. attēls. Vynoteka reklāma Instagram

4. attēls. SuperBingo reklāma Draugiem.lv

Emodži palīdz uzņēmumiem iesaistīt diskusijā uzņēmuma sekotājus, piesaistīt potenciālos klientus. Vienlaikus gan tiek reklamēts produkts, gan noskaidrots sabiedrības viedoklis par konkrētā produkta iegādi. Uzņēmums aicina sekotājus balsot, izmantojot kādu no emodži, proti, 👍, ❤️, 😊. Šajā gadījumā emodži izmantots nevis emociju attēlošanai, bet kā grafiska zīme, kas atspoguļo patērētāja izvēli. Reklāmas ieraksts ir multimodāls, jo tajā izmantoti vairāki semiotiski resursi – simboli, rakstīts teksts, attēls, krāsains fons –, kas papildina tekstu (sk. 5. attēlu):

5. attēls. Circle K reklāma Facebook

Emodži lietoti arī komentāros, kas pievienoti reklāmai. Ar emodži gan papildināts teksts, gan paustas emocijas. Kā redzams, lietota gan sarkana sirsnīņa (pēc reklāmas parauga), gan citi emodži, kas papildina tekstu (🚗) vai norāda uz

teksta autora emocijām (😏, 😊, 😌)³: ♥kādā nejaušā darba dienā (F_F_1)⁴; Nedēļas nogalē🚗🚗 (F_F_2); Nav konkrēts laiks 😏 Kad mašīna prasa lai to "pabaro", tad tā arī tiek darīts 😊😌 (F_M_1).

Emodži interneta portālu reklāmās

Interneta ziņu portālos starp rakstiem mēdz ievietot reklāmas, kurās kā simboli izmantoti dažādi emodži. Grafiskā veidā paustas emocijas (sk. 6. attēlu):

6. attēls. Orthomol Latvija reklāma portālā jauns.lv

E-pasta vietnes *Inbox.lv* sākumlapā redzamas dažādas no interneta portāliem apkopotas ziņas. Starp tām ievietotas arī reklāmas. *Kaspersky* reklāmā kā simbols lietots emodži – pacelts īkšķis (sk. 7. attēlu) –, kas norāda uz to, ka piedāvātais pakalpojums ir labs un kvalitatīvs [EP]:

7. attēls. Emodži Kaspersky reklāmā

Arī citā starp ziņām ievietotā reklāmā redzams emodži, kas izmantots saziņai ar mobilā telefona starpniecību. Emodži aizstāj visu ziņas tekstu. Šāds emodži lietojums nav nekas neparasts, jo, kā zināms, ar emodži mēdz aizstāt tekstu dažādos

³ 😏 – ironija, sarkasms, joks vai muļķība; 😊 – pateicība, mīlestība, rūpes; 😌 – pārliecinātība, bezrūpība, kaut kas lielisks [EP].

⁴ Aiz katra piemēra iekavās dota norāde par sociālo tīklu un šifrēta informācija par teksta autoru, piemēram: (F_F_1) 'facebook.com_siev_1_autore', (F_M_1) 'facebook.com_vir_1_autors'.

elektroniskos ziņojumos, piemēram, īsziņās vai mobilajā saziņas aplikācijā *WhatsApp* (sk. 8. attēlu):

8. attēls. Emodži *Inbox.lv* reklāmā

Kustīgās reklāmās, kas parādās dažādās interneta vietnēs (piemēram *Inbox.lv*),⁵ ar emodži aizstāti dažādi frazeoloģismi, piemēram, *siekalas saskrien mutē*; *siekalas tek* ‘saka, redzot ko garšīgu, kārdinošu vai klausoties par to’ (Tēzauris), *atstāt ar garu degumu* ‘atstāt tukšā’ (Tēzauris). Ilustrācijai *Patērētāju tiesību aizsardzības centra* reklāma (sk. 9. attēlu):

9. attēls. Frazeoloģismi *Patērētāju tiesību aizsardzības centra* (ECC-NET) reklāmā (1)

Ar emodži aizstāti vēl citi frazeoloģismi (sk. 10. attēlu), piemēram, *iepūst miglu acīs* ‘iestāstīt izdomājumus, aplamības’; *pūst (arī laist) miglu (arī dūmus) acīs* ‘melot’ (Tēzauris):

10. attēls. Frazeoloģismi *Patērētāju tiesību aizsardzības centra* (ECC-NET) reklāmā (2)

⁵ Tā kā rakstā nevar ievietot kustīgas reklāmas, tās ilustrētas ar ekrānšāviņiem.

Inbox.lv piedāvā pastkastīti bez reklāmām (*mail+*). Arī šajā gadījumā ar emodži aizstāta daļa teksta (sk. 11. attēlu). Leksēma *sieva* grafiski atspoguļota ar karalienes emodži, pieslēgšana – ar elektriskās spuldzītes emodži. Kā redzams, 1. ekrānšāviņa fragmentā emodži dublē tekstu, bet 3. un 4. fragmentā ar emodži aizstāj daļu no teksta (*DĀVINĀT SIEVAI MAIL+/ SIEVAI JAUNAIS GADS BEZ REKLĀMĀM*):

11. attēls. Emodži *Inbox.lv* reklāmā

Emodži e-pasta reklāmās

Emodži lietots kā papildinājums e-pasta tematu līnijās. Kā uzsver pārdošanas speciālisti, e-pasta mārketingis ir lētāka, ātrāka un efektīvāka reklāmas forma salīdzinājumā ar vizuālajām reklāmām [Kebbe 2022]. Jāpiekrīt, ka šādas reklāmas ir pamanāmas, rada vēlmi ielūkoties e-pasta vēstules saturā, izceļas to e-pastu vidū, kas rakstīti bez papildu grafiskajām zīmēm teksta vienības sākumā, vidū vai beigās. Tomēr jāatceras, ka nevajag aizrauties ar papildu grafisko zīmju izmantojumu, jo tas lieki saraibina tekstu. Ar emodži e-pasta tematu līnijās papildina tekstu⁶: **!!! SVARĪGI !!! Līdz 31. dec. noslēguma izpārdošana! 🚗 Tik lēti vairs nebūs! 🚗** (Laura no Carbuzz)⁷; **IELŪGUMS no Tet 🎄 Super dāvanas 🎁 1000€ LOTERIJA** (Tet.lv).

Ar emodži mēdz izteikt emocijas, kas nav paustas tekstā: *Īpašs piedāvājums no VIASMS! -100%! 😊* (VIASMS.lv); *Nobeigums 30€ tev un 30€ tavam draugam! 🤝* + *MEGA IZPĀRDOŠANA!* (Tet.lv). Kādā no e-pasta vēstuļu temata līnijām pamanīts izteiciens, kas ir pretējs Covid-19 krīzes laikā izskanējušajam *Draugi, nav labi!* (K. Kariņš). Aiz izteiciena lietots jau iepriekš rakstā minētais emodži: *Draugi, ir LABI!* 🤝 *TOP piedāvājumi no JYSK.lv ar PAPILDU 10% ATLAIDI* (JYSK).

Emodži dublē rakstīto tekstu⁸: *🚗 Kādu auto vari atļauties!? 🚗 Ienāc un noskaidro!! 🚗* (Auto izpārdošana.); *🚗 Ķer ATLAIDES, ne ZAĶUS! 🚗 Līdz pat 🌞 -50% VASARAS SORTIMENTAM 🌞* (JYSK); *Izdevīgākais Šonedēļ: Vistas Šķiņķi 1.35€ 🐔, Krievijas Siers 5.49€ 🧀 un citi piedāvājumi!* (RIMI).

⁶ **!!!** – kaut kas ir svarīgs; 🚗 – automašīna; 🎄 un 🎁 atgādina par Ziemassvētku tuvošanos; 😊 – izbrīns, sajūsma; 🤝 – veiksmē, bagātība [EP].

⁷ Iekavās dota atsauce uz e-pasta vēstules adresantu.

⁸ 🚗 – automašīna; 🚗 – zaķis; 🌞 – saule, siltums, vasara; 🐔 – vistas stilbiņš; 🧀 – siera šķēle [EP].

Ar emodži aizstāj daļu no teksta⁹. Lai akcentētu Ziemassvētku atlaides, Ziemassvētku vecīša emodži lietots divreiz: Pat 🧑🏻‍🎄 VINŠ 🧑🏻‍🎄 IETAUPA 60% ar JYSK KLIENTA KARTI 😊 (JYSK); grafiskā veidā dots vārdos nenosaukto ierīču uzskaitījums, bet ar krītošo lapu emodži atgādināts par rudens tuvošanos un nepieciešamību iegādāties jaunas elektroierīces pirms mācību gada sākuma: *Ierīču izlase Tev 📧📧📧 Lieliskas cenas!* (Tet.lv); izmantojot šķēru emodži, aicina padomāt par jaunu matu griezumu: ✂ *Izveido oriģinālu izskatu ar mūsu ballīšu kolekciju* (Reserved).

Ne vienmēr emodži motivācija bez konteksta (iepazīšanās ar vēstules saturu) ir saprotama. Secināms, ka *Mohito* reklāmā piedāvāts apģērbs zaļā un melnā krāsā: *Streetwear apģērbs sievišķīgā stilā – apskati!* 🖤❤️ (MOHITO); norādīts uz to, ka Ziemassvētku laikam piestāv apģērbs sarkanā un melnā tonī: *Izveido unikālu tērpu Ziemassvētku vakaram!* ❤️❤️ (MOHITO).

Emodži var būt lietoti gan e-pasta temata līnijā: 🧑🏻‍🎄¹⁰ WALMARK zīmola diena līdz -50% 🌟 *Tikai šodien!*, gan vēstules tekstā: *TIKAI ŠODIEN visiem WALMARK produktiem līdz -50% atlaide! Izmanto iespēju!* 🧑🏻‍🎄 (InternetAptieka.lv). Līdzīgs emodži izmantojums pamanīts arī *Gabi Apavi* e-pasta vēstulē, kur e-pasta temata līnijā karstu atlaižu attēlošanai lietots uguns emodži (🔥): 🔥 *Vēl vairāk atlaides! Līdz -60%! Visiem Puzābakiem / Zābakiem / Tumšajām somām no -30% līdz -60%*, bet vēstules tekstā preču aprakstā izmantots zaļais ķeksis (✓), kas norāda uz kāda fakta apliecinājumu [EP]: *Eko dūnu priekšrocības: ✓viegls un mīksts, ✓hipoalerģisks, nekairina ādu, ✓lieliska siltumizolācija, [...]* (Gabi Apavi).

Nobeigums

Tā kā reklāmas uzdevums ir veicināt preču un pakalpojumu popularitāti vai pieprasījumu pēc tiem, uzņēmumi internetā potenciālos klientus mēdz uzrunāt ar dažādu vizuālu reklāmu palīdzību. Lai piesaistītu lasītāja uzmanību un uzrunātu auditoriju tai saprotamā valodā, tiek izmantoti dažādi grafiskie līdzekļi, piemēram, attēls, skaņa, pieturzīmes un emodži. Emodži ir simboli, kas atspoguļo emocijas, sajūtas vai darbības. Elektronisko plašsaziņas līdzekļu reklāmās lietoti emodži, kas papildina, dublē vai aizstāj daļu teksta. Emodži kā simboli izmantoti multimodālās sociālo tīklu reklāmās. Šīs grafiskās zīmes izmantotas reklāmās, kas aicina sabiedrībai mijiedarboties ar uzņēmumu, balsojot komentāros ar konkrētu emodži vai izsakot savu viedokli vārdiem. Daļā e-pasta pakalpojumu nodrošinātāju, piemēram, *Inbox.lv*, sastopami e-pasti, kur jau temata līnijā tiek reklamētas dažādas preces un pakalpojumi, bieži tekstu papildinot ar emodži. Ja reklāmas teksts sastāvētu tikai no emodži, varētu rasties problēmas ar komunikāciju starp uzņēmumu un patērētāju, jo, kā zināms, emodži ir daudznozīmīgi – ar vienu un to pašu emodži var paust daudz un dažādas emocijas atkarībā no saziņas situācijas un konteksta un ne visu rakstīto tekstu iespējams aizstāt ar šīm grafiskajām zīmēm. Emodži var lieki saraibināt reklāmas

⁹ 🧑🏻‍🎄 – Ziemassvētku vecītis; 📧 – dators; 🕒 – pulkstenis; 🍂 – rudens; ✂ – šķēres [EP].

¹⁰ 🧑🏻‍🎄 – priecīgs gadījums; 🌟 – eksplozija, arī kaut kas lielisks vai aizraujošs [EP].

tekstu, ja tiek aizmirsts par nepieciešamību radīt potenciālajai auditorijai saprotamu tekstu.

LITERATŪRA

- Danesi, M. *The semiotics of emoji: The rise of visual language in the age of the internet*. London: Bloomsbury Academic, 2017, p. 2, 3, 4.
- Doloughan, F. J. *Contemporary Narrative: Textual Production, Multimodality and Multiliteracies*. London, New York: Continuum International Publishing Group, 2011. 134 p.
- EP – *Emojipedia*. Pieejams: <https://emojipedia.org/>
- Kebbe, E. *Reklāmas veidi internetā*. 2022. Pieejams: <https://e-komercija.lv/akademija/reklamas-veidi/#htoc-1-vizu-l-s-rekl-mas-jeb-display-ads>
- Kress, G. *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*. London, New York: Routledge, 2010, p. 1, 2.
- Likumi.lv – *Reklāmas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/163-reklamas-likums>
- Meletis, D., Dürscheid, C. *Writing Systems and Their Use. An Overview of Grapholinguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2022. 24 p.
- Murphy, E. *Multimodality and Social Media*. 2020. Pieejams: <https://medium.com/@s4900326/multimodality-and-social-media-ce64ba467ab>
- Page, R. *New Perspectives on Narrative and Multimodality*. New York, London: Routledge, 2010, p. 1, 4.
- Skulte, I. Latviešu rakstu valodas pārmaiņas jauno mediju lietojumā un multimodālās rakstīšanas attīstība. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi: populārzinātnisku rakstu krājums*. 14. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2019, 79.–90. lpp.
- Tēzaurus*. LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2022. Vārdnīcu sastādījis Andrejs Spektors. Pieejams: tezaurs.lv

AVOTI

- Auto izpārdošana. – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- ECC-NET – *Pērc gudri arī sociālajos tīklos!* Pieejams: <https://ecclatvia.lv/lv/news/perc-gudri-ari-socialajos-tiklos>
- F_F_1 – facebook.com, sieviete, 1. autore
- F_F_2 – facebook.com, sieviete, 2. autore
- F_M_1 – facebook.com, vīrietis, 1. autors
- Gabi Apavi – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- InternetAptieka.lv – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- JYSK – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- Laura no Carbuzz – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- MOHITO – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- Reserved – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- RIMI – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- Tet.lv – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- VIASMS.lv – e-pasta vēstules adresants *Inbox.lv*.
- draugiem.lv – sociālais tīkls *Draugiem.lv*.
- facebook.com – sociālais tīkls *Facebook*.
- instagram.com – sociālais tīkls *Instagram*.
- inbox.lv – e-pasta vietne *Inbox.lv*.
- jauns.lv – interneta ziņu portāls *Jauns.lv*.

Evija LIPARTE

(pašnodarbināta tulkotāja, valodniece)

Par sejas aizsegu nosaukumiem Covid-19 pandēmijas laikā: leksiski semantiskais aspekts

Summary

On face cover names during the COVID-19 pandemic: the lexical semantic aspect

In an effort to mitigate the COVID-19 pandemic, which swept the world in the spring of 2020, various restrictions were introduced, including the requirement to wear a mouth and nose cover in designated areas. In Latvia, it was first officially stated that the cover did not protect against contracting COVID-19. However, subsequent recommendations endorsed the use of various types of face coverings during different phases of the pandemic. Such a contradictory and often pejorative attitude towards covers is also evident in many unofficial designations with negative emotional and/or stylistic connotations, e.g., rag, pampermask, mouth panties, muzzle etc.

The lexical group considered in the article encompasses commonly used official names of various types of face covers (including differentiating ones), as well as some occasional creations and euphemisms, and names of other realities used to denote the covers. It has been established that the following motivational features are used in the names of face covers: type (e.g., disposable masks) and field (e.g., medical masks) of use, function to be performed (e.g., protective mask, saliva-catcher), method (e.g., self-service mask) and place (e.g., a mask basten in a Mandarin-speaking country) of manufacture, material (e.g., cloth masks, plastic muzzles), and a part of the body to be covered (e.g., mouth-nose-covers).

Key words: *semantic field, lexical meaning, motivational marks, emotional and stylistic connotation, COVID-19*

*

Sociolingviste Ina Druvieta norādījusi, ka „21. gadsimta trešā desmitgade sākusies ar jauniem pārbaudījumiem cilvēcei, kopīgajām globālajām grūtībām – klimata pārmaiņām, vardarbīgiem konfliktiem, ienākumu nevienlīdzībai un citām – piepulsējot jauna vīrusa izraisītu pandēmiju” [Druvieta 2021a: 7]. Tā sauktā jaunā koronavīrusa jeb SARS-CoV-2 un tā izraisītās slimības Covid-19 pandēmija¹ pasauli pārņēma 2020. gada pavasarī, un, cenšoties to savaldīt, tika ieviesti dažādi ierobežojumi. Daudzās valstīs, tostarp Latvijā, periodiski tika regulētas cilvēku pārvietošanās un pulcēšanās iespējas (liekot ievērot komandantstundu un fizisko distanci), savukārt vietās, kur distanci ievērot nebija iespējams, pieprasot lietot mutes un deguna aizsegu.² Kaut gan laikā, kad top raksts

1 Rakstā netiks šķirti koronavīrusus un tā izraisītā slimība, jo tas nav svarīgi pētījuma tēmai. Īsuma un vienkāršības labad izmantots apzīmējums Covid-19.

2 Kaut gan pierasts uzskatīt, ka mutes un deguna aizsegšana ar medicīnisko masku vai citu tekstilizstrādājumu (piem., lakatu, šalli), lai pasargātu sevi no kādas infekcijas vai smoga, izplatīta Āzijas valstīs (Ķīnā, Japānā, Korejā u. c.), iespējams, šāda prakse bijusi arī PSRS, tostarp tās Eiropas daļā, gripas epidēmiju laikā. 1977. gadā uzņemta Lietuvas kinostudijas mākslas filmā „Apmaiņa” (liet. *Mainai*) vairākās epizodēs parādās persona ar mutes un deguna aizsegu (laikrakstu kioska pārdevēja, trolejbusa konduktors Viļņa), bet trolejbusā ir plakāts ar šādu aizsegu (filmu krievu valodā sk.: <https://www.youtube.com/watch?v=w3wtosTPU30>; 2020. gadā uzrunātie Viļņas iedzīvotāji, kuri atceras filmā redzamo laikposmu, pieļauj, ka tas varētu būt bijis gripas epidēmijas laikā.

(2023. gada sākumā) par pandēmiju vairs netiek runāts, sasklimstība ar Covid-19 vēl arvien tiek konstatēta daudzviet pasaulē, izņēmums nav arī Latvija. Ārstniecības un sociālās aprūpes iestādēs joprojām ir obligāta noteikta veida aizsegu³ (medicīnisko masku vai FFP2 respiratoru) lietošana. Tabulā (1. tab.) apkopotās atšķirīgās dažādu laikposmu prasības attiecībā uz aizsegu lietošanu un to veidiem Latvijā palīdz arī labāk izprast daudzveidīgos šo priekšmetu nosaukumus – šī raksta empīrisko materiālu (kas lielākoties ekscerpēts no 2020.–2022. gadā publicētiem interneta avotiem).⁴

1. tabula. Aizsegu lietošanas prasības Latvijā dažādos Covid-19 pandēmijas laikposmos

(avoti: <https://covid19.gov.lv>, <https://likumi.lv>, spkc.gov.lv, <https://www.lsm.lv>, <https://lvportals.lv>)

Laikposms	Atļautie sejas aizsegu veidi	Vietas, kur tie obligāti	Kam jāvalkā
12.03.2020.–11.05.2020.	a) medicīniskās sejas maskas ir klasificējamas kā medicīniskās ierīces; b) nemedicīniskās (jeb higiēnas) maskas no auduma vai citiem tekstilmateriāliem, pašdarinātas sejas maskas vai citi sejas pārklāji; c) respiratori nav klasificējami kā sejas maskas [SPKC, 20.04.2020.]	–	tikai inficētām personām, kā arī mediķiem un citām personām, kam ir tiešs kontakts ar inficētajiem
12.05.2020.–10.06.2020.	mutes un deguna aizsegi (respiratori, maskas, šalles, lakati vai tml.)	sabiedriskais transports	visiem
07.10.2020.–10.10.2021.	medicīniskās, nemedicīniskās jeb higiēniskās maskas, vizieri, sejas vairogņi	sabiedriskais transports	visiem, izņemot bērnu līdz 13 gadu vecumam, personas ar kustību vai psihiskās veselības traucējumiem, Covid-19 pārslimojušas personas ar atbilstošiem dokumentiem

3 Tā kā dažādos laikposmos atļauts (pieprasīts) lietot dažādus muti un degunu aizsedzošus priekšmetus (piem.: *Kā mutes un deguna aizsegu var lietot medicīniskās, nemedicīniskās jeb higiēniskās maskas, kā arī vizierus un sejas vairogņus*. Portāls *la.lv*, 07.10.2020.), par aplūkojamo objektu grupas virsjēdzienu izvēlēts *aizsegs*, īsuma dēļ atmetot no tā apzīmētājus (sejas vai mutes un deguna), ciktāl tas nevar radīt pārpratumus.

4 Kovidleksikas materiāls ekscerpēts no dažādām interneta vietnēm: ziņu un viedokļu portālu rakstiem un to komentāriem (pēdējie apzīmēti ar „k.”), sociālajiem medijiem, forumiem, valsts oficiālo institūciju un vairāku pašvaldību vietnēm. Konkrētu vietņu sarakstu sk. raksta beigās.

11.10.2021.– 24.01.2022.	sejas maska – medicīniska vai nemedicīniska (auduma) aizsegs, kas pilnībā aizsedz muti un degunu, cieši pieguļ sejai un paredzēts pilienu un smalko daļiņu filtrācijai izelpas gaisa plūsmā	sabiedriskais transports, tirdzniecības vietas, citas publiskas vietas, kur nav iespējams nodrošināt 2 m distanci	visiem, izņemot bērnus un personas ar kustību vai psihiskās veselības traucējumiem
25.01.2022.– 31.03.2022.	medicīniskā sejas maska vai ne zemākas klases kā FFP2 respirators bez vārsta (bet izglītības iestādēs un bērniem līdz 12 gadu vecumam visur atļautas arī nemedicīniskās (auduma) sejas maskas)	visas publiskas vietas	visiem, izņemot personas ar kustību vai psihiskās veselības traucējumiem un bērnus
01.04.2022.– 15.05.2022.	medicīniskās maskas, respirators bez vārsta ar drošības pakāpi FFP2–FFP3	vides ar augstiem riskiem: veselības aprūpe, sociālās aprūpes iestādes, sabiedriskais transports	visiem, izņemot personas ar kustību vai psihiskās veselības traucējumiem un bērnus līdz 7 gadu vecumam
16.12.2022.– 2023. gada pavasaris	medicīniskās maskas, FFP2 respiratori	ārstniecības un sociālās aprūpes iestādes	apmeklētājiem, darbiniekiem, iemītniekiem

Aizsegu tēma internetā aktualizēta viļņveidīgi, sākot ar 2020. gada pavasari. Tas saistīts gan ar epidemioloģiskajiem ierobežojumiem un to izmaiņām (kad aizsegus vajag vai nevajag valkāt), gan citiem notikumiem (piem., konkrētu personu parādīšanos sabiedriskās vietās ar vai bez aizsegumiem). Jāuzsver, ka atšķirībā no citām valstīm, kur aizsegu valkāšanas pienākums ieviests jau pandēmijas sākumā, Latvijā vispirms oficiāli skaidrots, ka sejas maska nepasargā no saslimšanas ar Covid-19, bet var pasargāt tikai no citu cilvēku inficēšanas (sk. arī ziņu portālā *la.lv* 14.03.2020., kas redzama 1. att.). Šādu pašu pretrunīgu attieksmi pret aizsegumiem rāda arī daudzi to neoficiālie apzīmējumi ar negatīvu emocionālo nokrāsu jeb konotatīvo komponentu (par to plašāk sk. Laua 1981: 24–25).

14. marts, 2020

Gatis Šķūka. Beidzot!

Baidoties inficēties ar jauno koronavīrusu, daudzi cilvēki pasaulē lieto sejas maskas. Speciālisti gan stāsta, ka parastās ķirurģiskās sejas maskas nepasargā no saslimšanas, tās drīzāk būtu jānēsā jau slimajiem cilvēkiem, lai viņi neizplatītu infekciju.

1. attēls. Gatis Šķūka. Beidzot!

(avots: <https://www.la.lv/karikaturas/gatis-sluka-beidzot>)

Plašajā Covid-19 pandēmijas laiku atspoguļojošajā kovidvārdu materiālā⁵ apzīmējumus, kas nosauc un raksturo aizsegu, var nodalīt kā atsevišķu leksikas grupu sejas aizsegu semantiskajā laukā⁶ (līdzās citām leksikas grupām, kas diferencē aizsegu valkājošas vai nevalkājošas personas, atspoguļo aizsegu valkāšanas veidus un periodus utt.). Šī raksta **mērķis**: apkopojot un klasificējot interneta avotos lietotos mutes un deguna aizsegu apzīmējumus, noteikt to motivētājpazīmes un izstrādāt ekscerpētā materiāla klasifikācijas sistēmu motivācijas aspektā, pievēršot uzmanību arī apzīmējumu leksiskās nozīmes konotatīvajiem komponentiem (emocionālajai un stilistiskajai nokrāsai). Pētījumā izmantota deskriptīvā un komponentu analīzes **metode**. Veikta tikai kvalitatīvā analīze, nepievēršot uzmanību fiksēto piemēru skaitam, procentuālajam daudzumam vai lietojuma biežumam.

5 Autorekskorpētās kovidleksikas datubāzi iespējams raksturot kā vairākus simtus tūkstošu atšķirīgu leksisko vienību, kas atlasītas pēc nejaušas izlases principa, jo piemēru vākšana bijusi ierobežota tikai ar fiziskajām iespējām fiksēt visu interneta plašumos uzieto materiālu, nevis ar kādu konkrētu avotu vai laika periodu (agrākie ekscerpēti datēti ar 2020. gada janvāri, vēlākie – 2023. gada februāri, t. i., izrakstīti paralēli šī raksta izstrādei, turklāt, gatavojot rakstu, internetā atrasti arī agrāk nepamanīti senāki kovidleksikas piemēri). Tāpēc materiāla kopumu nevar atzīt par visaptverošu un pabeigtu, bet gan par dinamisku un joprojām papildināmu datubāzi.

6 Ar semantisko lauku šeit tiek saprasts „vārdu un vārdu savienojumu kopums, kas veido atsevišķu tematisko grupu”, kā definēts lietuviešu valodniecībā [Gaivenis & Keinys 1990: 113].

Nominācijas veidi un to saikne ar pazīmēm

Dzintra Paegle, aplūkodama motivācijas aspektu nominācijā, raksta par leksisko (jeb semantisko) motivāciju, kuras „mērķis ir noteikt, pēc kuras priekšmeta pazīmes vai asociācijas ar kādu citu priekšmetu vai dzīvu būtnei nosaukums radies” [Paegle 1980: 7], cenšoties nošķirt to no vārddarināšanas motivācijas. Leksiskajā motivācijā izdalīti divi nominācijas veidi: tiešā nominācija, kad priekšmetu apzīmē ar vārdu, kura galvenā nozīme jau norāda uz attiecīgo pazīmi, un pastarpinātā (jeb netiešā) nominācija, kurā norāde izteikta ar salīdzinājumu vai sastatījumu ar kādu citu priekšmetu, kam piemīt tā pati pazīme [turpat: 8–9]. Arī lietuviešu leksikoloģe Evalda Jakaitiene uzsver, ka vārdu, kam piemīt nominatīvā funkcija, nozīmēs tiek komunicētas nosaukamās lietas būtiskākās pazīmes [Jakaitienē 2009: 264], turklāt dažkārt vienu lietu var nosaukt dažādos vārdos, jo par nosaukuma pamatu var tikt izvēlēta arvien cita šīs lietas pazīme [turpat: 239].

Aizsegu apzīmējumu klasifikācija motivācijas aspektā

Aplūkojamajā materiālā var izdalīt vairākas semantiskās motivētāj pazīmes, pēc kādām tiek nosaukti, resp., raksturoti, aizsegi. Vienā nosaukumā var būt savijušās vairākas motivētāj pazīmes, tāpēc izdalītās leksikas grupas daļēji pārklājas, ko rāda piemēri.

Oficiālajā komunikācijā⁷ lietotie stilistiski neitrālie apzīmējumi bieži veic dažādu aizsegu diferencētāj funkciju, tāpēc tajos uzsvērtas šo priekšmetu atšķirīgās pazīmes no to lietojuma viedokļa. Viena no opozīcijām raksturo aizsegu pēc to **lietojuma veida**: vienreiz vs. daudzkārt lietojamās maskas. Pirmās apakšgrupas piemēri: *vienreizlietojamās maskas* (of.); *vienreizējās maskas* (of.); *vienreizējās medmaskas* (C. 17.11.2020.)⁸; *1x maskas ir labākas, jo stingrākas* (C. 18.11.2020.). Otrās apakšgrupas piemēri: *atkārtoti lietojama sejas maska* (of.); *vairākkārt lietojamās maskas* (of.); *daudzkārt lietojamās maskas* (of.); *vairākkārt mazgājamas maskas* (of.); *ne vienreizējās auduma* (C. 16.11.2020.). Cita diferencētāj pazīme, kas izmantota aizsegu nosaukšanai, ir to **lietojuma joma**, šķirot *vienreizējās medmaskas* (C. 17.11.2020.), t. i., *medicīniskās* (of.) jeb *ķirurģiskās* (of.) maskas vs. *nemedicīniskās (jeb higiēnas) maskas no auduma vai citiem tekstilmateriāliem* (of.). Šeit var vilkt paralēles ar **noderību**, ko Dz. Paegle [1980: 9], minējama darbarīku un augu nosaukumus, norāda kā vienu no pazīmēm, kas ir pamatā nosaukumam un atspoguļojas vārda iekšējā formā. Ar lietojuma jomu un noderību saistīts arī okazonāls metaforisks Covid-19 laikā izmantoto sejas aizsegu apzīmējums *karnevāla kostīmos* (k. 07.11.2020.)⁹, kas pamatots ar leksēmas *maska* pamatnozīmi, kura attiecas uz masku balli, resp., karnevālu.

Daļa no aizsegu nosaukumiem norāda to **veicamo funkciju**. Empīriskajā materiālā konstatētas šādas funkcijas:

– **aizsegt**, piem.: *mutes un deguna aizsegs* (of.); *bez .. mutes aizsega* (k. 17.11.2020.); *to covidsegu* (k. 26.12.2020.);

– **aizsargāt**, piem.: *sejas aizsargmaskas; medicīniskās un nemedicīniskās aizsargmaskas; individuālie aizsarglīdzekļi* (visi of.); arī okazonāls apzīmējums ar ironisku nokrāsu: *maskas ir brīnišķīgs kovidkulta režīma amulets* (C. 05.10.2020.), sal. *amulets* ‘priekšmets, kam tiek piedēvētas pārdabiskas spējas pasargāt tā īpašnieku no nelaimēm, slimībām, arī

7 T. i., valsts institūciju un pašvaldību tīmekļvietnēs, infografikās, plašsaziņas līdzekļos u. tml. Šādi piemēri rakstā marķēti ar „of.”, nenorādot datumu.

8 Neoficiālās komunikācijas piemēri sniegti, norādot arī datumu, jo nereti tie saistīti ar aizsegu lietošanas prasībām konkrētā laikposmā. Piemēros saglabāta oriģinālrakstība.

9 Ar „k.” apzīmēts komentārs kādā ziņu u. tml. portālā. Portālu sarakstu sk. raksta beigās.

nest laimi' (Tēzaurs);

– atsevišķos individuālos darinājumos uzsvēta funkcija – **aizturēt kādu ķermeņa izdalītu sekrētu**, piem.: *siekalkķeris; puņķķeris; slienķeris; puņķtveris* (visi FB 30.–31.12.2020. pie viena ieraksta, paužot autoru asprātību un, iespējams, arī sacensību garu); *par puņķumasku* (k. 14.10.2020.); ar 'sejas maskas' nozīmi lietots arī sarunvalodas vārds *puņķlupata* ('kabalakatiņš' (Tēzaurs)); *nēsā sev pie apakšlūpas .. neīru puņķlupatu maskas izskatā* (C. 17.11.2020.).

Daži aizsegu apzīmējumi atklāj to **izgatavošanas** veidu un/vai vietu. Lielākā daļa no tiem raksturo nemedicīniskās maskas, piem.: *pašdarinātas sejas maskas* (of.); *pašsūtā maska* (C. 19.11.2020.); *labi uzmeiktā pašdarbnieka maskā* (C. 18.11.2020.); taču konstatēti arī vienreizlietojamo medicīnisko masku izcelsmes pejoratīvi apraksti, piem.: *papīra maska, kas satrāklēta kādā lētā dzīvoklī mandarīnu valodas valstī vai kādā papīrfabriņā iekš mūsu dzimten', būs mūsu glābiņš* (C. 31.10.2020.). Izgatavošanas veidu kā vienu no tiešās nominācijas pazīmēm min arī Dz. Paegle [1980: 9].

Kā oficiālos, tā neoficiālā komunikācijā lietotos aizsegu apzīmējumus iekļauts to **materiāla** nosaukums, piem.: *auduma maskas* (of.); *maskas no auduma vai citiem tekstilmateriāliem* (of.); *marles handmade* (C. 28.02.2020.). Sporādiski arī cita veida aizsegu nosaukumi pēc materiāla, piem., teikumā: *Kontrolieru pa ceļam kaudzēm – plastmasas uzpurņos*. (FB 01.06.2020.) Acīmredzot runa ir par vizieriem vai sejas vairogiem. Negatīvu, arī ironisku attieksmi pret vienreizlietojamajām maskām pauž to materiāla saistīšana ar papīru, piem.: *papīra maska* (C. 31.10.2020.); *normali cilvēki bez .. piešmurgāto papīra uz mutes velkamo [...]. Paši ... tgd uz tā vēl vāāārsies ['gūs peļņu'] ar savām lupatpapīru maskām* (k. 13.10.2020.). Iespējams, motivētājpazīme šādos apzīmējumos ir attiecīgo priekšmetu neizturīgums, kaut gan internetā nācies lasīt arī skaidrojumus, ka to izgatavošanai tiešām tiekot izmantots papīrs. Materiālu kā tiešās nominācijas pazīmi min arī Dz. Paegle [1980: 9].

Negatīvu, pejoratīvu konotāciju rāda nosaukumi ar leksēmu *lupata*, turklāt šādi nosaukumi nediferencē sejas aizsegu pēc to materiāla vai kādas citas pazīmes, bet gan saistāmi ar minētās leksēmas nozīmi 'apgērba, veļas gabals', kurai piemīt nievājoša ekspresīvā nokrāsa (Tēzaurs). Piem.: *kaut kādu antisoda lupatu ustīvēs* (C. 17.11.2020.); *obligātās lupatas, ko mums spiež valkāt uz sejas* (k. 16.09.2021.); *tie lupatmēsli pasargā – NO SKĀBEKĻA PIEKĻUVES* (k. 30.10.2020.). Ironisku attieksmi izsaka deminutīva formas *lupatiņa // lupatiņš*, piem.: portāla NRA apskatnieks Sandris Vanzovičs (turpmāk – S.V.) kādā no saviem iknedēļas feļetoniem rakstījis: *.. publiskās vietās vairs bija derīgas tikai divus un vairāk gadus izmantotās, līdz pēdējai stērbelei novalkātās un nošņaukātās medicīniskās lupatiņas un aplam dārgie FFP2 respiratori, bet auduma lupatiņu valkāšana publiskās vietās tika uztverta kā piesliešanās pošmīžu kustībai.. Ļaudis miermīlīgi .. staigāja ar pareizajām lupatiņām..* (S.V. 30.01.2022.); līdzīgi arī ar apvidvārda *ļerpata* '2. Auduma strēmele; skrandā. 3. Apgērba gabals.' (Tēzaurs) deminutīva formu *ļerpatiņa: Vienaam taa ļerpatinja Covidu apstaadinaas, citas no maskas valkaashanas jau tik pat kaa nosmakushas*. (C. 17.11.2020.). Uz to, ka deminutīvu formas kontekstā var iegūt negatīvu emocionālo slodzi, paust necieņu, nievājumu, ironiju, norādījušas arī E. Jakaitiene [2009: 55] un A. Laua [1981: 97].

Daudzveidīgu apakšgrupu veido vārdi un vārdu savienojumi ar leksēmām, kas apzīmē **aizsedzamo ķermeņa daļu** (t. i., vietu): *muti, degunu, seju*, piem.: *mutes un deguna aizsegs*;

sejas maska; sejas aizsargmaska; sejas aizsegs; pašdarinātas sejas maskas vai citi sejas pārklāji (visi of.). Plašsaziņas līdzekļos un aizsegu lietošanu atbalstošos komentāros lietoti arī citādi vārdu savienojumi: *sejas un deguna aizsargmaska* (k. 07.10.2020.); *apsēji ap muti un degunu* (k. 14.10.2020.), salikteni, piem.: *sejsegs* (la.lv 24.10.2021.); *sejauts* (pēdējais kļuvis par gada vārdu 2020. gadā, par to sk. arī Liparte 2021: 108, Liepa 2021: 161). Ziņu portālu autori, iespējams, tiecoties pēc oriģinalitātes, darinājuši okazionālus apzīmējumus, piem.: *mutdeguņaizsegus* (S.V. 31.01.2021.); *nebija atcelta uzpurņu, uzdeguņu, uzmasku un citu sejas aizsargtērpu vilkšana* (S.V. 08.05.2022.). Savukārt cilvēki, kuri iebilduši pret aizsegu valkāšanu, dēvējuši tos ne vien par *piespiedu mutes sedziņu* (k. 17.11.2020.), bet arī pejoratīvi, pat vulgāri, piem., par *piešmurgāto papīra uz mutes velkamo* (k. 13.10.2020.); *mutes apenēm* (k. 04.02.2022. – ar neliterārās sarunvalodas vārdu, kas apzīmē apakšbikses). Aizsegu nosaukumi darināti arī ar ‘sejas’ nozīmē lietotiem vulgārismiem: *purns*, *mūlis*, piem.: *purnauts* (la.lv. 01.02.2022.); *mūļulupa* (C. 17.11.2020.), un ‘deguna’ nozīmē lietoto žargonismu *snuķis*, piem.: *snuķu pārsēju trūkumu* (k. 28.12.2020.).¹⁰ Visus šajā apakšgrupā iekļautos apzīmējumus var nosacīti nosaukt par saistītiem ar vietu – šādu motivētājpazīmi izdalījusi Dz. Paegle [1980: 9] un E. Jakaitiene [2009: 238–240].

Arī aizsega pejoratīvo apzīmējumu *uzpurnis* varētu saistīt ar vulgārismu *purns*, taču drīzāk tas atzīstams par semantisku pārnese uz līdzības pamata no leksēmas *uzpurnis* ‘speciāls, parasti no ādas izgatavots, dzīvnieka, parasti suņa, purnam uzmaucams, aizsargs, lai dzīvnieks nevarētu kādam iekost’ (Tēzaurs) vai pat par šīs leksēmas nozīmes paplašināšanos, attiecinot šo priekšmetu arī uz cilvēkiem (sk. arī 1. att.). Kāds interneta komentētājs uz to norādījis tieši: *nabagiem uzpurnis (lai nekostu) bet pašiem algu paaugstinājums* (k. 27.11.2020.), citi uzsvēruši to, ka cilvēks nav suns, tāpēc viņam sejas aizsegs nav jālieto: *Veikalā. Bez maskas! Neesmu suns ar uzpurni vai kuru izdzen.* (A. Gobzems, FB 14.10.2020.). Vēl citi komentētāji pauž, ka tieši tie, kuri aizsegus dēvē par uzpurņiem, ar to sevi atzīst par suņiem: *Kuces un vaukšķi var likt uzpurņus. Saprātīgi cilvēki lieto sejas maskas.* (k. 26.10.2020.). Uzpurņa veids precizēts, darinot okazionālu salikteni: *Koviduzpurņu gadījumā* (C. 01.11.2020.). Līdzās latviskajam *uzpurnim* aizsega apzīmēšanai lietoti arī barbariski *namordņiks // torniks* (no krievu val. *намордник* ‘uzpurnis’).

Par netiešās nominācijas (jeb nozīmes pārnese uz līdzības pamata) piemēriem atzīstami pejoratīvi okazionāli sejas aizsegu apzīmējumi, kuros iekļauts vienreizlietojamo autiņbiksīšu nosaukums *pampers*: *staigasiet ar .. pamperiem uz ausīm* (k. 16.07.2020.); *tās zilās pampermaskas es nespēju publiskā vietā pie sejas pielikt* (C. 18.11.2020.); *ar zilajām pamperveidīgajām* (C. 16.11.2020.). Var tikai minēt, kāda motivētājpazīme bijusi šādu apzīmējumu pamatā: līdzība formas, krāsas, materiāla, sajūtas lietošanas laikā vai vēl kādā citā ziņā?

Pejoratīvu attieksmi pauž arī metaforisks sejas masku salīdzinājums ar holokausta elementu – Dāvida zvaigzni, ko ebreji bija spiesti uzšūt savam apgērbam: *un neaizmirsti no mājas izejot [paņemt] līdzī savu dāvida zvaigzni – piedodiet, masku* (k. 11.12.2020.). Tādējādi sejas aizsegam piedēvēts diferencējoša, uz cilvēka otršķirīgumu norādoša nozīme.

Interneta lietotāji sejas aizsegu nosaukšanai dažkārt izmantojuši okazionālus eifēmismus – gan stilistiski neitrālus, piem.: *bez visiem zināmā atribūta* (C. 20.11.2020.); *veikala dreskods* (iauto.lv/forums 24.01.2022.), gan stilistiski pazeminātus un ar negatīvu konotāciju, piem., *sūds* sarunval. ‘3. Kas slikts, kaitīgs.’ (Tēzaurs): *Nojaušu, ka med. iestādē*

10 Nozīmju skaidrojumi no Tēzaura.

var likt vilkt to sūdu uz deguna... (FB 13.07.2020.).

Nobeigums

Aplūkoto leksikas grupu veido gan vispārlietojami, oficiāli dažāda veida sejas aizsegu nosaukumi (tostarp – diferencējošie), gan individuāli okazonāli darinājumi, gan citu reāliju nosaukumi, kas lietoti aizsegu apzīmēšanai, uzsverot pejoratīvo attieksmi pret tiem. Nereti lietoti vārdi ar negatīvu emocionālo un/vai stilistisko konotāciju, piem.: *lupata, ļerpatiņa, lupatmēsli, pampermaska, mutes apenes, uzpurnis* u. c. Sastopami arī individuāli eifēmismi (kā stilistiski neitrāli, tā stilistiski iekrāsoti un lietotāja attieksmi pret sejas aizsegēm demonstrējoši, piem., *visiem zināmais atribūts* vs. *tas sūds*).

Aizsegu nosaukumu darināšanai izmantotas šādas motivētājpazīmes: lietojuma veids (piem., *vienreizlietojamās maskas*) un joma (piem., *medicīniskās maskas*), veicamā funkcija (piem., *mutes aizsegs, aizsargmaska, siekalķeris*), izgatavošanas veids (piem., *pašsūtā maska*) un vieta (piem., *maska, kas satrāklēta .. mandarīnu valodas valstī*), materiāls (piem., *auduma maskas, plastmasas uzpurni*), aizsedzamā ķermeņa daļa (piem., *mutdegu aizsegi*). Atsevišķā pētījumā varētu aplūkot šos un vēl citus nosaukumus vārdarināšanas aspektā, klasificējot tos pēc motivētājpārdiem un/vai vārdarināšanas formantiem.

LITERATŪRA

- Druviete, I. Valodas pētījumi valstij, sabiedrībai, cilvēkam. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 7.–17. lpp.
- Gaivenis, K. & Keinys, S. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.
- Jakaitienē, E. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Laua, A. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1981.
- Liepa, D. Sabiedrības lingvistiskā jaunrade Covid-19 pandēmijas laikā: valodas izteiksmes līdzekļu raksturojums. *VALODA – 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXI zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2021, 158.–167. lpp.
- Liparte, E. *Mājsēde, skorbuļēra, tišmājis, sejauts* un citi – ieskats 2020. gadā lietotajos saliktajos lietvārdos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 25. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2021, 107.–118. lpp.
- Paegle, Dz. *Motivācijas aspekts nominācijā*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1980.

AVOTI UN VIETNES

Teksti un to komentāri dažādos interneta ziņu u. tml. portālos (*delfi.lv, jauns.lv, tvnet.lv, apollo.lv, nra.lv, la.lv, ir.lv, lsm.lv, bauskasdzīve.lv, liepajniekiem.lv, irliepaja.lv, talsuvestis.lv, ntz.lv, edruva.lv, pietiek.com, infotop.lv*).

Ieraksti sociālajos medijos (FB – *Facebook*, T – *Twitter*) un atsevišķās tēmās interneta forumos (*iauto.lv/forums*; C – *Delfi.lv* sadaļas *Cālis* forums).

Valsts oficiālo institūciju vietnes (Latvijas Slimību profilakses un kontroles centra, Veselības ministrijas, Izglītības un zinātnes ministrijas, Ministru kabineta, *covid19.gov.lv, lvportals.lv*).

Vārdnīcu serveris *tezaurs.lv*.

Ilga MIGLA

(LU Latviešu valodas institūts)

Savvaļas putnu nosaukumi latviešu valodas frazeoloģismos¹

Summary

Names of wild birds in the phraseology of the Latvian language

The paper has several objectives: to describe the composition of the components of phraseological units (PUs), to record the frequency of their use in Internet resources.

Phraseology of Latvian includes about 50 different wild bird names. The better known the birds, the larger the number of PUs with their names.

On considering the PUs with the names of birds included in the dictionaries, it can be seen that the phraseological comparisons predominate over other PU structures, the ratio being 4:1. However, the study of internet resources and the corpus of the language testifies to the fact that there are very few phraseological comparisons.

In other languages there are many PUs containing bird names too, but they are not used in everyday conversation; they gradually become archaic and eventually forgotten.

Key words: *phraseological units with a wild bird component, frequency of use of these phraseological units, explanatory dictionaries, explanation of phraseological units*

*

Līdz šim latviešu valodas frazeoloģismu pētījumos analizēti dzīvnieku nosaukumi, nepievēršot izteiktu uzmanību putnu nosaukumiem jeb ornitonīmiem. Gadsimtiem cilvēks novērojis putnu izskatu un paradumus. Putnu nosaukumi iekļaujas simbolu kategorijā un atklāj, kā cilvēki uztver dažādus putnus. Daudzi putnu nosaukumi ir kļuvuši par metaforām, lai raksturotu cilvēkus.

Pētniece Tatjana Šauere-Trampuša [Schauer Trampusch 2001: 58] frazeoloģismus ar kāda dzīvnieka nosaukumu iesaka analizēt noteiktās grupās: mājdzīvnieki, savvaļas dzīvnieki, eksotiskie dzīvnieki un mitoloģiskie dzīvnieki.

Raksta objekts ir savvaļas putnu nosaukumi latviešu valodas frazeoloģismos, kas iekļauti vārdnīcās. Pētījuma uzdevumi: raksturot frazeoloģismu komponentu sastāvu; apkopot frazeoloģismus, kas jau ietverti dažādās vārdnīcās (galvenokārt skaidrojošās); fiksēt frazeoloģisma lietošanas biežumu tīmekļa resursos, lai noskaidrotu, vai konkrētu frazeoloģismu iekļaut vai neiekļaut MLVV.

Frazeoloģismi ar savvaļas putnu nosaukumiem raksturo cilvēka izskatu.

Cilvēka izskats un izturēšanās izpausmes veidi

Acis

Acis ir svarīgs cilvēka maņu orgāns, ar tā palīdzību redzam pasauli. Agrākos laikos un arī tagad valda nostāsti par acu krāsu un to saistību ar cilvēka raksturu. Acis ir pirmais, ko pamanām cilvēka sejā. Populārs ir salīdzinājums *acis kā pūcei* [tezaurs.lv; LLVV-₂], uzsverot, ka kādam ir lielas acis. Pastāv uzskats, ka pūce redz daudz labāk kā cilvēks pie

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006) atbalstu.

vāja apgaismojuma. Salīdzinājumam *kā pūce* ir cita nozīme – to saka par ļaunu, niknu skatienu [tezaurs.lv; LLVV_ē].

Cilvēku ar labu redzi salīdzina ar vanaga vai ērgļa redzes spējām. Izpētīts, ka ērgļiem, vanagiem un klijāniem redze ir 3–4 reizes asāka nekā cilvēkam. Tāpēc saprotams, ka valodā ir gan salīdzinājums ar leksēmu *vanags: acis (redze) kā vanagam* [VIV II 2000: 4; SISV 2001: 260; MLVV_ē; tezaurs.lv; LLVV_ē], gan *ērglis: acis kā ērglim* [LFV 2000: 318] un *ērgļa acis* [LLVV_ē].

Ap acīm mēdz veidoties grumbiņas, kuras mīlīgi sauc par *stariņiem* un *vārnu kājiņām*, *vārnu kājām*, vārdnīcās fiksēta idioma *vārnu kājas* [tezaurs.lv; MLVV_ē].

Deguns

Cilvēka deguna formu, kas līdzīga ērgļa knābim, sauc par *ērgļa degunu* [MLVV_ē; LaVāV_ē 2016]. Sinolē lielu, līku, kumpu degunu salīdzina ar pūces degunu – *deguns kā pūcei* [SISV 2001: 181].

Gaita

Cilvēku ar ātrām, veiklām kustībām salīdzina ar kādu no nelielajiem putniem – bezdelīgu, cielavu, irbi u.c. Salīdzinājumu *kā bezdelīga* ‘saka par cilvēku, kam ir ātras, veiklas kustības, kas ir modrs’ [LFV 2000: 136]. Korpusā fiksēts tikai viens piemērs no dziesmu teksta ar šādu salīdzinājumu.

Sievieti ar veiklu, ašu gaitu saista ar *cielavu* [LFV 2000: 181; SISV 2001: 30; MLVV_ē], *cielaviņu* [LFV 2000: 181] vai *irbi* [LLVV_ē; tezaurs.lv; LFV 2000: 420; MLVV_ē], *irbīti* [LFV 2000: 420; SISV 2001: 72; MLVV_ē]. Savukārt neveiklu cilvēku ar gāzelīgu, nedrošu gaitu salīdzina ar *pīli* [LFV 2000: 916; SISV 2001: 171] vai pat *kā pīli uz ledus* [LLVV_ē; NIV_ē 2023: 259; tezaurs.lv; MLVV_ē], arī ar *pīļu māti* [NIV_ē 2023: 259]. Ja kāds tuvojas lēni, uzmanīgi, zagšus, tad viņš iet *kā uz pīlēm* [LFV 2000, 917].

Kājas

Frazeoloģismos minēts arī *stārķis*. Stārķis ir laimes putns; pastāv ticējums, ja tas savu ligzdu taisa uz mājas jumta, tad mājas iemītniekus sagaida laime. Stārķim piedēvēta funkcija atnest ģimenē jaundzimušo: *stārķis atnes* [LFV 2000: 1207]. Tā kā putnam ir garas kājas, tad par cilvēku ar garām kājām saka *kājas kā stārķim* [LFV 2000: 1207; SISV 2001: 220].

Vecākā paaudze atceras, ka vējā un mitrumā sasprēgājušas kājas sauc par *dzērvju zābakiem* [KIV I 1998: 292; LLVV_ē; LVV 2006: 264; NIV_ē 2017: 492; tezaurs.lv; MLVV_ē; LFV 2000: 1377]. Idioma iekļauta visās skaidrojošajās vārdnīcās, tikai LVV tā nav rādīta kā idioma, dota norāde par pārnestu nozīmi.

Kakls

Dzērve latviešu folklorā ir starpnieks starp pasauli un garu pasauli. Vairāki salīdzinājumi ar dzērvi rodami latviešu folkloras materiālos [valoda.ailab.lv]. Arī vārdnīcā personu, kurai ir pārmērīgi garš un tievs kakls, salīdzina ar dzērves kaklu: *kakls kā dzērvei, dzērves kakls* [LFV 2000: 291; LFV 2000: 477]. Pārlūkprogramma *google* rāda 8 piemērus ar salīdzinājumu no LFV. Jāsecina, ka salīdzinājuma lietojums ir stipri samazinājies, vairs nav aktuāls.

Slaidu, skaistu kaklu salīdzina ar gulbja kaklu: *kakls kā gulbim, gulbja kakls* [LFV

2000: 408]. Salīdzinājums fiksēts tikai divos – J. Lautenbaha-Jūsmaņa un P. Bauģa – darbos. Pārlūkprogramma dod tikai 7 piemērus.

Mati

Parasti matu krāsa, kuru salīdzina ar kādu putna apspalvojuma krāsu, ir melna, piem., *melns kā krauklis* [LLVV_ē; LVV 2006: 543; MLVV_ē; LFV 2000: 552], *melns kā kovārnis* [LFV 2000: 552]. Redzams, ka *kovārnis* minēts tikai LFV piemēros. LFV uzsvērtā nianse, ka salīdzinājumu biežāk lieto, lai parādītu, ka mati ir spīdīgi melni. Vārdnīcās fiksēti vairāki salīdzinājumi ar konkrētu apspalvojuma daļu, piem., *melns kā kraukļa spārns* [LLVV_ē; LVV 2006: 543; LFV 2000: 552] vai *melns kā kraukļa spalvas* [LFV 2000: 552].

Vispārējs vizuālais kopiespaids

Ja kāds ir pārlieku grezni, ekstravaganti un uzkrītoši ģērbies, to salīdzina ar pāvu: (staigā, uzcirties) *kā pāvs* [LFV 2000: 879], *uzcirties kā pāvs* [SISV 2001: 166]. Pārlūkprogramma dod tikai 4 piemērus ar salīdzinājumu *uzcirties kā pāvs*.

Jaunākajās vārdnīcās saglabāts frazeoloģisms *baltais zvirbulis* ar nedaudz atšķirīgiem skaidrojumiem – ‘cilvēks, kas ar kaut ko ļoti atšķiras no pārējiem’ [MLVV_ē], ‘neparasts cilvēks, kas atšķiras no pārējiem’ [LLVV_ē; tezaurs.lv], ‘cilvēks, kas pēc sava rakstura, izturēšanās veida un interesēm stipri atšķiras no pārējiem kādas sabiedrības locekļiem’ [LVV 2006:1205]. LFV rādīts gan salīdzinājums *kā balts (baltais) zvirbulis*, gan vārdkopa *baltais zvirbulis* [LFV 2000: 1435].

Ar idiomu *neglītais pīlēns* raksturo neglīta izskata cilvēku [LFV 2000, 917; MLVV_ē]. Frazeoloģisma rašanās, iespējams, saistāma ar G. H. Andersena pasāku.

Daudzi frazeoloģismi ar savvaļas putnu nosaukumiem palīdz radīt priekšstatu par kādas personas vizuālo tēlu, bet ir virkne frazeoloģismu, kas izteiksmīgi atklāj citas personu raksturīgākās izpausmes.

Cilvēku raksturīgāko īpašību izpausmes

Iedomība, lepnība

Lepnu, iedomīgu, augstprātīgu, arī lielīgu cilvēku salīdzina ar pāvu: *lepns* (arī *iedomīgs*, retāk *lielīgs*) *kā pāvs* [LLVV_ē; tezaurs.lv; LFV 2000: 879], arī *piepūšas* (*iepūšas*, *uzpūšas*) *kā pāvs* [LLVV_ē; SISV 2001: 166; tezaurs.lv]. Acīmredzot pāvs izvēlēts, jo tas atpazīstams pēc tēviņa krāšņās, vēdekļveida astes un tiek uzskatīts par visskaistāko putnu pasaulē. Pārlūkprogrammā *google* salīdzinājumu lietojumu biežums ir ļoti atšķirīgs: *lielīgs kā pāvs* un *piepūšas* (arī *iepūšas*, *uzpūšas*) *kā pāvs* (5 rezultāti), *iedomīgs kā pāvs* (62), *staigā kā pāvs* (490 rezultāti), *lepns kā pāvs* (2 480). Šai tendencei vajadzētu parādīties arī jaunākajās skaidrojošajās vārdnīcās.

Izolēšanās no ārpasaules, noslēgšanās

Cilvēku, kurš izvairās no kaut kā nepatīkama, izliekoties to neredzam, salīdzina ar strausu: *iebāž kā strauss galvu smiltīs* [LFV 2000: 1212; LLVV_ē]. Salīdzinājums, iespējams, radies, novērojot guļošus strausus, jo no attāluma izskatās, ka ķermenim nebūtu galvas. LVV pārnestā nozīmē fiksēta vārdkopa *strausa politika*, lai izteiktu vēlmi izvairīties no draudošām briesmām, ar tām necīnoties [LVV 2006: 1949].

Lielība

Tikai LFV minēts salīdzinājums *lielās kā ceplītis* [LFV 2000: 178] par cilvēku, kas ļoti lielās. Biežāk sastopams salīdzinājums ar gaili: *lielās kā gailis* [LFV 2000: 327; LLVV_e; tezaurs.lv; MLVV_e]. LFV gan uzsver, ka tā saka tikai par lielīgu, iedomīgu, uzpūtīgu un ķildīgu vīrieti. Sinolē ar gaili salīdzina cilvēku, kurš ilgāku laiku, atkārtoti, apnicīgi ko runā, stāsta [SISV 2001: 55].

Ja kāds ar kaut ko ir aizrāvēs, ka nejūt, nedzird, kas notiek apkārt, to salīdzina ar medni – *kā mednis riestā* jeb *kā mednis savā dziesmā* [LFV 2000: 672; MLVV_e]. Lai gan Latviešu valodas tekstu korpusā neparādās neviens no salīdzinājumiem, meklētājs dod 50 piemērus ar salīdzinājumu *kā mednis riestā*.

Neapmierinātība, dusmīgums

Ļoti dusmīgu, niku sievieti salīdzina ar pūci – *kā pūce* [LFV 2000: 968; SISV 2001: 181; MLVV_e], *dusmu pūce* [SISV 2001: 181; tezaurs.lv; LLVV_e; NIV_e 2023: 334; LVV 2006: 886] un *niķu pūce* [NIV_e 2023: 334]. Salīdzinājums *kā ūpis* [LFV 2000: 1284] raksturo īgnu, drūmu cilvēku, tādu, kas izvairās no pārējiem cilvēkiem. Sinoles izloknes vārdnīcā salīdzinājumu *kā ūpis* lieto plašākā nozīmē, ‘sakt par nesabiedrisku, noslēgtu, mazrunīgu, arī skaudīgu, lielīgu cilvēku’ [SISV 2001: 255]. Šajā vārdnīcā norādīts, ka salīdzinājumu *kā ērglis* [SISV 2001: 52] saka par dusmīgu, noskaitušos cilvēku, savukārt skaidrojošajās vārdnīcās salīdzinājumam ir cita nozīme.

Nepietiekami attīstīts prāts

Vīrieti salīdzina ar gaili, sievieti – ar zosi, sakt *dumja kā zoss* [LaLieV_e; LFV 2000: 1430; SISV 2001: 285], lai gan ornitologi neuzskata, ka zosis būtu dumjas. Pārļūkprogramma *google* rāda 70 piemērus, bet jaunākajos skaidrojošo vārdnīcu izdevumos salīdzinājums nav iekļauts.

Ja kādam ir neattīstīts prāts, saka, ka *prāts kā cālim* vai *cāļa galva* [LFV 2000: 158]. Pretstatā iepriekš minētajiem frazeoloģismiem, kuri nav norādīti citās vārdnīcās un tīmekļa resursos, izsauciens *tītars arī domā* [LFV 2000: 1255] fiksēts 59 meklētāja lapās, bet nav iekļauts skaidrojošajās vārdnīcās.

Pļāpīgums

Cilvēku, kas atkārtoti citu izteikumus un runā daudzkārt vienu un to pašu, salīdzina ar papagaiļi: *kā papagailis* [LFV 2000: 863, SISV 2001: 164; LVV 2006:772]. Acīmredzot tas tādēļ, ka daudzas papagaiļu sugas spēj atdarināt cilvēku valodu.

Runasveids

Putni ieguvuši cilvēku mīluļa statusu. Vārnas ar savu neganto raksturu un ķērcieniem iekļuvušas nemīlēto kārtā. Ja kāds runā, kliedz, dzied skaļā, griezīgā balsī, saka, ka viņš *ķērc kā vārna* [LFV 2000:1308; SISV 2001: 263].

Cilvēks ir salīdzināts ar žagatu, sakt *pļāpīgs kā žagata* [tezaurs.lv]. LFV papildina salīdzinājumu *kā žagata* [LFV 2000: 1436], piebilstot, ka tāds cilvēks runā nevietā, ir ziņkārīgs un pat zaglīgs. Sinolē tāds, kas ironiski runā – *žadzina kā žagata* ‘ļoti daudz, nepārtraukti runā, pļāpā, tenko’ [SISV 2001: 288], tādējādi apliecinot tos priekšstatus, kurus putni iemantojuši, lai arī, pēc ornitologu domām, nepelnīti.

Sinolē par tādu, kas ilgstoši, apnicīgi runā vienu un to pašu, neuzklausot nekādus iebildumus, ironiski saka – *dzied kā mednis* [SISV 2001: 136].

Salīdzinājums *kā vālodze* [LFV 2000: 1298; SISV 2001: 260] raksturo sievieti – veiklu runātāju, arī dziedātāju.

Ja kāds runā maigi un mīlīgi, tāds cilvēks *dūdo kā balodis* [LFV 2000: 11; SISV 2001: 15; LVV 2006: 154]; ja kāds runā skumjā, žēlā balsī, *pūš kā meža (sila) balodis* [LFV 2000: 119].

Positīvā nozīmē salīdzinājumā fiksēts dziedātājputns *lakstīgala*, lai uzsvērtu, ka kāds ļoti skaisti dzied – *kā lakstīgala* [LFV 2000: 588; SISV 2001: 113]. Tikai LFV minēta vēl otra salīdzinājuma nozīme – ironiski to lieto, lai pateiktu, ka kāds daudz un pārāk aizrautīgi, jūsmīgi runā.

Saticība

Cilvēki dzīvo mīli, satiecīgi – *dzīvo kā balodīši* [LFV 2000: 119] vai *kā (divi) balodīši* [SISV 2001: 15; NIV_Ķ 2017: 251; MLVV_Ķ]. Baloži cilvēku ieskatā iemieso mieru un satiecību.

Balodis kā miera un labās vēsts simbols rodams Bībelē. Mākslā balodi asociē ar mieru, saistot to ar Pablo Pikaso izveidoto putna siluetu ar olīvzaru knābī.

Savtīgums, pašlabuma meklētājs

Folkloras materiālos rodams izteiciens *gaida kā vārna uz vāju sivēnu* [valoda.ailab.lv]. LFV liecina, ja kāds gaida otra nāvi, cerot no tā gūt sev labumu, tad ironiski saka, viņš *gaida kā vārna uz vāju (slimu) sivēnu* [LFV 2000: 1307]. Sinolē līdzīgā situācijā lieto salīdzinājumu *gaida kā vārna uz maitu* un arī *gaida kā vārna uz vāja suveņa* [SISV 2001: 264]. Plašāk valodā šo izteicienu nelieto; tas nav fiksēts ne skaidrojošajās vārdnīcās, ne tīmekļa resursos.

Slaistīšanās, slinkums

Cilvēki ir dažādi, un par tādiem, kuri neko nedara, nestrādā, saka, ka viņi *skaita zvirbuļus* [LFV 2000: 1435]. Frazeoloģisms fiksēts tikai divos daiļdarbos, un arī *google* apliecina, ka tas netiek lietots pārnestā nozīmē. Nīcā slinku cilvēku nievājoši salīdzina ar *stīgaru gaili* [NIV_Ķ 2017: 533].

Vienaldzība

Salīdzinājumu *kā pīlei ūdens* izsaka, ja kāds kaut ko neņem vērā, nereaģē uz teikto [LFV 2000:1267; tezaurs.lv; LLVV_Ķ; MLVV_Ķ]. Tas radies, redzot, ka neatkarīgi no tā, cik daudz pīle peld, nirst, tās ķermenis un spalvas paliek sausas.

Želošanās, gaušanās, slikta paredzēšana

Ar dzeguzi un tās kūkošanu saistīti dažādi ticējumi [valoda.ailab.lv]. Putnu salīdzina ar cilvēku, kurš ir skops un nemitīgi gaužas – *kā bada (nelaimes) dzeguze* [LFV 2000: 285; SISV 2001: 47], *bada dzeguze* [LLVV_Ķ]. Jaunākajā leksikogrāfiskajā avotā idioma *bada dzeguze* skaidrota ‘cilvēks, kurš vienmēr paredz ko sliktu’ [MLVV_Ķ].

Secinājumi

Rakstā apkopoti frazeoloģismi ar savvaļas putnu nosaukumiem latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, dažās izlokšņu vārdnīcās un pārlūkprogrammā *google*.

Frazeoloģismos iekļauti apmēram 50 dažādu savvaļas putnu nosaukumi: gan tādi, kuri sastopami Latvijā (pūce, vanags, dzērve, gulbis, stārķis u.c.), gan putni, kuru mītnes vieta parasti ir ārpus Latvijas (papagaiļi, strausi). Jo labāk zināmi konkrēti putni, jo lielāks ir frazeoloģismu skaits [Wilkosz 2015: 122]. Putnu nosaukumus frazeoloģismos izmanto, lai ekspresīvi atklātu dažādas cilvēku īpašības un izskatu. Nereti cilvēki konkrētiem putniem piešķir tiem reāli nepiemētošas iezīmes.

Pārsvārā frazeoloģismi vārdnīcās izteikti salīdzinājuma veidā. Salīdzinājumus veido, ņemot vērā putna pārvietošanos, ārējo izskatu, lielumu u.c. Skatot vārdnīcās iekļautos frazeoloģismus ar putnu nosaukumiem, redzams, ka frazeoloģiskie salīdzinājumi dominē pār pārējām frazeoloģismu struktūrām, proporcija 4:1. Vairāki pētnieki [Fleischer 1982: 110; Földes 2007: 425; Brehmer 2009: 142] uzsver, ka komparatīvo frazeoloģismu funkcija ir ekspresīva salīdzināmā jēdziena pastiprināšana. Frazeoloģiskos salīdzinājumos dominē struktūrtipi: *substantīvs – salīdzinājuma partikula kā – substantīvs, verbs – kā – substantīvs*. Lielākajai daļai frazeoloģismu piemīt negatīva emocionālā nokrāsa.

Silvija Vilkoča [Wilkosz 2015: 122], pētot poļu un angļu frazeoloģismus ar putnu nosaukumiem, secina, ka to skaits ir liels, taču tie netiek lietoti ikdienas sarunvalodā, pamazām kļūst arhaiski un aizmirsti. Pētniece to saista ar cilvēka attālināšanos no dabas.

Skatot frazeoloģismu lietojuma biežumu tīmekļa resursos, valodas korpusā, jāsecina, ka frazeoloģisko salīdzinājumu ir maz. Tie zaudējuši savu aktualitāti un nav iekļaujami jaunāko izdevumu vārdnīcās. Izņēmums ir salīdzinājums *kā pīlei ūdens* (vairāk nekā 3 000 fiksējumu), *kā divi balodīši* (395), *kā balodīši* (373). Izšķiroties par kāda frazeoloģisma iekļaušanu/neiekļaušanu MLVV, jāņem vērā statistika, kā arī būtiska ietekme ir vārdnīcas apjomam.

LITERATŪRA

Brehmer 2009 – Brehmer, B. Äquivalenzbeziehungen zwischen komparativen Phraseologismen im Serbischen und Deutschen. *Südslavistik online*. Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen, Januar, 2009, Heft 1: Südslavische Phraseologie. Hrsg. von D. Bunčić und B. Golubović, S. 141–164. Available: <http://www.suedslavistik-online.de/01/brehmer.pdf>

Földes 2007 – Földes, Cs. Phraseme mit spezifischer Struktur. In: H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kühn, Nr. R. Norrick (Hrsg.). *Phraseologie*. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. Band 1, 1. Halbband. Berlin, New York, S. 424–435.

Fleischer 1982 – Fleischer, W. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izlokšnes vārdnīca*. 2. sējums. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

LaLieV_e – Butkus, A. *Latviešu-lietuviešu vārdnīca*. Aesti, 2003, Tilde, 2009. Pieejams: <https://www.letonika.lv>

LaVāV_e – Šteinberga, A., Burve, D., Saliņa, I., Kļaviņa, I. *Latviešu-vācu vārdnīca*. Rīga, 2001; Tilde, 2016.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2000.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://llvv.tezaurs.lv/>

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006.

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Red. Dr. philol. I. Zuicena, A. Roze. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv>

NIV₂₀₁₇ – Bušmane, B. *Nīcas izloksnes vārdnīca*. A–I. Atb. red. A. Timuška. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/>

NIV₂₀₂₃ – Bušmane, B. *Nīcas izloksnes vārdnīca*. P. Atb. red. A. Timuška. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2023. Pieejams: <http://lavi.lu.lv/>

SISV 2001 – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.

Schauer-Trampusch 2001 – Schauer-Trampusch, T. Klein, aber oho! Symbole und Metaphern in der slowenischen Tierphraseologie am Beispiel der Konzepte „Ameise“, „Biene“, „Wespe“ und „Fliege“. E. Piirainen, I.T. Piirainen (Hrsg.). *Phraseologie in Raum und Zeit*. Baltmannsweiler. Münster, 2001.

tezaurs.lv – *tezaurs.lv*. Vārdnīcu sastādījis A. Spektors. LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2022. Pieejams: <https://www.tezaurs.lv/>

valoda.ailab.lv – *Latviešu sakāmvārdu datorfonds*. Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/folklorasakamvardi/>

VIV I, II 2000 – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. I-II. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Wilkosz 2015 – Wilkosz, S. A Comparative Analysis of Polish and English Idioms Containing Words from BIRD Class. *Zeszyty naukowe uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna Zeszyt 90/2015*. *Studia anglica resoviensia* 12, p. 109–124. Available: <https://repozytorium.ur.edu.pl/server/api/core/bitstreams/fb870bdc-733b-44ef-a78a-6689bdffbb1d/content>

Virginija STANKEVIČIENĖ
(Kauno technologijos universitetas)

Naujų reikšmių atsiradimo atvejai akademinuose tekstuose

Summary

Cases of new meaning occurrence in academic texts

The assignment of new meanings to already existing lexical units during globalisation processes is frequently an inevitable, but at the same time dangerous phenomenon. When reading academic texts (Master's Degree theses), it is often noticed that some words are given new meanings without assessing the appropriateness of the borrowed meaning for the native language first.

The purpose of this study was to find out the prevalence of new meanings of the words 'articulating' and 'articulation', 'to articulate', which are already in use in academic texts, and the reasons for their occurrence. The paper discusses the main semantic aspects of these terms in the Lithuanian language and compares the meanings in Lithuanian with their English equivalents. Referring to the definitions provided in English and Lithuanian dictionaries, it is possible to gain some insights that the transference of the meanings of the English words 'to articulate', 'articulation', 'articulating' to academic texts is often unmotivated.

Key words: *academic writing, lexical meaning, articulation, articulating, to articulate*

*

Įvadinės pastabos

Žodžių, įgavusių naujas reikšmes, daugiausia galima rasti žiniasklaidoje, naujosiose medijose, taip pat nemažai jų yra akademinuose tekstuose. Galima daryti prielaidą, kad naujų reikšmių atsiradimas akademinuose tekstuose gali būti susijęs su netiksliu vertimu ar skirtingu žodžio reikšmių interpretavimu. Sparti globalizacija ir su ja susiję kalbos reiškiniai pastebimi ir akademinėje kalboje – naujos žodžių reikšmės kartais atsiranda greičiau nei jos yra užrašomos. Todėl labai svarbu suprasti, kada skirtingus žodžio reikšmių pavartojimo atvejus galima laikyti atskira įsitvirtinusia žodžio reikšme, o kada pavieniais atvejais [Marcinkevičienė 2011: 19].

Atsižvelgiant į tai, šiame darbe siekiama apžvelgti pastaruoju metu akademinuose tekstuose užfiksuotus kitomis, kartais naujomis ar artimomis reikšmėmis pasitaikančius žodžius, kurie akademinuose tekstuose vartojami kaip terminai. Šiame darbe aptariama keletas akademinėje kalboje fiksuotų žodžių *artikuluoti, artikuliavimas, artikuliacija* pavartojimo ne įprasta reikšme atvejų, taip pat siekiama išsiaiškinti, kiek motyvuotas toks naujų reikšmių vartojimas akademinuose tekstuose. Tiriama medžiaga – Kauno technologijos universiteto socialinių ir ekonomikos mokslų akademiniai tekstai. Paminėtina, jog norint išsiaiškinti, ar tai atsitiktiniai pavartojimo atvejai, šių žodžių reikšmės buvo patikrintos ir *VDU Tekstyno* administracinio stiliaus tekstuose [<https://klc.vdu.lt/>]. Tyrimo objektas – žodžių *artikuluoti, artikuliavimas, artikuliacija* reikšmių tyrimas. Šiame darbe

plačiau nebus diskutuojama apie reikšmės sampratą, tačiau daugiau dėmesio bus kreipiama į konkretaus leksinio vieneto vartosenos ypatumus.

Teorinės prielaidos ir rezultatų aptarimas

Atsiradusios naujosios reikšmės nėra iš karto pateikiamos žodynuose, nes tai yra sudėtingas darbas, todėl visus naujausius leksikos pokyčius stengiamasi fiksuoti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* [ekalba.lt], kuriame galima rasti naujai atsiradusių reikšmių apibrėžtis, vartosenos atvejus, vartosenos sritį ir pan.

Pastaruoju metu akademinėje kalboje vis dažniau yra fiksuojami atvejai, kai termino ar žodžio reikšmė yra pasiskolinta iš kitos kalbos, prieš tai neįvertintus skolintos reikšmės tinkamumą gimtajai kalbai. Naujų reikšmių atsiradimas ir priskyrimas jau esamiems leksikos vienetams vykstant globalizacijos procesams dažnai yra neišvengiamas, tačiau kartu ir pavojingas reiškinys. Perfrazuojant terminologo Keinio mintį apie skolinius, kad visi vertiniai yra skoliniai slapukai, kuriuos vartojant nesunku prarasti savos kalbos savitumą [Keinys 2005: 245], tą patį būtų galima pasakyti ir apie naujas žodžių reikšmes.

Žodžio reikšmės suvokimo svarbą įvairiais aspektais tyrė mokslininkai [Jakaitienė 2010; Gudavičius 2007; 2013; Marcinkevičienė 2001; Juzelėnienė 2002; Maumevičienė 2010; Daubarienė ir Maumevičienė 2013] sutinka, jog žodžio reikšmė yra kalbos komunikacinės funkcijos perdavimo pagrindas, kurią sudaro centras (pagrindinė reikšmė) ir periferijos (šalutinė arba išplėstinė reikšmė). Marcinkevičienės teigimu, visos reikšmės yra individualios ir unikalios, tačiau kalbos vartotojas turi suprasti, kada žodis, pavartotas kita reikšme, įgauna visiems suprantamos ir priimtinos reikšmės statusą, o kada yra pavienis pavartojimo atvejis [Marcinkevičienė 2011: 19]. Norint įvertinti ir suprasti naujų reikšmių atsiradimą, pirmiausia reikia išsiaiškinti, ką norima pasakyti žodžiu ar terminu.

Žodynai yra priemonė, kurioje pateikiamos aprobuotos, pripažintos, teiktinos žodžių reikšmės. Siekiant išsiaiškinti žodžių *artikuliacija*, *artikuliuoti*, *artikuliavimas* naujų reikšmių atsiradimą, pirmiausia reikia aptarti ir palyginti šių žodžių apibrėžtis žodynuose. Pagrindinė žodžio „artikuliacija“ ar „artikuliuoti“ reikšmė pateikiama „*Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne*“ (toliau – DLKŽ) **artikuliuoti** – (lot. *articulare*): 1. lingv. aiškiai tarti kalbos garsus; 2. muz. jungti arba skaidyti melodijos garsus, pvz., *staccato*, *legato*; 3. archit. dalyti plokštumą pagal architektonikos reikalavimus.

Norint tiksliau suvokti šių žodžių reikšmių pavartojimo tinkamumą, pirmiausia reikia aptarti šių terminų pagrindinius semantikos aspektus. Kalbant apie veiksmazodžio *artikuliuoti* ir daiktavardžio *artikuliacija*, *artikuliavimas* semantiką, pirmiausia skirtinos šios pagrindinės vartojimo sritys.

Švietimas ir mokslas / mokslas ir studijos / socialiniai mokslai / psichologija. Rašoma: „*Kalbos padargų veikimas, tariant kalbos garsus. Mokantis šnekėti susidaro gimtosios kalbos garsų tarimo ↑ įgūdžių sistema – vadinamoji artikuliacijos bazė. Svetimos kalbos artikuliacijos bazės požymiai reiškiasi svetimos kalbos akcentu. Įgimti ar įgyti artikuliacijos sutrikimai dėl galvos smegenų pažeidimų vadinami dizartrijomis ir anartrijomis*“ [APTŽ].

Švietimas ir mokslas / švietimas. „Aiškus šnekamosios kalbos garsų tarimas lavinant kalbos padargus“ [EEŽ].

Išsamiau pažvelgus į apibrėžtis, visuose juose žodis *artikuliacija*, *artikuliavimas*, *artikuliuoti* yra suvokiamas kaip ir pirmoji reikšmė, kuri pateikiama DLKŽ, t. y. „aiškiai tarti žodžius“. Tačiau ekonomikos ir socialinių mokslų srities darbuose pastebima kita, neįprasta lietuvių kalbai reikšmė vartojamų žodžių, pavyzdžiui: „*Šiuo atveju sveikatos*

rizikų diskursas yra papildomas ekonominių rizikų **artikuliacijomis**, suponuojančiomis galimą tikslinių grupių pelno praradimą dėl ligos plitimo. “

„Taigi, šioje darbo dalyje disertacijos autorė siekė atskleisti būdus, kuriais tematiniai rizikos diskursai tarpusavyje sąveikauja, kuria kompleksiškas prasmes, tai pat tampa rėmais vieni kitų **artikuliuojamų** reikšmių suvokimui. “

„Šio pobūdžio rizikų diskursas atspindi dar vieną makrolygmens grėsmių kategoriją, **artikuliuojančią šalių dominavimo, priklausomybės ir pilietinio saugumo klausimus.**“

„Pasak Jorgensen 'a ir Phillips 'a (2002), ne visi veikėjai turi vienodas galimybes veikti ir pasisakyti diskurse taip, kad jų **artikuliacijos** būtų priimtos. “

„Tyrimo duomenys leidžia patvirtinti ir paskutinį šioje disertacijoje ginamąjį teiginį, pasak kurį, tiriamajam rizikos diskursui yra būdingas tematinių rizikos diskursų interdiskursyvumas, kuriuo konstruojamos rizikų **artikuliacijos** įgauna didesnę interpretacinę įvairovę nei jų pristatymas pavieniui. “

„Naujienui pranešimai, kuriuose persipina šios kalbėjimo perspektyvos, padeda kurti kompleksišką ir didesne interpretacine įvairove pasižyminčią rizikos **artikuliaciją.** “

Įvertinus pavyzdžius akivaizdu, kad daiktavardžio **artikuliacija** reikšmė šiuose sakiniuose – „aiškiai reikšti mintis“. Įdomu tai, kad su žodžiu „artikuliuoti“ sudaroma ir priešdėlinių žodžių. Nors tai tik pavieniai atvejai, tačiau jie gali greitai išplisti, o kiek jie atitinka normą ir ar galimi vartoti, tai gali atsakyti tik kalbos norminimo specialistai. Priešdėlis *re-* [lot.] reiškia veiksmo atnaujinimą arba pasikartojimą; priešingą veiksmą arba pasipriešinimą. Todėl šio žodžio pavartojimas sakinyje kelia abejonių. Pavyzdžiui: „*Krippendorff'as (2004), kokybinių tyrimų atstovai tarsi sukasi hermeneutiniame rate, mėgindami kontekstualizuoti ir reartikuliuoti gautus tekstus, juos siedami su jau žinomais literatūros šaltiniais bei ieškodami įvairių interpretacijų svarstant skirtingas alternatyvas.*“

Daug galimybių norint išsiaiškinti žodžių vartosenos paplitimą ar naujų reikšmių atsiradimą suteikia VDU *Tekstynas*. *Tekstynas* padeda nustatyti naujas žodžio reikšmes bei žodžio struktūros pokyčius. Tyrimui atlikti buvo naudotasi Lietuvos kalbos VDU Kompiuterinės lingvistikos centre sukurtu *Tekstynu* [<https://klc.vdu.lt/>] ir taikytas tekstynais paremtas analizės (angl. *corpus-based approach*) metodas, t. y. tekstynu remiamasi fragmentiškai. Dažniausiai tiriamojo žodžio vartoseną gaunama atlikus paiešką internetiniame *VDU Tekstyne*. Tai galima padaryti dviem būdais: trumpuoju, kai paieškos lange įrašoma tik ieškomas leksemos šaknis ir gaunami iškart visi vartosenos atvejai, ir detaliu, kai sudaromas visų gramatinių formų sąrašas ir ieškoma kiekvienos formos atskirai [Marcinkevičienė 2011: 75]. Šiame darbe remtasi trumpuoju būdu ir apžvelgtas tik daiktavardžio vardininko linksnis ir veiksmožodžio bendratis.

Remiantis fragmentiniu tyrimu galima įžvelgti, kad žodis, turintis lietuvišką priesagą *-imas* (artikuliuavimas) yra vartojamas rečiau, nei tarptautinę priesagą

-acija turintis žodis (*artikuliacija*). Apžvelgus *Tekstyne* vartosenos atvejus, nustatyti kitomis naujomis reikšmėmis, nei teikiama DLKŽ, pavartoti žodžiai, pavyzdžiui:

„ <...>, *iškėlimas*” iš lokaliųjų kontekstų bei jų naujas **artikuliuavimas** laiko ir erdvės neapribotomis trajektorijomis. “;

„ <...> *tam tikrų įsivaizdavimų apie geresnį gyvenimą artikuliuavimas.* Kas gera ir kas bloga, kas malonu ir kas bjauru. “;

„ *Kilmės ir originalios tvarkos principų artikuliuavimas neišvengiamai išprovokavo diskusiją apie <...>* “;

„ <...> galimas aiškesnis Žemaitijos ir Aukštaitijos **artikuliavimas**: pati vardu prigimtis rodo esant trečią subjektą, <...> “;

„ <...> omenyje tam tikrų geresnio gyvenimo įvaizdžių **artikuliavimas**. Kas gera ir kas bloga, kas malonu ir kas bjauru <...> “;

„ <...> t. y. teorinis kultūrų tematizavimas bei **artikuliavimas**, arba jų pavertimas filosofinės spekuliacijos ir <...> “;

„ <...> moralis quid agas, quo tendas anagogia. Prasmių **artikuliavimas** aiškiai parodo scholastikos reikalavimą priartėti <...> “;

„ <...> są „įmestumo“ į pasaulį drauge su kitais žmonėmis **artikuliavimas**. Būti žmogui reiškia būti kalbišku ir socialiu. “;

„ <...> istorijos pobūdžio pripažinimas bei teorinis **artikuliavimas**. Šios didžiosios permainos ideologiniame ir <...> “;

„ Šio fakto atradimas ir jo modernus **artikuliavimas** tam tikra prasme, galima sakyti, sutapo su <...> “.

Apžvelgus tarptautinę priesagą turinčio žodžio **artikuliacija** reikšmių vartosenos atvejus taip pat nustatyti kita reikšme pavartoti žodžiai, pavyzdžiui:

„ <...> kaip industrializacijos proceso pasekmė. Jų **artikuliacija** apima plačią reikšmių skalę – nuo apibendrintos <...> “;

„ <...> kūryba, organiškos visumos pasiekimas ir jausmų **artikuliacija**. Kūryba siejama su meno objekto (daikto, jausmo <...> “;

„ <...> Šių dviejų kultūros dimensijų įvedimas ir **artikuliacija** teoretikui gali padėti išvengti sąvokų ir terminų <...> “;

„ <...> erdvės **artikuliacija** esmiškai siejasi su laiko **artikuliacija**: policentrinio lauko centruose tenka pridėti <...> “;

„ <...> esančiu logos, suvokiamu kaip tikrovės sąvokos **artikuliacija** (fr. 1). Tikrovę gali pažinti suprantantieji jos <...> “;

„ <...> praturtinti naujais argumentais, nauja teorine dalykų **artikuliacija**. Johno Rawlso ar Michaelo Walzerio, Ronaldo Dwork <...> “;

„ <...> gali paversti pasaulį chaosu. Žmogiškoji erdvės **artikuliacija** tik <...> “.

Taigi apžvelgus ekonomikos ir socialinių mokslų akademiniuose darbuose bei VDU Tekstyne pateiktas daiktavardžio **artikuliavimas** ir **artikuliacija** reikšmes galima išvelgti, kad jos ne visada reiškia „taisyklingą tarimą“ ir atitinka DLKŽ duotas reikšmes. Reikia paminėti, kad prieš tai pateiktuose pavyzdžiuose **artikuliavimas**, **artikuliacija** atitinka „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne“ 2021 m. užfiksuotą reikšmę „aiškiai reikšti mintis.“ Tas pats pasakytina ir apie veiksmažodį **artikuliuoti**. Reikšmė „aiškiai reikšti mintis“ yra labai dažna, pavyzdžiui:

„ <...> kultūra gyvenantiems individams ir leidžia jiems **artikuliuoti** savo esminius apsisprendimus. Pačiame Pauliaus laiške <...> “;

„ <...> kalbos, kuri šiandien vis mažiau pretenduoja **artikuliuoti** ir suprasti patirtinę tikrovę, neapibrėžtumą. “;

„ <...> galime teigti, jog fantazija yra pamatas, padedantis **artikuliuoti** mūsų realybę. b. Realybė ir sapnas Sapno fenomenai <...> “;

„ <...> su tuo pagalvojus, jog egzaltacija dažnai padeda **artikuliuoti** problemą ir yra pozityvus dalykas kultūroje, <...> “;

„ <...> visų pirma reikia aiškiai apibrėžti ir teoriškai **artikuluoti** atramines šio straipsnio sąvokas. Miestas man <...> “;

„ <...> dvi ministerijos, kurių vadovai turi galimybę **artikuluoti** valdančiosios partijos (koalicijos) pamatines <...> “;

„ <...> perdavimo funkciją - politinės partijos nesugeba **artikuluoti** bei agreguoti interesų į programinius paketus kai<...> “;

„ <...> šaltinių. Ji taip pat turi labai aiškiai **artikuluoti** autentiškas kairiųjų idėjas ir vertybes bei <...> “;

„ <...> klausimus jis sugebėjo teoriškai tematizuoti, **artikuluoti** ir išskleisti savo koncepcijoje. Blogio problema <...> “;

Kitas įdomus atvejis, kad *Tekstynė* buvo rasta keletas pavyzdžių, kur nagrinėjami žodžiai visiškai nesusiję nei su tartimi, nei su naujai plintančia reikšme „aiškiai reikšti mintis“. Pavyzdžiui:

„ <...> tų apačios iki galinio bei priekinio buferio) bei **artikuliacija** (autokeltuvu keliamas vienas džipo ratas, <...> “;

„ <...> automobilių parametrai, matuojama važiuoklės **artikuliacija**, prošvaisa, maksimalus pakilimo ir nusileidimo <...> “.

Taigi, nors pagrindinė žodžio reikšmė atsiranda dėl egzistuojančių pasaulyje daiktų, reiškinių ir ji atsispindi žmogaus sąmonėje, tačiau dažnai greta jų atsiranda ir šalutinė reikšmė, kai reikia pavadinti naujus daiktus ar reiškinius, kurie yra panašūs į jau tuo žodžiu pavadintą dalyką arba kažkaip kitaip su juo susiję.

Siekiant atsakyti į klausimą, ar ši reikšmė yra natūraliai atsiradusi, ir žinant, kokią įtaką daro anglų kalba lietuvių kalbai, šio žodžio reikšmės buvo palygintos su reikšmėmis, duotomis anglų kalbos žodyne „*Longman Dictionary of Business English*“. Šiame žodyne pateikiamos trys žodžio *artikuliacija* reikšmės: „*articulation* 1 [uncountable] the act of making a sound or of speaking words; 2 [uncountable] the expression of thoughts or feelings in words articulation of the articulation of ideas; 3 [countable, uncountable] technical a joint that allows movement. “

Palyginus reikšmes su lietuvių kalboje pateiktomis DLKŽ reikšmėmis matyti, kad pirmoji reikšmė sutampa ir reiškia „veiksma skleidžiant garsą arba ištariant žodžius. O antroji ir trečioji reikšmė skiriasi. 2. „minčių ar jausmų išreiškimas žodžiais idėjų artikuliacija 3. „techninis sąnarys, leidžiantis judėti. “ Kartu buvo peržiūrėtos ir veiksmažodžio reikšmės žodyne: „*articulate verb*; 1. [transitive] formal to express your ideas or feelings in words. Many people are unable to articulate the unhappiness they feel. 2. [intransitive, transitive] to pronounce what you are saying in a clear and careful way. He was so drunk that he could barely articulate his words. 3. [intransitive, transitive] technical if something such as a bone in your body is articulated to another thing, it is joined to it in a way that allows movement 4 → articulate something with something. “

Apžvelgus reikšmes paminėtina, kad pagrindinė veiksmažodžio reikšmė žodyne yra „aiškiai perteikti savo idėjas ar jausmus žodžiais“ ir tik antroji reikšmė reiškia su tartimi susijusius dalykus. Trečioji reikšmė išlieka nepakitusi ir turi stilistinę pažymą *tech*. Taigi neabejotinai galima teigti, kad akademinuose tekstuose plintanti nauja žodžio reikšmė „aiškiai reikšti mintis“ yra pasiskolinta iš anglų kalbos, nes lotynų kalboje tokia reikšmė nenurodyta. Reikšmių, susijusių su mechanika, t. y. trečiąja anglų kalbos reikšme, pateikta

anglų kalbos žodyne, fiksuota tik keletas atvejų. Ar tai paplis tik bendrojoje vartosenoje, ar ir magistrų darbuose, būtų galima atsakyti tik nuosekliau patyrinėjus visus technologijos mokslų akademinis tekstus.

APIBENDRINIMAS

Šiame darbe tik iš dalies apžvelgiamos pastaraisiais metais vis dažniau akademinuose tekstuose pasitaikančios žodžių *artikuliavimas*, *artikuliacija* ir *artikuliuoti naujos* reikšmės. Apžvelgus vartosenos atvejus ir palyginus su reikšmėmis, duotomis anglų kalbos žodynuose, galima matyti, kad anglų kalbos įtaka yra didžiulė. Tyrėjai remiasi užsienio autorių parašytais darbais ir dažnai išverčia žodžius nekreipdami dėmesio į reikšmes, kurios yra lietuvių kalbos žodynuose. Seniai vartojamų žodžių reikšmės yra praplečiamos neatsižvelgiant į vartojimo sritį ir tinkamumą. Kalbant apie terminus ir jų vartoseną akademinuose tekstuose neabejotinai galima sakyti, kad toks reikšmės perkėlimas dažnai yra nepageidautinas, nes vienas iš terminologijos principų yra vienareikšmiškumo principas, reiškiantis, kad terminas turi turėti tik vieną reikšmę.

LITERATŪRA

- APTŽ – Bagdonas, A., Bliumas, R. *Aiškinamasis psichologijos terminų žodynas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2019. 376 p. 978-5-420-01812-5
- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. 967 p.
- Daubarienė, A., Maumevičienė, D. *The Correspondence of the Term and its Definition in Intercultural Context*. Filologija. 2013 (18), p. 30–44. ISSN 1392-561X
- EDŽ – Jovaiša, L., *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2007, 335 p. 995551292X
- Gudavičius, A. *Gretinamoji semantika*. Šiauliai, 2007. 244 p.
- Gudavičius, A. Žodžio semantinė struktūra nominacijos požiūriu. Filologija. 2013 (18), 70–85. p. ISSN1392-56X
- Jakaitienė, E. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslas. 2010. 351 p.
- Juzelėnienė, S. *Būdvardžio juodas konotacijos*. Kalbotyra. 2002, t. 51 (1), p. 33–39.
- Keinys, S. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius, LKI, 2005. 500 p.
- LKDŽ – Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas. Prieiga per internetą: (ekalba.lt)
- Marcinkevičienė, Rūta. *Daiktavardžių konotacijos tyrimas tekstynų lingvistikos metodu*. Lituania, 2001 3(47), 2001, p. 46–57.
- Marcinkevičienė, R. *Žodžio reikšmė. Žodynai ir tekstynai*. VDU. 2011, 110 p. Available: http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/zodzio_reiksme.pdf
- Maumevičienė, D. *Prototipų teorija ir semantika*. Kalbų studijos. (17), p. 11–18. [žiūrėta 2022 m. 11]. Available: <http://web.vu.lt/flf/g.judzentyte/files/2014/01/02.pdf>
- Procter, P. *Longman Dictionary of Business English of Online 5th Edition*. Managing editor Bullon, S. and etc. Pearson ELT. 1978, [žr. 2022 m. rugs. 29]. Available: www.ldoceonline

ŠALTINIAI

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Kompiuterinės lingvistikos centras (KLC) Vytauto didžiojo universitetas. Available: <https://klc.vdu.lt/>

Viktorija TATAUROVA, Jekaterina MARTINOVA, Diāna IVANOVA
(Riga Technical University)

Case Study: Frame Semantics-Based Approach to Administration of Customs and Taxes Terminology Research

Summary

Case Study: Frame Semantics-Based Approach to Administration of Customs and Taxes Terminology Research

Frame semantics was introduced by Charles Fillmore in 1975 as a response to the linguistic problems the previous theories have faced – the classical semantics that lies on the four underlying principles and cannot describe the interconnections between some words and concepts, the semantic fields that characterize the word in terms of its relation to other words in the field, the pragmatics dividing the cognitive understanding of language and the language use. The theory of frame semantics aims at explaining how meanings are constructed and related to notions in the semantic structure and how they give access to the conceptual systems, the register of the related knowledge that humans employ to perceive messages [Evans and Green 2006]. Frames are the initial assumptions and understanding about the world, which are continuously intensified, altered, and changed depending on the information processed [Gavagna 2013]. Similarly, the vocabulary that an individual possesses portrays the background, education, experience, and knowledge that this individual has accumulated over time. The aim of the present research is to apply the theory of frame semantics to investigate the associations and differences between the terminological items pertaining to the field of customs administration and taxes. FrameNet – a lexical resource involving more than 200 000 semantically and syntactically annotated text was selected as the basis for the research.

Key words: *frame semantics, terminology research, customs and taxes terminology*

Kopsavilkums

Freimu semantikā balstīta pieeja muitas un nodokļu administrēšanas terminoloģijas izpētē

Freimu semantiku Čārlzs Filmors izstrādāja 1975. gadā kā atbildi uz valodniecības problēmām, ar kurām saskārušās iepriekšējās teorijas: klasiskā semantika, kas balstās uz četriem pamatprincipiem un neļauj raksturot dažu vārdu un jēdzienu savstarpējo saistību; semantiskie lauki, kas raksturo vārdu caur tā saistību ar citiem vārdiem semantiskā laukā; pragmatika, kas sadala valodas kognitīvo izpratni un valodas lietojumu. Freimu semantikas teorijas mērķis ir izskaidrot, kā tiek veidotas nozīmes, kā tās ir saistītas ar jēdzieniem semantiskajā struktūrā un kā nodrošināt piekļuvi konceptuālajām sistēmām, saistīto zināšanu reģistram, ko cilvēki izmanto, lai uztvertu ziņojumus [Evans, Grīns 2006]. Freimi ir sākotnējie uzskati un izpratne par pasauli, kas tiek nepārtraukti pastiprināti, papildināti un mainīti atkarībā no apstrādātās informācijas [Gavagna 2013]. Tāpat arī indivīda vārdu krājums atspoguļo pagātņi, izglītību, pieredzi un zināšanas, ko šis indivīds ir uzkrājis dzīves laikā. Šī pētījuma mērķis ir piemērot freimu semantikas teoriju, lai izpētītu asociācijas un atšķirības starp terminiem, kas attiecas uz muitas administrēšanas un nodokļu jomu.

Pētījuma veikšanai par pamatu izvēlēts leksikas resurss, kas ietver vairāk nekā 200 000 semantiski un sintaktiski anotētu tekstu – FrameNet.

Atslēgvārdi: *freimu semantika, terminoloģijas izpēte, muitas un nodokļu terminoloģija*

*

Acknowledgments

This work has been supported by the European Social Fund within the Project No 8.2.2.0/20/I/008 “Strengthening of PhD students and academic personnel of Riga Technical University and BA School of Business and Finance in the strategic fields of specialization” of the Specific Objective 8.2.2 “To Strengthen Academic Staff of Higher Education Institutions in Strategic Specialization Areas” of the Operational Programme “Growth and Employment”.

Frame semantics

Frame semantics was introduced as a response to the linguistic problems the previous theories have faced [Gavagna 2013]. The classical approach to semantics, which was introduced by Aristotle, was founded on four major beliefs: (1) linguistic categories are described with regard to the compulsory and sufficient characteristics (e.g., a boy is defined as [human], [male], [young]) – according to this characteristic, the sense of a linguistic form is characterized with regard to the features and qualities which should be met in order for that form to be properly and correctly applied; (2) all the features and qualities which meet the checklist must be assigned to the specific category; (3) the characteristics are binary, which means that a girl would be defined in terms of the following categories [human], [minus male], [young] (*ibid.*) and (4) the categories are described as having explicit borders and the linguistic forms pertaining to the category as having similar status [Croft and Cruise 2005].

The attempt to define the concept of “bachelor” will exemplify the problems with the first two beliefs: the compulsory and sufficient characteristics of it would be: [human], [male], [adult], [minus married], which would also classify Pope as a bachelor, which would compromise the credibility of this definition [Gavagna 2013]. The problems with the fourth belief become evident when someone tries to describe ostrich and penguin as the participants of the birds’ category, in comparison to dove or sparrow – it is clear that all of the mentioned animals can be referred to the birds’ category, still one cannot claim that all the mentioned birds have similar status being the representatives of the birds’ category [Gavagna 2013]. The idea was previously investigated by Rosch [1978] – the researcher highlights that some elements pertaining to one category are more prototypical than the other elements in the same category being easier available when attempting to visualize the category.

Gavagna [2013] explains that apart from the semantic relations between words and concepts, there has appeared another characteristic being referred to as frame semantics, which can be described as the human knowledge constructed while communicating with the world and other humans. It explains the relationships between words which are based on the background of the individual which humans acquire throughout the course of their lives and keep in their long-term memory [*ibid.*]. Frame semantics, as described by Charles Fillmore, is an area in empirical semantics that describes the word meanings “emphasizing

the continuities, rather than the discontinuities, between language and experience” [Fillmore 1982]. The purpose of frame semantics is to explain the formulations of meanings and their relations to the concepts in the semantic structure and to clarify how the human mind accesses the conceptual systems, the range of the interconnected knowledge that humans use to perceive the world [Evans and Green 2006].

Therefore, frames are the first beliefs and understanding about the world, which are continuously strengthened, modified, and adjusted as a result of the information processed [Gavagna 2013]. Words are related to frames in a way that the meaning related to a specific word cannot be inferred outside of its relation to the frame it is part of [Smirnova et al. 2021]. One of the examples employed by Fillmore was the word “aorta” which cannot be inferred outside of its frame of the mammalian circulatory system. In the same fashion, when categorizing the verbs of judgment and the verbs of commerce, Fillmore stated that “nobody can really understand the meaning of the words in that domain who does not understand the social institutions or the structures of experience which they presuppose” [Fillmore 1987, as cited in Cuyckens and Geeraerts 2007: 172].

Consequently, the intention of frame semantics is to portray that a lexical unit only acquires its meaning when in relation to the other lexical units for the reason that only the contextual usage helps us to perceive a specific situation experienced by a human in terms of lexical units [Smirnova et al. 2021]. Thus, frame semantics does not distinguish between semantic and pragmatic information and perceives a lexical unit as a single entity [Evans and Green 2006].

The findings of Fillmore and his colleagues led to the introduction of a project FrameNet, which exists as an open-source database regularly updated with new findings [Smirnova et al. 2021]. Fillmore and Baker [2001] refer FrameNet to a lexical resource, which is also a lexicographic project that involves more than 200 000 English sentences of semantically and syntactically annotated text – which currently establish 1 200 frames. The project has led to high interest among researchers and has resulted in the establishment of similar projects worldwide – as the frames have similarities across languages, the concept of the FrameNet project is suitable for the characterisation of the linguistic units in other languages as well [Smirnova et al. 2021].

Method

For the purposes of the present research, six frames were established – three were designed from scratch (i.e., taxes, insurance, and privacy) and three were developed on the basis of the frames already existing on FrameNet (i.e., money, businesses, and offenses). For the benefit of the research on the application of the movie *The Laundromat* [2019] for teaching terminology of English for specific purposes carried out by Viktorija Tataurova and Jekaterina Martinova [2022], a list of terms related to the previously mentioned topics was extracted from the movie.

The following framework was developed for the research of the terminology (1) to establish the main frame elements involved in the specific frame (i.e., *taxes – taxpayer; means, initiator*); (2) to extract the definitions of the core frame element (e.g., *taxes*) and the main elements from the dictionary; (3) to establish the definitional elements of the core frame elements (e.g., *imposed by, type of, result of, means of*); (4) to extract the example sentences from British National Corpus; (5) to annotate the definitions and example sentences on the core elements, main elements and extra-thematic elements of the frame; (6)

to extract the definitions and example sentences for the additional terminology pertaining to the field; (7) to study the collocations and terminology encountered in the example sentences; and (8) to draw relevant conclusions.

Frame Semantics in Terminology Research

The analysis of the frames which were designed from scratch has shown that the terms pertaining to tax and insurance frames turned out to be similar in terms of the actors and actions involved – both involve the *initiator* and the *consequences*, the *execution*, and *specification* (see Table 1 and Table 2).

Table 1. Frame elements of Tax frame		Table 2. Frame elements of Insurance Frame	
Frame element	Core type	Frame element	Core type
Tax	Core	Insurance	Core
Means	Main	Contact	Main
Execution	Extra-Thematic	Initiator	Main
Initiator	Main	Compensation	Extra-Thematic
Variability	Extra-Thematic	Damage	Extra-Thematic
Executor	Main	Payment	Extra-Thematic
Specification	Extra-Thematic	Specification	Extra-Thematic
Consequences	Extra-Thematic	Insured	Main
Middlemen	Extra-Thematic	Execution	Extra-Thematic
		Consequences	Extra-Thematic
		Third-party	Extra-Thematic

The definitional templates of the terminology pertaining to the tax frame are presented below. A definitional template is a great tool for visualising the main concepts pertaining to the term, as well as portraying the differences and similarities which exist between the concepts. The definitional templates help to picture the interrelation between the concepts within the frame, such as *type of*, *part of*, *a result of*, etc, which, in its turn, helps to identify how far or close to each other the concepts within the frame are.

Table 3. Definitional frames of the tax frame

TAX	
Type_of	PAYMENT/CHARGE
Imposed_by	local, state, and national governments
Performed_by	individuals, businesses, funds, or others
Result_of	to cover the costs of general government services, goods, and activities
TAX EVASION	
Type_of	illegal NON-PAYMENT or UNDER-PAYMENT of taxes
Imposed_by	local, state, and national governments
Performed_by	individuals, businesses, funds, or others
Result_of	to reduce the taxpayer’s tax liability

Means_of	dishonest tax reporting, declaring less income, profits or gains than the amounts actually earned, overstating deductions, using bribes against authorities in countries with high corruption rates and hiding money in secret locations
TAX AVOIDANCE	
Type_of	legal REDUCTION of tax PAYMENT
Imposed_by	local, state, and national governments
Performed_by	individuals, businesses, funds, or others
Result_of	to reduce the taxpayer's tax burden
Forms_of	tax credits, tax deductions, and adjustments to income
TAX LOOPHOLE	
Type_of	legal AVOIDANCE of tax PAYMENT
Imposed_by	local, state, and national governments
Performed_by	individuals, businesses, funds, or others
Result_of	to lower tax liability
Means_of	a gap in tax legislation

When comparing the definitional templates of the tax frame with those of the insurance frame, it becomes obvious that the concepts relevant in the tax frame are the party imposing the taxes, the party carrying the tax burden, the purpose of taxes or omitting to pay tax, the means and forms of tax non-payment, payment, and underpayment. While in the insurance definitional templates (see Appendix 1), the important categories are the parties completing the agreement, the reason why the agreement is made, and the condition – what are the conditions of coverage payment, and what does the sum depend on.

The sentence annotation aids in visualizing the main frame elements of the particular frame. The following are some of the annotated sentences of the tax frame:

[VARIABILITY] Tax evasion – is the illegal non-payment or under-payment of taxes, usually by deliberately making a false declaration or no declaration to tax authorities

Annotation: Mrs Leona Helmsley, 71, the hotel entrepreneur known as Queen Meanie is to be jailed today the deadline for Americans to file their tax returns, after a judge refused to set aside her four-year sentence for tax evasion.

[VARIABILITY] Tax break – a benefit the government offers that reduces your total tax liability

Annotation: The Treasury Department estimates the tax break will cost the government around \$70 million, an amount that would be far outweighed by the benefit to public institutions.

The privacy frame turned out to be the most problematic and extensive in terms of the frame elements involved due to its arguable nature, different perceptions of what privacy is, and various specifications.

As regards the frames developed on the basis of the already existing frames in FrameNet project, it appeared that the frame money perfectly served the researchers' needs and did

not require any adjustments. The two extra-thematic frame elements added to the business frame were *employee* and *position*. The frequent appearance of these two elements in the example sentences involving the terminology covered in this frame was the reason for adding them to the extra-thematic annotated elements. The already available FrameNet project frame requiring the most changes was the offenses frame. The reason for that might be the focus on the financial frauds in this frame, not the general crimes and offenses. The three extra-thematic frame elements added to this frame annotation were *protection*, *purpose*, and *third party*.

Conclusions

For the reason that it facilitates the understanding of the concepts in question, provides the contextual use of the terminological item, and portrays the connotation, style, and register of the usage, a frame-based approach to terminology research is believed to be a great source of contextual and content-based information.

Frame-based approach to terminology research is well-suited for the study of terminology of English for specific purposes as it helps to portray the similarities and differences between the concepts in question, helps to identify how far or close the specific terminological items are in relation to each other, gives explanatory data, helps to identify the main actors involved, the major conditions of the specific terminological items, as well as the main definitional elements.

The frame-based approach is based on corpus research, which helps to investigate the frequency of the application of each terminological item in the field, as well as presents the researchers with valuable linguistic information (e.g., collocations, colligations, phrasal verbs, prepositions, plural and singular forms) and contextual information (e.g., metaphors, idioms, stories and traditions, buzzwords, contrast).

LITERATURE

- Croft, W., Cruse, A. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Cuyckens, H., Geeraerts, D. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Evans, V., Green, M. *Cognitive Linguistics*. An Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- Fillmore, C. Frame semantics. *Linguistic Society of Korea* (ed.), *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin Publishing, 1982, p. 11–37.
- Fillmore, C., Baker, C. *Frame Semantics for Text Understanding*. International Computer Science Institute. Berkley, California, 2001, p. 1–6.
- Gavagna, D. *Frame semantics. A brief introduction*. Available: https://www.academia.edu/6478873/Frame_semantics_a_brief_introduction [Accessed on September 13, 2022], 2013.
- López, A.M. R., Valenzuela, J. Frame Semantics and Lexical Translation. The Risk Frame and Its Translation. *Babel*, 44 (2), 1998, p. 128–138.
- Petruck, M. RL. *Frame Semantics*. University of California: Berkley. Available: https://www.researchgate.net/publication/2911210_Frame_Semantics [Accessed on January 13, 2023], 2013, 1–8.

Smirnova, O., Rackevičienė, S., Mockienė, L. Frame semantics methodology for teaching terminology of specialised domains. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, 9 (4), 2021, p. 765–773,

Rosch, E. Principles of categorization, in B. Lloyd and E. Rosch (eds), *Cognition and Categorization*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1978, p. 27–48.

APPENDIX 1. INSURANCE DEFINITIONAL TEMPLATES

INSURANCE	
Type_of	legal AGREEMENT
Completed_by	insurer (insurance company) and insured (individual)
Result_of	an insured receives financial protection from an insurer for the losses he may suffer under specific circumstances

POLICY	
Type_of	AGREEMENT/CONTRACT
Completed_by	insurer (insurance company) and insured (individual)
Completed_if	insured pays the insurance company
Result_of	financial protection or reimbursement of losses
Types_of	life, health, homeowners, auto
Parts_of	deductible, policy limit, premium

COVERAGE	
Type_of	financial PROTECTION
Completed_by	insurer (insurance company)
Granted_for	insured (individual or company)
Completed_if	insured pays the insurance company
Result_of	financial protection or reimbursement of losses
Depends_on	the policyholder's age, place of residence, employment benefits, number of children, and other lifestyle factors.

SETTLEMENT	
Type_of	an official AGREEMENT
Completed_by	insurer (insurance company) and insured (individual)
Result_of	to resolve a dispute or conflict

COMPENSATION	
Type_of	PAYMENT
Completed_by	insurer (an insurance company)
Granted_for	insured (an individual or company)

Result_of	insurance company pays for covered losses
Depends_on	former contributions made by the insured

Anna VULĀNE

(LU Latviešu valodas institūts)

Beku rindas sēņu nosaukumi latviešu valodā: derivatīvi semantiskais raksturojums

Summary

The titles of the Boletaceae fungi family species in Latvian: a derivational and semantic description

The mycological nominative system is one of the less explored areas in Latvian linguistics. The aim of this article is to describe the peculiarities of the nomination of various species of one fungi family – Boletaceae – from a derivational and semantic perspective.

The Latvian names for fungi, used both in everyday language and in the terminological system, are mostly either inherited words or more recent derivations, as well as borrowings and calques. The functional levels of fungi names differ significantly both derivationally and lexically. At the standard language level, officially adopted derived terms are used to classify fungi into classes, orders, families, genera, and species, while at the regional level, the classification of fungi is not as structurally detailed. In everyday communication, fungi are typically categorised as edible or inedible, good or poisonous, tasty or unpalatable, suitable for frying or boiling, etc. Differences are noticeable in the derivational system, where in most cases, a single-word lexeme dominates in the regional language use, which can be specified with a second component if necessary. However, in the terminology system, taxonomic classifications are mostly formed using two-component analytical lexemes. Both everyday designations of fungi and terminological terms reveal the distinctive features of each species – colour, taste, form, habitat, season, and smell.

Key words: *Latvian Language, Nomination, Fungi, Boletaceae Family, Word formation*

*

Ievads

Latviešu valodnieku interesi saistījušas daudzas tautas taksonomijas, kuras ir pilnīgāk vai ne tik pilnīgi izpētītas. Var minēt Dainas Zemzares pētījumus par pirkstu nosaukumiem, govju vārdiem, Benitas Laumanes darbus par zvejvietu, zivju, dabas parādību nosaukumiem, Brigītas Bušmanes pētījumus par ēdieniem vai Ineses Ēdelmanes rakstus par augu nosaukumiem un vēl citus zinātnieku darbus.

Tomēr vairākas dabas taksonomijas vēl nav lingvistiski plašāk apcerētas. Viena no tām ir mikoloģiskā nominatīvā sistēma jeb sēņu nosaukumi.

Sēnes cilvēkiem pazīstamas jau no seniem laikiem. Tās tiek izmantotas gan ikdienas uzturā un pārtikas rūpniecībā, gan medicīnā un dažādu šķiedru krāsošanā vai augsnes attīrīšanā. Savukārt, audzējot micēliju uz dažādām virsmām, iegūst materiālus, ko var izmantot celtniecībā, plastmasas vai ādas detaļu aizstāšanai u. tml. Mūsdienās tiek arī pētītas iespējas izmantot sēņu veidotos fermentus dažādās biotehnoloģijas nozarēs [Dānīle, Meiere 2020: 9]. Sēnes ir apcerētas dzejā un tautasdziesmās, raksturotas mīklās un prozas darbos, fotografētas, zīmētas un gleznotas. Interesants ir 20. gs. 30. gados izdotais

Latvijas dabas pētnieka Ferdinanda Erdmaņa Šolla darbs “Latvijas sēnes” [1934; 2023], kurā viņš raksturo savu Latvijas mežos atrasto sēņu kolekciju, aprakstus, ilustrēdams ar zīmējumiem un akvareļiem. Laika ritumā publicēti gan sēņu pētnieku un citu interesentu darbi [Lūkins 1978; Vimba 2015; Antone, Kalniņa 2017; Dāniele, Meiere 2020; Zviedre 2022; Dāniele, Amoliņš 2023], gan sēņu ēdienu apraksti un padomi sēņotājiem, savulaik ir iznākusi “Sēņu Avīze” [Dāniele 2002], bet “Latvijas pasts” laikā no 2007. līdz 2010. gadam sērijā “Latvijas meža bagātības” ik gadu izdeva pa pastmarkai un aploksnei ar kādas sēnes attēlu. Kompaktu informāciju par dažādām sēņu sugām var iegūt arī e-avotos, piem., enciklopēdijā “Latvijas daba” un vietnē “Latvijas sēnes”. Turklāt sēņošana gan senāk, gan mūsdienās daudziem jo daudziem cilvēkiem ir gan laika patīkama pavadīšana, gan iespēja bagātināt uzturu ar vērtīgām dabas veltēm, gan arī pēīt un pilnīgāk iepazīt sēņu pasauli.

Kā norāda Inita Dāniele un Diāna Meiere, “sēnes jau vairāk nekā 50 gadus nepieskaita ne pie augiem, ne pie dzīvniekiem, bet iedala atsevišķā, ļoti plašā un ļoti daudzveidīgā dzīvo organismu grupā” [2020: 8]. Par sēņu lielo īpatsvaru dabā liecina arī kvantitatīvie rādītāji – tiek uzskatīts, ka sugu skaita ziņā tās vairāk nekā desmit reizes pārspēj augus un pasaulē varētu būt līdz pat pieciem miljoniem sēņu sugu, no kurām aprakstīti tikai apmēram 144 tūkstoši sugu [Dāniele, Meiere 2020: 7]. Sēnes ir gan noderīgas, gan kaitīgas, pat nāvējošas – no vēstures avotiem un literatūras zinām faktus, nostāstus un pat mistērijas par sēņu izmantošanu, lai kādu noindētu.

Lai sēnes varētu precīzāk raksturot, ir izveidota to klasifikācijas sistēma, kārtojot sēnes nodalījumos, rindās, dzimtās, ģintīs un sugās. Tiesa, mikologu darbos nākas saskarties ar viedokļu dažādību, tāpēc aprakstos var nebūt norādītas visas iedalījuma grupas vai viena un tā pati sēne var norādīta pie dažādām dzimtām u. tml. – viss atkarīgs no tā, kuras pazīmes pētnieks uzskatījis par galvenajām, kādus kritērijus izvēlējis. Tā kā pētījuma objekts ir sēņu sugu nosaukumi, nevis to morfoloģiskā specifika, tad rakstā lietota empīriskā materiāla avotā – elektroniskajā sugu enciklopēdijā “Latvijas daba” [Latvijasdaba.lv 2023] lietotā klasifikācija, salīdzināšanai izmantoti arī citi avoti [Dāniele, Meiere 2020; Eipure, Lūkins 1994: 140; Mūkins, Mūkina *senes.lv*].

Pētījuma pamatā¹ ir sēņu (*Fungi*) valsts bazīdijsēņu (*Basidiomycota*) nodalījuma himēnijsēņu (*Homobasidiomycetes*) klases rindas (*Boletales*) beku (*Boletaceae*), zeltkāšu (*Gomphidiaceae*), mieteņu (*Paxillaceae*), zvīņbeku (*Strobilomycetaceae*) un konioforu (*Coniophoraceae*) dzimtas sugu nosaukumi, kas skatīti gan no struktūras un vārddarināšanas, gan no motivācijas un asociatīvo saišu viedokļa.

Nacionālajā enciklopēdijā Egita Zviedre [2022] norādījusi, ka Latvijā ir vairāk nekā 4000 sēņu sugu. No tām apmēram 1250 ir cepurīšu sēņu sugas, starp kurām ir arī pētāmās beku rindas sēnes. Sēņu pasaule ir ļoti bagāta un krāšņa ne tikai vizuāli, bet arī verbāli.

Sēņu nosaukumi

Sēņu nosaukumi latviešu valodā lielākoties ir gan pašcilmes vārdi, kas ir vai nu seni mantoti vārdi, vai jaunāki darinājumi, gan arī aizguvumi un kalki. Tāpat kā citās leksiski semantiskajās grupās, arī šajā pastāv divi dažādi funkcionālie līmeņi, kas diezgan būtiski atšķiras gan derivatīvi, gan leksiski. Tas ir standartvalodas līmenis, kurā funkcionē oficiāli pieņemtie sazarotie sēņu klašu, rindu, dzimtu, ģinšu un sugu taksoni, un reģionālo paveidu

1 Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projekta “Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

līmenis, kur sēņu dalījums dzimtās un sugās nav tik detalizēti strukturēts. Ikdienā parasti šķir ēdamās un neēdamās jeb suņa sēnes, labās un indīgās, garšīgās, negaršīgās, cepamās, vārāmās u. tml. sēnes. Atšķirības vērojamas derivatīvajā sistēmā – izloksnes lietotajos apzīmējumos dominē vienvārda leksēma, šo nosaukumu var precizēt, ja nepieciešams, ar 2. komponentu, piemēram, *alksneses, bērslapes, celmines* (arī – *celmu sēnes* (Nīcā), *čampenes* ‘lauka atmatenes’, *krimildes, kundziņi, lācenes, makaviki, mušmires, puodiņi, rudmieses, silenes, villines, vilniši*, bet *sviesta bekas, baltā kreble* (Nīcā) ‘baltā krimilde’.

Mikoloģijā ir izveidojusies sazarotāka nominācijas resp. terminu sistēma – klases nosaukums, kas bieži vien ir latviskots latīniskais nosaukums, piem., saliktenis *teliomicēšu klase* (*Teliomycetes*) vai saliktenis, kurā 1. komponents ir daļa no latīniskā nosaukuma, bet otrais – latviešu valodā lietotais somugrisms *sēnes*, piem., *himēnijsēņu klase* (*Hymenomyces*). Rindu un dzimtu nosaukumos dominē latviskas cilmes vārdi – sufiksālie atvasinājumi, *gaileņu rinda* (*Cantharellales*), salikteņi – *zemestauku rinda* (*Phallales*), salikteņatvasinājumi – *cūkaušu rinda* (*Gomphales*).

Sēņu nosaukumi var būt gan informatīvi, gan ļoti tēlaini un pat humoristiski, piemēram, *mušmire, dzeltenkāta saulsardzene, vecāsmātes auss* u. tml. Savukārt zināmie *zemestauki* latīniski tiek dēvēti par *Phallus impudicus*, proti, *bezkaunīgais falls*. *Sviestbeku* angļi sauc par *slippery Jack*, t. i., par *glumo Džeku*, bet *daivaino čemureni* (*Grifola frondosa*) – par *hen of the woods*, t. i., par *mežu vistu* [Vimba 2015: 18]. *Baltās mušmires* nosaukums latviešu valodā ir krietni neitrālāks nekā angļu, kur to sauc par *nāves eņģeli* [Vimba 2015: 16]. Nosaukumi stāsta gan par sēnēm – to krāsu, garšu, izskatu, izmantojumu, atrašanās vietu, augšanas laiku u. tml., gan par nosaukumu radītājiem – viņu spēju saskatīt sēnes raksturīgās iezīmes, atklājot arī etnolingvistiski nozīmīgu informāciju par to, kā tikusi uztverta un vārdā atspoguļota pasaule, kādi vārddarināšanas paņēmieni un līdzekļi tam kalpojuši.

Dzimtu nosaukumi

Sēņu dzimtu nosaukšanai izmantotas analītiskās leksēmas jeb vārdkopnosaukumi, kuros 2. komponents ir flektīvais atvasinājums *dzimta*. *Beku rindas* un *beku dzimtas* nosaukumu galvenais komponents ir primārais lietvārds *beka*, kas funkcionē arī vairākās sugu nosaukumu analītiskajās leksēmās. Konstantīns Karulis norāda, ka tas tradicionāli tiek uzskatīts par aizguvumu no lībiešu vai igauņu valodas – līb. *pākka* ‘neēdama sēne’, ig. *pākk* ‘sēne’, pieļaujot iespēju, ka tas varētu būt vārda *peka* fonētiskais variants, kura iekšējais tēls saistāms ar nozīmi ‘kāja’ [Karulis 1992: 119]. Domājams, uz saikni ar vārdu *peka* norāda vairākas tautasdziesmas, kurās viens un tas pats objekts – cepure – nosaukts gan par *peku*, gan par *beku*:

Tādi vien kaulu pieres,

*Sila **peku** lauzejīni,*

Tādi vien līkdeguņi

Mūs' māsiņas vedejīni. (LD 20154-8)

Tādi vien sanākuši

*Sila **beku** lauzejīni;*

Nav neviena gudra vīra,

Kas ar mani parunā. (LD 21077-0)

Arī “Nīcas izloksnes vārdnīcā” līdzās vārdam *beka* kā senāks minēts *peka*, piem., *pekas* *pa vēcaim sauc tās sēnes. viņš tādas glumīgas. izaug liēlas kā cepures. kuŗ viņš aūg, tuŗ riņdām viēn. taga teic **bekas*** [Bušmane 2017: 267].

Konioforu dzimtas nosaukums ir aizguvums. Pārējo nosaukumu 1. komponents darināts ar morfoloģisko, sintaktisko vai sintaktiski morfoloģisko paņēmienu:

- termins *mietene* ir darbības vārda *miet* lokāmā ciešamās kārtas pagātnes divdabja (vai lietvārda *miets*) motivēts atvasinājums ar piedēkli *-en-*, kas savukārt ir produktīvs līdzeklis gan daudzu sēņu rindu un dzimtu, gan augu un putnu nosaukumu darināšanā. Atvasinājuma semantikas pamatā varētu būt novērojums, ka mietenes aug uz zemes vai nedzīvas koksnes un izskatās kā iemietas (iespiestas) zemē. Tiešu saikni ar lietvārda *miets* semantiku ir pagrūti rast;
- termins *zeltkāte* darināts ar sintaktiski morfoloģisko paņēmienu no motivētā jvārdkopas *zelta kāts*, radot saliktu celmu un pievienojot tam derivatīvo galotni *-e*. Nosaukumā iekļauta informācija par dažu mieteņu sugu raksturīgo pazīmi – kātiņš pie pamata ir dzeltens, kas acīmredzot ir radījis asociatīvo saikni ar zelta krāsu;
- ceturtais dzimtas nosaukums – saliktenis *zvīņbeka* – darināts ar sintaktisko paņēmienu no vārdkopas *zvīņu beka*, jo gan cepurīti, gan kātiņu klāj lielas un biezas zvīņas.

Sugu nosaukumi

Sugu nosaukumus pamatā rada mikologi, ņemot vērā sēnei raksturīgās pazīmes. Daļa nosaukumu ir latīniskā termina ekvivalenti, piemēram, *velna beka* – *Boletus satanas*, *priežu baravika* – *Boletus pinophilus*. Empīriskajā materiālā apkopotie termini pārsvarā ir analītiskas leksēmas, kuru sastāvā ietilpst primārs vai sekundārs (atvasinājums, saliktenis, saliktnatvasinājums) sugas nosaukums un determinējošais apzīmētājs – arī primārs vai sekundārs vārds, piemēram, *atmateņu rindas pūkaiņu dzimtā* ir šādas sugas: *purva celmene*, *sārtā skaistgalve*, *joslainā sūneklene*, *peļastes čiekurene*, *Aleksandra piltuve*. Arī e-enciklopēdijā “Latvijas daba” norādītās beku rindas piecu dzimtu un 54 sugu nosaukumi ir gan strukturāli dažādi, gan informatīvi piesātināti.

Sugu ziņā bagātākā ir beku dzimta (norādītas 30 sugas), kurā ietilpst gan bekas, gan arī baravikas. Daudz mazāk sugu ir zeltkāšu (12), mieteņu (8) un zvīņbeku (3) dzimtā, bet konioforu dzimtā norādīta tikai viena. Dažādos avotos šis dalījums atšķiras.

Sugu nosaukumos, kas visi ir analītiskas leksēmas, ietilpst struktūras ziņā dažādi komponenti. Empīriskajā materiālā konstatēti vairāki nominācijas modeļi: terminu veido tikai primāri vai sekundāri vārdi, vai arī primārā un sekundārā vārda kombinācija. Pētāmo sēņu sugu nominācijā pamatā izmantoti šādi modeļi:

- $S_{GEN} - S$ (*velna beka*, *raganu beka*, *govju beka*; *bērzu*, *egļu*, *priežu*, *vasaras baravika*)²,
- $Ssf-S_{GEN} - S$ (*dzīslkāta*, *sakņkāta*, *resnkāta*, *vārpstkāta beka*),
- $S_{GEN} - Ssf$ (*sila lācītis*, *ozolu lācītis*),
- $S-S_{GEN} - S_{GEN} - S$ (*rudzupuķu smilšbeka*),
- $S_{GEN} - S_{GEN} - S$ (*kastaņu smilšbeka*, *alkšņu zobīņbeka*, *purva bērzubeka*, *purva sviestbeka*, *kazu samtbeka*),
- $Ssf_{GEN} - S_{GEN} - S+e$ (*eglaines zeltkāte*),

2 S – substantīvs, GEN – ģenitīvs, A – adjektīvs, Adv – adverbs, sf – sufikss, pf – prefikss; sugas latīniskais nosaukums atrodams elektroniskajā sugu enciklopēdijā “Latvijas daba”. Piekļuve: <https://www.latvijasdaba.lv/senes/sistematisks-raditajs/boletales/>

- S_{GEN}-A – S_{GEN}-S (*kastaņbrūnā samtbeka*),
- Asf – S (*sudrabainā beka, pārslainā beka*),
- pfA – S_{GEN}-S (*neīstā bērzbeka*),
- A – S_{GEN}-S (*gaišā sviestbeka, brūnā apšubeka, raibā samtbeka, melnā zvīņbeka, īstā mājassēne*),
- A – A-S (*raupjā tumšbeka*),
- Asf – S_{GEN}-S+e (*plankumainā zeltkāte*),
- Asf-S_{GEN} – Ssf (*dzeltenkāta lācītis*),
- Asf – Asf-S+en-e (*lipīgā dzeltenpēdene*),
- Adv-A – pf-Ssf (*dzeltensārtā negailene*).

Lietvārds *baravika*, kas cilmes ziņā ir aizgūvums no krievu *borovik* vai baltkrievu *baravik* [Karulis 1992: 108] un no latviešu valodas mūsdienu morfēmiskās struktūras viedokļa uzskatāms par primāru, tiek izmantots par analītisko terminu 2. komponentu.

Analītisko leksēmu asociatīvo bāzi galvenokārt veido redzes, garšas un taustes radītās kopsakarības. Beku nosaukumu sekundārais 2. komponents vairumā gadījumu ir saliktenis, kura 1. komponenta forma vai tās celms sniedz būtiskāko informāciju par sēnes pazīmēm:

- augšanas vietu, piem., *apšubeka, bērzbeka, smilšbeka*;
- cepurītes vai kātiņa krāsu, piem., *samtbeka, tumšbeka, rubīnbeka*;
- cepurītes formu, izskatu, piem., *zvīņbeka, zobīņbeka*;
- līdzīgumu garšas ziņā, piem., *žultsbeka*;
- cepurītes virsmziņas īpašību, piem., *sviestbeka*.

Prefiksālais atvasinājums *negailene* vēstī, ka sēne, kura vizuāli ir līdzīga gailenei, jāpēta uzmanīgāk, lai nesajauktu ar gailenēm. Tāpēc to mēdz dēvēt arī par *viltus gaileni* vai *neīsto gaileni*.

Savukārt *lācīšu* ģints savu deminutīvnosaukumu laikam ieguvusi tāpēc, ka sēnes brūnā iepaļā cepurīte radījusi asociācijas ar mazu lācēnu, kas paslēpies zālē.

Sugu specifiskās pazīmes analītiskajās leksēmās tiek izteiktas ar atribūtu – 1. komponentu, kas norāda uz:

- cepurītes vai kātiņa nokrāsu, krāsu, kas redzama ārēji vai arī griezuma vietā, piem., *zeltainā, gaišā sviestbeka; rožsārtā, brūnā, baltā, dzeltenbrūnā apšubeka; melnā, raibā, sarkstošā bērzbeka; melnā zvīņbeka; sarkanā, kastaņbrūnā samtbeka; rudzupuķu smilšbeka* (pārgriežot kātiņš kļūst zils); *dzeltensārtā negailene; sarkanā rubīnbeka*;
- augšanas vietu, piem., *bērzu, egļu, priežu baravika; purva bērzbeka, purva sviestbeka; eglaines zeltkāte; sila, ozolu lācītis; alkšņu zobīņbeka; alkšņu meitene*;
- augšanas laiku, piem., *vasaras baravika*;
- kāta formu, piem., *resnkāta, sakņkāta beka*;
- taktili uztveramām pazīmēm, veidojumiem, kas klāj kātu vai cepurīti, piem., *raupjā tumšbeka; lipīgā sviestbeka; lipīgā dzeltenpēdene; samtainā mietene; pārslainā beka* (kātiņu klāj sarkanīgas pārslas); *plankumainā zeltkāte*;
- kaitīgumu, bīstamību, piem., *velna beka; raganu beka*;
- formas, veidola līdzīgumu, piem., *kamoleņu mietene; lāču samtbeka*.

Dažkārt atribūta pamatā var būt arī vairākas asociācijas, piem., *kastaņu smilšbeka* mēdz augt dažādu koku tuvumā, t. sk. arī kastaņu, kas Latvijā nav tipiskākā atrašanās vieta, bet tās cepurītes krāsa un augšskatā redzamā forma varbūt ir sekmējusi tieši šāda priekšstata

veidošanos. Tomēr, kaut arī sēņu nosaukums latviešu valodā atbilst mūsu asociatīvajai uztverei, jāņem vērā, ka bieži vien tas ir tulkojums no latīņu valodas. Piemēram, *kastaņu smilšbeka* nosaukums latīņu valodā ir *Gyroporus castaneus*, bet *rudzupuķu smilšbeka* tiek dēvēta par *Gyroporus cyanescens* (*zilā rudzupuķe* – *Centaurea cyanus*). Līdzīgi radies arī no motivācijas viedokļa grūti interpretējama nosaukums *govju sviestbeka* (*Suillus bovinus*). Tāpēc gan šajā, gan līdzīgos gadījumos tiešās asociācijas ar motivētāJVārdu nosauktajām reālīJām, to pazīmēm nerodas. Šādā padziļinātā skatījumā sēņu nosaukumi rakstā netiek analizēti, jo būtiski ir saskatīt tās kopsakarības, kas raksturīgas latviešu valodas pasaulinai arī tajos gadījumos, ja izmantots tulkojums. Jāpiebilst, ka latviešu nominācijas sistēmai tuvāks varētu būt nosaukums *brūnā cūku beka* un *zilējošā cūku beka*.

Gan sēņu sugu aprakstos, gan, jo īpaši, sēņotāju rokasgrāmatās blakus mikoloģijas terminiem dažkārt norādīti arī sinonīmi – vai nu tautas lietotie apzīmējumi, vai arī mikologu izmantotie sinonīmi, kas būtu plašāku pētījumu uzdevums.

Valodas pasaulināšanas izpētē būtiski apzināt un analizēt visas taksonomijas, lai noskaidrotu dažādu nosaukumu raksturīgos asociatīvos, derivatīvos un semantiskos tipus, kā arī tautas runā funkcionējošo apzīmējumu un terminu sistēmas kopsakarības un atšķirības, kas sekmētu latviešu valodas derivatīvi semantiskās tipoloģijas izstrādi.

LITERATŪRA

- Antone, M., Kalniņa, I. (sast.) *Sēnes*. Rīga: Avots, 2017. 288 lpp.
- Barons, K. *Dainu skapis*. Pieejams: <https://dainuskapis.lv/meklet/peka>
- Bušmane, B. *Nīcas izloksnes vārdnīca. A–I*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2017. 887 lpp. Pieejams: http://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2021/06/B.Busmane_Nicas-izloksnes-vardnica_A-II.pdf
- Dāniele, I., Amoliņš, A. Cepurišu sēnes. Beku rinda. *Latvijas daba: sugu enciklopēdija*. Rīga: Gandrs, 2023. Pieejams: <https://www.latvijasdaba.lv/senes/sistematiskais-raditajs/boletales/29273600>
- Dāniele, I., Meiere, D. *Lielā Latvijas sēņu grāmata*. Rīga: Latvijas Dabas muzejs, Karšu izdevniecība “Jāņa sēta”, 2020. 528 lpp.
- Dāniele, I. *Sēņu Avīze*. Rīga, 2002. 63 lpp.
- Eipure, M., Lūkins, V. Bekas. Beku dzimta. G. Kavacs (atb. red.) *Latvijas daba. Enciklopēdija*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1994. 255 lpp.
- Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca, 1*. Rīga: Avots, 1992. 638 lpp. Latvijasdaba.lv. – *Latvijas daba. Sugu enciklopēdija*. Rīga: Gandrs, 2023. Pieejams: <https://www.latvijasdaba.lv>.
- Lūkins, V. Bekas. Rīga: Liesma, 1978. 36 lpp.
- Mūkina, Z., Mūkins, E. Latvijas sēnes. *senes.lv*. [b. g.] Pieejams: <http://www.senes.lv/>
- Štolls, F. E. *Sēņu pasaule*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023. 88 lpp. <https://www.lu.lv/portals/repozitorijs/>
- Štolls, F. E. *Latvijas sēnes*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab., 1934.
- Vimba, E. *Sēnes ir visur*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015. 144 lpp.
- Zviedre, E. Sēnes Latvijā. *Latvijas Nacionālā enciklopēdija*. Rīga, 2022. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/7260-s%C4%93nes-Latvij%C4%81>

Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ, Viorika ŠESTAKOVA
(Kaunas University of Technology)

A Few Insights into Peculiarities of Terms of Architecture

Summary

A Few Insights into Peculiarities of Terms of Architecture

Architecture has always been an inherent part of the development of the world. It reflects the world as it was before throughout the design, building techniques, materials, and terminology of architecture itself. Terminology of architecture is indivisible from the architecture itself, through the years, various terms were created to define specific building types, parts of buildings, decorative elements, and various architectural details. One of the problems of such terminology is that some terms are polysemous, the phenomenon which has not been thoroughly researched in the field of architecture. Eponyms are a principal part of both common language and historical culture, as many people have given their names to objects and other things. Eponymous terms expand connotative meanings of the term, giving these meanings historical and cultural content and providing an opportunity to use this content as a means of deepening and stimulating cognitive activity. Eponyms represent individuals who have defined entire styles, eras, or fields of study.

This research presents an in-depth analysis of polysemous architectural terms, their grouping and examples. Some insights of classification of eponyms, their types and structure are presented in the study.

Key words: *architecture, term equivalence, absolute equivalents, partial equivalents, surrogates, eponyms, classifications of eponyms*

Architektūros terminų ypatumai

Santrauka

Architektūra visada buvo neatsiejama pasaulio raidos dalis, atspindinti pasaulį tokią, koks jis buvo per visą architektūros dizainą, statybos metodus, medžiagas ir terminiją. Architektūros terminija neatsiejama nuo pačios architektūros. Bėgant metams buvo kuriami įvairūs terminai, apibūdinantys konkrečius pastatų tipus, jų dalis, dekoratyvinius elementus, įvairias architektūrines detales. Viena iš tokios terminijos problemų yra ta, kad kai kurie terminai yra polisemiški – reiškiny, kuris tiriamas šiame darbe. To paties pavadinimo terminai išplečia konotacines termino reikšmes, suteikdami šioms reikšmėms istorinį ir kultūrinį turinį bei suteikdami galimybę panaudoti šį turinį kaip pažintinės veiklos gilinimo ir skatinimo priemonę. Eponimai yra pagrindinė tiek bendrinės kalbos, tiek istorinės kultūros dalis. Jie reiškia asmenis, geografines lokacijas bei su religija siejamus terminus, kurie apibrėžė ištikus stilius, eras ar studijų sritis. Šiame tyrime pateikiama išsamiai daugiareikšmių architektūros terminų analizė, jų grupavimas ir pavyzdžiai. Darbe pateikiamos eponimų klasifikacijos, jų tipai ir pavyzdžiai.

Raktiniai žodžiai: *architektūra, terminų ekvivalentai, pilnieji ekvivalentai, daliniai ekvivalentai, eponimai, eponimų klasifikacijos*

*

Introduction

Architecture has always been an integral part of the development of the world. Design, building techniques, innovative materials have significantly impacted the terminology of architecture, which is quite complex and specific. New terms were coined to define specific building types, architectural details, and construction processes. This brings forward the issue of term polysemy in various languages. Polysemy, or the existence of multiple meanings for a single term, can certainly be a challenge for specialists in the field of architecture who communicate across different languages and cultures. It is critical to be aware of these potential ambiguities and strive for clarity and precision in language use. Polysemy hinders successful communication among specialists of architecture in different locations. Lithuanian and English dictionaries provide diverse definitions of terms, although they are not numerous.

Terminology of architecture is inseparable from eponyms. They play an important role in defining and communicating the terms of architecture. They have not been widely analysed in Lithuanian and therefore there is a need to research this cluster of terms in more detail. Scientists provide classifications of eponyms which will be studied in this article.

Theoretical background

In professional fields like science, technology, and art, terms play a crucial role in accurately and precisely conveying speciality-related concepts and ideas. They allow for clear and concise communication between professionals in a particular field. Terms are a distinct subsystem of the lexicon of the general language, and they form the most significant and informative part of the vocabulary of a specialised language. Therefore, the study of terms and their use in professional communication is an important part of linguistics and language study.

Thus, terms play an important role in professionally-oriented language, and their accurate and correct use is crucial for effective communication in this field.

As stated by Myking [2020: 6], the definition of a term is discussed in any significant textbook on linguistics. Various scientific ideas, theories, and approaches established a new interdisciplinary area of research whose major goal was to improve specialised interaction across linguistic boundaries. Terms are '*words or constant combinations of words that designate a special concept or thing in the field of science, technology, art or other social life*' [Gaivenis, Keinys 1990: 210]. They are used in professional discourse and are considered a separate subsystem of the lexicon of the general language and '*the most significant, informative part of the lexicon of the scientific language*' [Gaivenis 2002: 123]. Hereby, terms are that part of language that describes the vocabulary of a special language [Sager 1999: 45].

Naming a specific concept requires the creation of a linguistic form that conveys that concept accurately and precisely. This linguistic form is what we refer to as a term. The observation that '*terminology is at the intersection of linguistics and other disciplines*' [Cabre 1990: 32–33] explains the fact that without terminology, neither the work of a specialist nor the subject-matter communication between specialists in the same field who want to share their specific knowledge is possible. The preciseness and definiteness of the term meaning is indispensable for their practical applicability. In specialised fields, even

slight differences in meaning can have significant consequences, so it is important that terms are clearly defined and understood by all parties involved in an interaction. As noted by Prof. L. Drazdauskienė, 'a term is a unit of professional thought and communication' [Drazdauskienė 2008: 149].

Referring to Terminology Handbook [2009], creating and selecting clear and unambiguous terms can be achieved by consulting with experts in the relevant field, as well as educators and language experts, to ensure that the terminology is both clear and consistent. Researchers Kockaert, Steurs [2015] imply that the most critical concern in terminology is exact definitions of terms.

The newly coined terms must comply with certain principles, i.e., clarity, accuracy, systematicity, regularity, usefulness, etc. These requirements are applied to all languages. Although, each language is different in its content and expression, and the principles must be applied individually [Keinys 2005]. When a term has several meanings in different languages it creates ambiguity, confusion, and misunderstanding. The phenomenon that the term possesses several meanings of the same concept is called polysemy.

Universal Lithuanian Encyclopedia [www.vle.lt] provides additional information that it is necessary to distinguish between the primary, least context-dependent meaning of a term and the secondary (typically metaphorical) meaning of the same term. A more in-depth explanation of polysemy is suggested by Oxford Research Encyclopedias [https://oxfordre.com], where polysemy is referred to as a situation in which a single word form relates to two or more related senses in the same context. Therefore, the concept of 'equivalence' does not always possess the same characteristics as distinct conditions stipulate different national languages of science or any other subject-related activities [Kontutytė 2008; Keinys 2005]. Consequently, researchers [Svensen 1987. In: Jakaitiene 2005] define equivalence as: (a) absolute equivalence when expressions correspond in content and register, (b) partial equivalence when an incomplete information of content and register is presented, (c) surrogate equivalence when the expressed concept of the main word is paraphrased. This research presents an insight into the peculiarities of the terms of architecture from the standpoint of term equivalence.

Architecture is a discipline that has been an integral part of human experience throughout history, and architectural vocabulary reflects the evolution of this field over time. Buildings have always played a crucial role in shaping human life and work, and the names of architectural structures have served as monuments of human civilization, reflecting the culture, beliefs, and spiritual intentions of their creators. The practice of architecture involves both the technical skills associated with construction and the art of designing structures that fulfil both practical and expressive requirements, serving both utilitarian and aesthetic ends. As such, architecture is a highly symbolic form of art that reflects not only the cultural and religious symbolism of a particular period but also the creative vision and intentions of its creators. The term 'architecture' is traditionally referred to in dictionaries as 'the art and technique of designing and building, as distinguished from the skills associated with construction' [Encyclopedia Britannica].

The second part of the study covers the analysis of eponyms. The term *eponymous* comes from the Greek word (*eponymos*) and is composed of two words: *epi*, which means 'above, after' and *onyma*, which means 'name'. Cambridge English Dictionary defines an eponym as 'the name of an object or activity that is also the name of the person who first

produced the object or did the activity’ [<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/eponym>]. Two definitions for eponyms are provided in Merriam-Webster Dictionary: (1) ‘The person for whom something is or is believed to be named’. (2) ‘A name (as of a drug or a disease) based on or derived from an eponym’ [<https://www.merriam-webster.com/dictionary/eponym>]. Therefore, when a personal name is used to designate an entity or concept, it is called an *eponym*, and the process is known as *eponymy*. In science, most names of laws, rules, and theories are eponymous: they are known by the names of the scientists who discovered or invented them.

The connection between a proper noun and the term derived from it is clear, especially when the creator or discoverer is named after the product or discovery he created. An eponym is an invention, or a place named after a person [Crystal 2003: 163]. In this way, connections are made with the inventor, providing immediate associations and a wider sense of context. An eponym acquires not only a simple description of the term, but also a history and the circumstances of its origin and connections with the author. Over time, eponyms can become so commonly used that they lose their connection to their original creator or discovery, and they simply become the standard name for the thing they represent. Thus, eponyms are a fascinating aspect of language and history, and they can provide a lot of insights into the people and events that have shaped the world.

The term *eponym* has a certain meaning in one way or another and its use in the text provides allusions to the author, the circumstances of its origin, geographical location, and is more understandable to that part of society that is familiar with the origin of a specific eponym. However, if the recipient of the information is not familiar with the history or context behind an eponym, they may not understand its significance or meaning. In any case, an eponym is quite widely used as a kind of stereotype, cliché to describe certain signs, sounds, persons, places, or phenomena. This can be useful in some contexts, but it can also lead to oversimplification or misunderstandings if the eponym is used too broadly or without proper context.

Eponyms are a fundamental part of both common language and historical culture, as many people have given their names to objects and other things [Valderrama-Zurian, Melero-Fuentes, Aleixandre-Benavent 2019]. A few examples of everyday words that have become eponyms are: ‘*Celcius*’ that comes from Swedish professor of astronomy, Anders Celsius; ‘*America*’ is named after Amerigo Vespucci, Italian map maker; ‘*Caesar salad*’ comes from the name of restaurateur Caesar Cardini.

Eponyms are classified structurally and semantically. Structural classification in this study is based on McArthur [2004] who classifies eponyms into six structural types. They include simple and compound eponyms, possessives, suffix-based, clippings and blends. Simple eponyms are made up of one word whereas compounds may consist of two or more words. Possessives are the terms made up of human names in the possessive case. Suffix-based eponyms are the terms containing a name and a suffix added to it. Clippings are the terms that have been abbreviated or altered. Blends combine two words to form a new one.

Researchers [Karavajeva 2011, Seidakhmetova, Timokhina, Tazhibayeva, Kishenova 2017] divide eponyms semantically into the following types: anthroponyms, toponyms and theonyms. Anthroponyms stand for real people’s names and surnames. Theonyms are the terms related to mythology or religion, gods, and goddesses. And the last group is toponyms which refer to geographical names, locations, the places of any historical events.

The **objects** of this research are polysemous terms of architecture and classification of eponyms in Lithuanian and English Dictionaries of Architecture and Construction.

This study **aims** to clarify polysemous terms in English and Lithuanian dictionaries and carry out a study of eponymic architectural terms in the Lithuanian language.

The following **dictionaries** were chosen for the analysis: English-Lithuanian Explanatory Dictionary of Architecture (2004) (ELEDA) and Dictionary of Architecture and Construction by C.M. Harris (2006) (DAC).

Analysis and discussion

The research sample consists of dictionary data from English-Lithuanian Explanatory Dictionary of Architecture (2004) as the main source of architectural terms. Firstly, 105 polysemous one-word terms were selected for the first part of the analysis. Only terms that were easily identified as polysemous were selected to make the research as straightforward as possible. Term definitions are compared in both dictionaries: Dictionary of Architecture and Construction by C. M. Harris (2006) and English-Lithuanian Explanatory Dictionary of Architecture (2004). The terms further on are divided into different groups referring to B. Svendsen [1987: 134–141 in: Jakaitienė 2005], i.e., absolute equivalents, partial equivalents, and surrogates.

According to the research, a conclusion can be made that the biggest number of polysemous terms belong to the group of partial equivalents making up to 73% of the sample, the next group is absolute equivalents, 22% of the studied terms. And the smallest group is surrogates, only 5% of the sample researched.

1. Absolute equivalence. All the concept properties coincide.

Terms ascribed to the first group represent the examples of absolute equivalence. There were 22 % of the sample belonging to this group and the examples are as follow: Eng. *lime* (DAC 590) / Lith. *kalkės* (ELEDA 69); Eng. *screen* (DAC 858) / Lith. *pertvara* (ELEDA 148); Eng. *panel* (DAC 699) / Lith. *plokštė* (ELEDA 120); Eng. *rail* (DAC 792) / Lith. *turėklas* (ELEDA 137); Eng. *trim* (DAC 1016) / Lith. *apdaila* (ELEDA 166); Eng. *camber* (DAC 166) / Lith. *pakyla* (ELEDA 33); Eng. *forum* (DAC 434) / Lith. *forumas* (ELEDA 69); etc.

The analysis of the aforementioned examples of absolute equivalents indicated that both dictionaries include the terms that are clear for researchers and professionals of the field, they do not cause misunderstandings.

2. Partial equivalence. The meaning of the term is partially explained, some meanings are expanded, others are narrowed.

Further, the analysis of terms identified 73% of the terms representing partial equivalence. The following examples were included and analysed in the study: Eng. *joint* (DAC 556) / Lith. *ilginis* (ELEDA 92); Eng. *panel* (DAC 699) / Lith. *plokštė*, (ELEDA 120); Eng. *keep* (DAC 559) / Lith. *kypas* (ELEDA 93); Eng. *neck* (DAC 657) / Lith. *žiedas* (ELEDA 110); Eng. *mortar* (DAC 643) / Lith. *skiedinys* (ELEDA 107); etc.

2.1. The meaning of the term in English is expanded, has more definitions or the provided definitions present a more detailed and accurate explanations.

a) **Eng. arcade / Lith. skliautinė galerija:**

The term 'arcade' in the Dictionary of Architecture and Construction is referred to as '1. A line of counterthrusting arches raised on columns or piers; 2. A covered walk with a line of such arches along one or both long sides. 3. A covered walk with shops and offices along one side, and a line of such arches on the other. 4. A covered walk, lit from the top, lined with shops or offices on one or more levels (DAC 48). Its Lithuanian equivalent is defined as „1. Skliautinė galerija; 2. Arkada; 3. Pasažas: dažniausiai stiklu dengtas perėjimas tarp pastatų ar gatvės, su parduotuvėmis, kioskais, parodomis. Būdinga XIX a. antrosios pusės Europos architektūrai” in English-Lithuanian Explanatory Dictionary of Architecture (ELEDA 17). The meanings of this term mostly coincide, only the English term is described in more detail, so the meaning of the term is expanded.

b) **Eng. joint / Lith. siūlė:**

One more example representing this group is the term 'joint' which is characterised as '1. The space between adjacent surfaces (as between masonry units), or the place where two members or components are held together by nails, fasteners, cement, mortar, etc. 2. In steel construction, the area where two or more steel surfaces are attached; often characterized by the type of weld or fastener employed.' (DAC 556). The Lithuanian dictionary explains the term as „skiedinio siūlė – plytų ar akmenų sujungimo sandūros vieta” (ELEDA 92). It is obvious that the English dictionary expands the meaning, the definition is more precise and detailed.

c) **Eng. grid / Lith. grotelės:**

The term is explained as '1. A framework of heavy timbers, steel, or reinforced concrete beams laid longitudinally and crossed by similar members laid upon them to spread a heavy load over a larger area, esp. for use where the ground is not firm. 2. A series of steel beams, bolted together and placed over a footing; used to distribute a concentrated column load over the top of the footing' in the English Dictionary (DAC 474). The Lithuanian Dictionary refers to the term as „ažūrinis skydas angai papuošti. Dekoratyvinės, iš geležies kaltos ant langų yra būdingos gotikinei ir renesanso architektūrai. Paprastai būna iš lygiagrečiai išdėstytų metalinių virbų, tarp kurių yra tarpai” (ELEDA 77). Here it is clear that not all the properties coincide. In English, the second meaning is provided, i.e., steel beams over a footing, whereas in Lithuanian there is no such an explanation.

The following are the instances of partial equivalence when the terms in English have more expanded meanings: Eng. *hacking* (DAC 487) / Lith. *atotraukų ir iškyšų mūras* (ELEDA 79); Eng. *console* (DAC 248) / Lith. *gembė, statramstis* (ELEDA 44); Eng. *key* (DAC 560) / Lith. *raktas* (ELEDA 93); Eng. *scale* (DAC 854) / Lith. *mastelis* (ELEDA 147); Eng. *module* (DAC 639) / Lith. *modulis* (ELEDA 106); etc.

2.2. The meaning of the term in Lithuanian is expanded, whereas in English the meaning is narrower.

a) **Eng. aisle / Lith. tarpueilis:**

The following is the example where the meaning of the term in Lithuanian is expanded, i.e. „1. Tarpueilis: tarpas tarp suolų, eilių bažnyčioje, teatre, ir pan. 2. Šoninė nava bažnyčioje. 3. Šoninis altorius” (ELEDA 12). Whereas the English dictionary provides the following definitions: '1. A longitudinal passage between sections of seats in an auditorium

or church. 2. In a church, the space flanking and parallel to the nave; usually separated from it by columns, intended primarily for circulation but sometimes containing seats' (DAC 24). The example indicates that the Lithuanian term has one extra meaning.

b) Eng. **hood** / Lith. **gaubtas**:

The next example is explained in the English dictionary as '1. A cover placed above an opening or an object to shelter it. 2. A cover placed over a fire or chimney to create a draft and to direct the smoke, odors, or noxious vapors into a flue; may be supported or hung in space or attached to a wall; sometimes furnished with a grease filter or extractor, a light fixture, and fire-extinguishing system' (DAC 515). The Lithuanian equivalent is the following „1. *Gaubtas (virš židinio surenka dūmus, garus).* 2. *Užuolaida virš durų ar lango.* 3. *Lipdinys virš arkos (durų ar langu)*” (ELEDA 84). The Lithuanian definition of the term is expanded with one more additional meaning.

c) Eng. **strut** / Lith. **spyrys**:

One more example showing the expanded term definition in Lithuanian is the following: „*Spyrys: statramstis – stogo atramos dalis*” (ELEDA 157). The English dictionary gives the definition as: 'A brace or any piece of a frame which resists thrusts in the direction of its own length; may be upright, diagonal, or horizontal' (DAC 958). It is obvious that the definition of the term in Lithuanian is more precise.

The examples of this group of terms are the following: Eng. *glory* (DAC 465) / Lith. *glorija* (ELEDA 74); Eng. *nerve* (DAC 660) / Lith. *nerviūra* (ELEDA 112); Eng. *fender* (DAC 394) / Lith. *žema sienelė* (ELEDA 64); Eng. *order* (DAC 684) / Lith. *orderis* (ELEDA 116); Eng. *saddle* (DAC 842) / Lith. *slenkstis* (ELEDA 145); Eng. *boss* (DAC 127) / Lith. *kampinis ornamentas* (ELEDA 29); etc.

The research on partial equivalents indicated that these terms are the most abundant group. Referring to the study, partial equivalents with a more expanded definitions in English make up 63% of the total number of the studied partial equivalents, whereas the rest 37% constitute the partial equivalents with a more detailed and explicit definitions in Lithuanian. It is essential for researchers and specialists in the field of architecture to be aware of the differences to avoid misunderstandings or misinterpretations when communicating or translating. They should carefully check the definitions of these terms in both languages and use them accurately in their communication to ensure clear and effective understanding.

3. Surrogates. Concept properties do not coincide.

The last group of the analysed terms covers cases of surrogate equivalence. A term is considered to be surrogate if the word concept in the original language is paraphrased in the second language or the term concept conveys different meaning. There were only 5% of the studied sample terms assigned to this group. Examples included in that group are as follow: Eng. *rag* (DAC 792) / Lith. *akmens skeveldra* (ELEDA 137); Eng. *stop* (DAC 946) / Lith. *išsikūšęs akmuo ar medinė dalis užbaigianti ornamentą* (ELEDA 156); Eng. *drop* (DAC 339) / Lith. *lėkštoji arka* (ELEDA 55); Eng. *web* (DAC 1064) / Lith. *sąrama* (ELEDA 173); Eng. *crab* (DAC 273) / Lith. *pumpuras* (ELEDA 46); Eng. *draft* (DAC 333) / Lith. *planas* (ELEDA 54); etc.

a) **Eng. web / Lith. sąrama; sijos briauna:**

In the Dictionary of Architecture and Construction, the term 'web' is defined as '1. The portion of a truss or girder between the chords or flanges, whose principal function is to resist shear on the span. 2. A core divider in a hollow masonry unit' (DAC 1064). Whereas English-Lithuanian Explanatory Dictionary of Architecture explains it as „1. Sąrama. 2. Sijos briauna” (ELEDA 173). Thus, it is evident that the definitions are different as in English it is a portion of a truss or lintel but in Lithuanian it is a core divider in a hollow masonry unit or beam edge.

b) **Eng. stop / Lith. galas:**

The term 'stop' is given the following definition in the Dictionary of Architecture and Construction: '1. The molding or trim on the inside face of a door or window frame against which the door or window closes; 2. The projecting boss or other ornament against which the termination of a molding abuts. 3. A button, or the like, which serves to lock a latch bolt in the position in which it is set' (DAC 946). Yet the Lithuanian explanation is as follows: „Įsikišęs akmuo ar medinė dalis užbaigianti ornamentą” (ELEDA 156). Thus, the English Dictionary emphasizes a trim of a window/door whereas the Lithuanian Dictionary just states that it is a stone as a finishing ornament. Besides, the English dictionary provides more meanings, thus the definition of this term is expanded.

c) **Eng. crab / Lith. pumpuras:**

The definition of the term in English is as follows: '1. A short shaft or axle, mounted on a frame, having squared ends to receive hand cranks; used to wind up a rope carrying a load. 2. In Gothic architecture and derivatives, an upward-oriented ornament, often vegetal in form, regularly spaced along sloping or vertical edges of emphasized features such as spires, pinnacles, and gables' (DAC 273). Whereas the explanation of the term in Lithuanian is different: „Gotikinėje architektūroje dekoratyvinė stilizuotų lapų ar gėlių skulptūrinė forma kolonų kapiteliams ir bazėms, archivoltams, bokštams, frontonams papuošti, o vimpergoms – ir sustiprinti” (ELEDA 46). This term in English has two meanings whereas in Lithuanian there is only one meaning. The second meaning in English is more expanded in comparison to the Lithuanian equivalent.

The group of terms researched above shows dual results. On the one hand, a small number of terms have very dissimilar meanings and definitions, they can cause ambiguity and misunderstanding, and they must be checked in dictionaries extremely thoroughly. On the other hand, a low percentage of such terms indicate that the majority of polysemous terms in architecture have corresponding definitions in both English and Lithuanian languages. It is a great advantage for professionals in the field, as it facilitates clear and accurate communication and understanding between them, regardless of their native language.

Based on the research conducted on simple polysemous terms in architecture, it can be concluded that the majority of these terms are partial equivalents, meaning that there are minor differences in their definitions between the English and the Lithuanian languages. These differences may include expanded meanings or the omission of certain properties. The second group of simple polysemous terms is absolute equivalents, where the definitions are identical in both languages. Finally, the third group consists of surrogates, where the terms have diverse definitions and no equivalency between the two languages. It is important to

note that surrogacy, in this context, can still be a positive outcome, as it indicates that the terms of architecture in both languages have equivalent definitions, which may not create ambiguity or issues in interaction or translation. However, it is essential for professionals in the field to be aware of the differences between these terms and to use them accurately to avoid confusion or misinterpretation.

The next part of this research discusses the classification of eponyms in the Lithuanian-English Explanatory Dictionary. The study sample included 120 eponyms. They were classified structurally and semantically. The structural analysis included six segments of the studied sample. Here are the examples of each group of structural classification:

- 1. Simple eponyms** made up the biggest part of the study sample, 48% of the analysed eponyms. The following are the examples: *macadam* (mass of finely crushed stones, bricks, pebbles) is named after its inventor, L. McAdam (ELEDA 101); *arch* (a type of architectural structure, curved overlap of an opening, a space between two supports – columns, pylons. An arch that continues inward forms a vault. In ancient Greek mythology, the goddess *Arke* was the sister of Iris (the personification of Rainbow) (ELEDA 17); *pozzolan* (it is derived from one of the primary deposits of volcanic ash used by the Romans in Italy, at Pozzuoli) (ELEDA 131); etc.
- 2. Compound eponyms** was another numerous group of the researched eponyms, they formed 40% of the study sample, e.g., *Tudor arch* (an architectural feature that became popular in England's Tudor Dynasty (1485–1603) (ELEDA 167); *Lombard style* (Lombardy style is the architecture of the Romanesque period of northern Italy, it is based on the style of early Christianity, built of bricks, and revived in the 19th century (ELEDA 99); etc.
- 3. Possessives** constitute an insignificant share of the sample, only 4%. Examples: *Lion's gate* (the gates of the defensive walls of the city of Mycenae in ancient Greece made of four huge stone blocks, built in the 14th century BC. They are decorated with a relief of two lions, their paws resting on the altar at the base of the column) (ELEDA 98); *Saint Andrew's cross bond* (an English cross bond: the row of brick headers is replaced with a stretcher row; a header is set regularly into every the second row of stretchers) (ELEDA 59); etc.
- 4. Suffix-based eponyms have suffixes added to them (-ian, -ism, -ist, -ium, -ite, -erie).** In this research, they constituted only 5% of the eponyms. Examples are the following: *Chinoiserie* (French word *chinois* + suffix *-erie* meaning items made in China) (ELEDA 39); *Palladianism* (a stylistic trend in the architecture of classicism based on compositional techniques created by the Venetian architect Andrea Palladio), (ELEDA 119); etc.
- 5. Clippings** are the terms that have been abbreviated or altered, e.g., the *Bauhaus style of architecture* is named after the Bauhaus school of art and design in Germany (ELEDA 25); *Louis Quatorze style* is named after the King of France, Louis XIV (1643-1715) (ELEDA 99); etc. This group of eponyms formed an insignificant part (2%) of the sample.
- 6. Blends**, also known as portmanteau words, are created by combining two or more existing words to form a new word. In architecture, blends are often used to describe new design styles or approaches that combine elements of different

styles. For example, the term *neo-Baroque* blends the words *neo* (meaning new) and *Baroque* to describe an architecture style characteristic to the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries formed as a reaction to a depersonalised classicism style (ELEDA 110); *post-modernism* is a style of architecture objecting to strictness, functionality and extravaganza of modern style (the end of the 19th century – the beginning of the 20th century, *post* meaning *after*) (ELEDA 131), etc. The aforementioned eponyms constituted an insignificant 1% of the study sample.

Structural analysis of eponyms revealed that simple and compound eponyms dominate, they make up the biggest groups of the provided classification, 48% and 40% respectively. The other groups of eponyms, i.e., possessives, suffix-based, clippings and blends constitute a negligible part of the study sample.

The semantic classification of the studied eponyms is presented below. The most numerous group is toponyms, i.e., the terms related to geographical locations and they make up 63% of the sample. The other two groups are almost equal, anthroponyms account for 18% and toponyms – 19% of the researched sample.

1. **Anthroponyms** (real people's names) – *Serlian motif* (a *Serlian window* is 'a common type of Italian window with a higher arch in the middle', named after the Italian architect S. Serlio) (ELEDA 149); *Mausoleum* (a *mausoleum* is 'a monument, a burial structure that included a chamber where the remains of the deceased were placed and sometimes a memorial hall'. It was named after the luxurious tomb of Mausolus of Caria in Halicarnassus (near the modern Turkish city of Bodrum) (ELEDA 104); the *Coliseum* ('the Amphitheatre of the Flavians, Roman emperors' which is a masterpiece of ancient Roman architecture. The word *Coliseum* stems from the name of the nearby sanctuary of the goddess Isis) (ELEDA 41); *Louis Quatorze* (ELEDA 99); *Jacobean architecture* (ELEDA 91); *Adam style* (ELEDA 11); *macadam* (ELEDA 101); *Louis Seize* (ELEDA 100); *Louis Treize* (ELEDA 100); *Elizabethan architecture* (ELEDA 58); etc.
2. **Theonyms** (terms related to religion, names of gods and goddesses) – *Atlas* (an *atlas* is 'a vertical column shaped as a male figure that supports the beamed ceiling of a building, portico or balcony'; according to the myth, Atlas had to hold up the sky at the western edge of the Earth as punishment for taking part in the battle of Titans against the Olympic gods) (ELEDA 19); *Cyclopean masonry* ('ancient stone buildings that were constructed with the use of Cyclopean masonry'. A feature of these architectural creations is that they were built from massive limestone boulders stacked on top of each other with no use of mortar. These magnificent buildings were made by the *Cyclopes* – powerful one-eyed giants since people simply would not have the strength to build something like that, which is reflected in the nomination) (ELEDA 49); *Medusa* (an ornament in arch latch. In Greek mythology is a female monster with scaly wings, thus the name, as well, comes from the Greek language – *Medousa*) (ELEDA 104); *Gorgones* (ELEDA 75); *Cherub* (ELEDA 38); *Hathor-headed column* (ELEDA 80); *Angel light* (ELEDA 15); etc.
3. **Toponyms** (terms related to geographical locations) – *Attic* (a small room in the top floor of a classical building. This word originated from the Greek word *Attikos* and is attributed to the region around Athens); *Greek architecture* (the classical

architectural period from the 7th to the 4th century BC. The temples were grand and varied in composition; the monumental public buildings were symmetrical and well-proportioned; it is named after the people of Greece) (ELEDA 20); *Norman architecture* (this style is characterised by massive, smooth, fortress-like buildings, sparsely decorated. The doorway is recessed into the wall, with a semi-circular arch at the top. Cylindrical and cruciform vaults are plain and unadorned) which comes from the name of Normandy. Word '*normant*' literally means '*north man*' and represents people from Scandinavian countries) (ELEDA 112); *Greek revival* (ancient Greek contribution to neoclassical architecture (c. 1750) reapplying archaeologically accurate elements of ancient Greek architecture, restoring the original simplicity of the building form. The word *Greek* describes something of Greece or its people) (ELEDA 77); *Aeolic/Eolian capital* (an early Ionian form of the capitulum, presumably of Semitic origin. The long abacus is supported by two volutes and a palmette between them, it is Greek tribe name, relating to Aeolis or its inhabitants. The main component of the terms is *capital*, which is created from Latin word *capitellum*) (ELEDA 12); *Pozzolan* (a mountain near to Neapoli, however, in architectural dictionary it is defined as finely divided siliceous or siliceous and aluminous material that reacts chemically with slaked lime at ordinary temperature and in the presence of moisture to form a strong slow-hardening cement); *meander* (it is a continuous banded ornamentation of broken or spiral lines at right angles, characteristic of ancient Greek, Classical and Renaissance architecture and art (vase decoration, textiles). The term is named after Greek *Maiandros*, name of a river in nowadays Turkey) (ELEDA 131); *a palazzo* ('a palace, city mansion, private house'. In ancient Rome, emperors and patricians built their palaces on the Palatine Hill, which became the name for the city palace) (ELEDA 119); etc.

Conclusion

Having analysed 105 simple polysemous terms of architecture and 120 eponyms, the following preliminary conclusions can be drawn. Referring to the polysemous terms, partial equivalents dominate in this segment. They make up 73% of the studied sample. Although they have minor differences in both languages, i.e., either the meanings are expanded, or some properties added or omitted, this group was the most abundant. The second group was absolute equivalents; this group comprises 22% of the researched polysemous terms of architecture. The third cluster was surrogates where the terms have diverse definitions and no equivalency in both dictionaries. They make up only 5% of the studied terms which might prove that only the minority of terms of architecture do not have equivalents in both languages.

Regarding the second part of the performed research, the findings reveal that structurally compound eponyms prevail composing 48%, while simple eponyms make up 40% of the researched sample. The other groups, namely, possessives, suffix-based, clippings and blends, constitute a very insignificant part of the eponymic terms of architecture.

Semantically, toponyms, the terms related to geographical names, locations or historical events, dominate. The other groups, such as anthroponyms (real people's names and surnames) and theonyms (terms related to mythology, gods and goddesses, religion), make

up almost equal parts of the studied sample.

The peculiarities of the analysed terms of architecture reveal that they are inherent to historical events and geographical places and in most cases, terms have their equivalents in both languages.

LITERATURE

- Cambridge English Dictionary*. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>.
- Cabre, M. T. *Terminology, Theory, Methods and Application*. Amsterdam / Philadelphia, 1998.
- Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: CUP, 2006. 499 p.
- Drazdauskienė, L. Iš terminų radimosi, kūrimo ir formavimosi praeities. *Santalka: Filologija, Edukologija*, 2006. 6 (2): p. 147–164. doi:10.3846/1822-430X.2008.16.2.147-165.
- Encyclopedia Britannica*. Available: <https://www.britannica.com/>
- Gaivenis, K., Keinys, St. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas, 1990.
- Gaivenis, K. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002.
- Karavaeva, T. L. *Structural and semantic types of eponyms*. 2011, p. 80–85.
- Keinys, S. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.
- Kockaert, H. J., Steurs, F. (Eds.). *Handbook of terminology* (Vol. 1). John Benjamins Publishing Company, 2015.
- Kontutytė, E. Įmonių teisinės formos: vokiškų ir lietuviškų terminų ekvivalentiškumo problemos. *Kalbotyra*. 58 (3), 2008. ISSN 1392–1517.
- McArthur, T. Is It World or International or Global English, and Does It Matter? *English Today*. Vol. 20, Issue 3, 2004, p. 3–15.
- Merriam-Webster Dictionary*. Available: <https://www.merriam-webster.com>.
- Myking, J. Term Formation—Is There a State of the Art? *Terminologija* (27). 2020, p. 6–30. *Oxford Research Encyclopedias*. Available: <https://oxfordre.com>.
- Sager, J. C. *A Practical Course in Terminology*. Amsterdam / Philadelphia. 1999.
- Seidakhmetova, Z., Timokhina, T., Tazhibayeva, S., Kishenova, A. *Semantic features of architectural eponymic terms*. 2017. Available: <file:///C:/Users/Daiva/Downloads/Dialnet-SemanticFeaturesOfArchitecturalEponymicTerms-8276532-3.pdf>
- Svensen, B. *Handbook of Lexicography*. 1987, p. 134–141.
- Jakaitienė, E. *Leksikografija*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 24.
- Terminologijos Vadovėlis Europos Komisijos Vertimo Raštu Generalinio Direktorato Lietuvių Kalbos Departamento Vertėjams*. 2009. Available: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/terminology_guidelines_lt.pdf
- Visuotinė Lietuvių enciklopedija*. Available: <https://www.vle.lt/>.
- Valderrama-Zuriana, J. C., Melero-Fuentes, D., Aleixandre-Benavent, R. *Journal of Informetrics: Origin, characteristics, predominance and conceptual networks of eponyms in the bibliometric literature*. Valencia, Spain. 2019. Available: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S1751157718302906?token=1FCCDABA9CDF646965C6653558623408F0>

651D87AFF169076E321759B1E5AC38781412E73093EFBA474766B3A9B45B30&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220427085112.

SOURCES

Kitkauskienė, L., Kitkauskas, N. *English-Lithuanian Explanatory Dictionary of Architecture (Anglų-lietuvių kalbų aiškinamasis architektūros žodynas)*. 2004.
Harris, C. M. (ed.) *Dictionary of Architecture and Construction* edited by C.M. Harris (2006) Columbia university, DOI: 10.1036/0071452370.

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija
